გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიური-არქიტექტურული კომპლექსი

ARCHAEOLOGICAL AND ARCHITECTURAL SITE OF GONIO-APSARUS

X | გონიო-აფსაროსი | GONIO-APSARUS

X გონიო-აფსაროსი GONIO-APSARUS

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო
Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara
გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსი
Archaeological and Architectural Site of Gonio-Apsarus

გონიო-აფსაროსი
X
GONIO-APSARUS

კახაბერ ქამადაძე

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები

THE LATE MIDDLE AGES ARCHAEOLOGICAL MATERIALS FROM GONIO FORT BY KAKHABER KAMADADZE

გამომცემლობა „უნივერსალი"
ბათუმი 2022 Batumi

ნაშრომში განხილულია გონიოს ციხის ტერიტორიაზე გამოვლენილი გვიანი შუასაუკუნეების საფორტიფიკაციო, სამეურნეო თუ სხვა ტიპის ნაგებობები და ნივთიერი მასალები: სადა და მოჭიქული კერამიკა, ფაიანსი, ფაიფური, ლითონის ნაწარმი და ა.შ. რომელთა მონოგრაფიული კვლევა დღემდე არ განხორციელებულა. არსებითად ახლად შედის სამეცნიერო მიმოქცევაში წლების მანძილზე საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად მოპოვებული გვიანი შუასაუკუნეების მასალები.

ნაშრომი გარკვეულ სამსახურს გაუწევს როგორც სპეციალისტებს, ისე ჩვენი ქვეყნის წარსულით დაინტერესებულ მკითხველს.

სარედაქციო კოლეგია:
შ. მამულაძე,
ა. კახიძე,
რ. კარასიევიჩ-სციპიორსკი,
ვ. ჯაფარიძე,
გ. ყიფიანი,
დ. მინდორაშვილი,
მ. ხალვაში,
ე. კახიძე,
გ. თავამაიშვილი,
ლ. ასლანიშვილი,
ნ. ინაიშვილი,
ნ. ხახუტაიშვილი

Editors of the Volume
Sh. Mamuladze,
A. Kakhidze,
R. Karasiewicz-Szczypiorski,
V. Djaparidze,
G. Kipiani,
D. Mindorashvili,
M. Khalvashi,
E. Kakhidze,
G. Tavamaishvili,
L. Aslanishvili,
N. Inaishvili,
N. Khakhutaishvili

რედაქტორი: შ. მამულაძე
რეცენზენტები: დ. მინდორაშვილი
ნ. ხახუტაიშვილი
თ. შალიკაძე

Editor: Sh. Mamuladze
Reviewer: D. Mindorashvili
N. Khakhutaishvili
T. Shalikadze

აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტო

Cultural Heritage Preservation Agency of Ajara

აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტრო
MINISTRY OF EDUCATION, CULTURE AND SPORT OF AJARA AUTONOMOUS REPUBLIC

© ჯ. ქამადაძე, 2022

ISBN 978-9941-33-292-0

წინასიტყვაობა

გონიო-აფსაროსის ციხის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური ექსპედიცია 1995 წლიდან დღემდე სისტემატიურ სამეცნიერო-კვლევით სამუშაოებს ეწევა. როგორც ციხის შიდა, ისე გარე ტერიტორიაზე განხორციელებული გათხრების შედეგად დაგროვდა დიდძალი ნივთიერი მასალა. მათზე დაყრდნობით გონიოს არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსის მეცნიერ-თანამშრომელთა მიერ დაცული იქნა 7 სადოქტორო დისერტაცია. ასევე გამოიცა გონიო-აფსაროსის 9 ტომიც.

წინამდებარე ნაშრომი რიგით მეათეა. მასში გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალებია განხილული. ამ სახის მონაპოვრების შესწავლას და სამეცნიერო მიმოქცევაში შეყვანას დიდი მნიშვნელობა აქვს კულტურული ფენების დათარიღებასა და სტრატიგრაფიის დადგენის საქმეში.

ნაშრომში პირველდაა მონოგრაფიულად შესწავლილი ფაიფურისა და ფაიანსის ნაწარმი, მოჭიქული და სადა კერამიკა, ჩიბუხები, ლითონის ნაწარმი და ა.შ. მოცემულია მათი ტიპოლოგიური და ქრონოლოგიური კლასიფიკაცია. განსაზღვრულია მათი საწარმოო ცენტრები და განხილულია დიდძალი პარალელური მასალა, როგორც ჩვენი ქვეყნის შიგნით ისე მის ფარგლებს გარეთ აღმოჩენილი მონაპოვრების მიხედვით.

გონიო-აფსაროსის არქეოლოგიურ-არქიტექტურული კომპლექსის

მმართველი პროფ. შ. მამულაძე

შინაარსი

შესავალი 6

I თავი

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების ნაგებობები 10

თავი II

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები

§ 1. ფაიფური 18

§ 2. ფაიანსი 28

§ 3. მოჭიქული კერამიკა 54

§ 4. სადა კერამიკა 73

§ 5. ჩიბუხები 77

§ 6. ლითონის ნაწარმი 82

§ 7. მონეტები 85

დასკვნები 87

ინგლისური ტექსტი 89

გამოყენებული ლიტერატურა 119

შემოკლებათა განმარტება 135

ტაბულების აღწერილობა ქართულად 135

ტაბულების აღწერილობა ინგლისურად 137

ილუსტრაციები 138

CONTENT

Introduction 89

I Chapter

Late Middle ages Constructions in Gonio Fort 91

II Chapter

The Late Medieval Archaeological Materials

§ 1. Porcelain 93

§ 2. Faience 96

§ 3. Glazed Ceramics 104

§ 4. Plain Ceramics 112

§ 5. Pipes 114

§ 6. Metal Ware 115

§ 7. Coins 116

Conclusion 117

Bibliography 119

Abbreviations 135

List of illustrations (in Georgian) 135

List of illustrations (in English) 137

Ilustrations 138

შესავალი

გონიოს ციხე ქ. ბათუმის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში, გარეუბან გონიოში, მდ. ჭოროხის მარცხენა მხარეს მდებარეობს. როგორც ცნობილია, ციხე მართკუთხედის გეგმის ტიპური რომაული კასტელაა (ზომები: 222x195 მ) რომელსაც 22 კოშკი იცავდა (ტაბ.I-II). რომის იმპერიამ იგი აღმოსავლეთ საზღვარზე, შავი ზღვის პირას, ახ.წ. I ს-ში დააარსა. წერილობით წყაროებშიც ციხე პირველად ამ დროიდან იხსენიება.

XVI ს-ის შუა ხანებში გონიოს ციხე ოსმალებმა დაიპყრეს და საფუძვლიანად შეაკეთეს. სწორედ, ამ ფაქტს უნდა გულისხმობდეს ბერი ეგნატაშვილისა და ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობები 1547 წელს გონიოს ციხის ოსმალთა მიერ აგების შესახებ [ბერი ეგნატაშვილი, 1959ა: 326-442; ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973: 814]. ამიერიდან, გონიო იქცა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ოსმალთა ბატონობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საყრდენად. აქვე იყო მოწყობილი ოსმალთა საბაჟო პუნქტი [ჩელები, 1971:82; შარდენი, 1975: 259-260]. XVII ს-ის იტალიელმა მისიონერმა კრისტეფორო დე კასტელმა დაგვიტოვა გონიოს ციხის დასურათება, რომლის მინაწერიდან ვგებულობთ, რომ გონიო წარმოადგენდა ტყვეთა სყიდვის ერთ-ერთ მთავარ ცენტრს დასავლეთ საქართველოში. ,,აქ იყიდებოდა დიდი რაოდენობის სულითა და ხორცით საცოდავი ქართველები, აფხაზები და სხვ.“ [კასტელი, 1976:171. სურ.442]. ამ პერიოდში ვახუშტი ბატონიშვილი გონიოს მოიხსენიებდა მცირე ქალაქად და ციხედ [ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973: 814]. ოსმალეთის სულთნის გადაწყვეტილებით 1616-1618 წლებში გონიოს ციხე შაჰ-აბასისაგან დევნილი თეიმურაზ I რეზიდენციას და ანტიყიზილბაშური ძალების სერიოზულ თავშესაფარს წარმოადგენდა [ბერი ეგნატაშვილი, 1959 ბ: 402–407]. XVII ს-ის 40-იანი წლების გონიოზე ლაპარაკობს თავის ,,მოგზაურობის წიგნში’’ ევლია ჩელები. მისი მტკიცებით, იგი ძლიერ გამაგრებული იყო და ტრაპიზონის ვილაიეთში შედიოდა. ომის დროს აქ 800 მეომარი იკრიბებოდა [ჩელები, 1971:82]. ამავე ავტორის ცნობით გონიოს კაზაკები მრავალჯერ დაესხნენ თავს, ქონება წაიღეს, მოაოხრეს და დაანგრიეს [ჩელები, 1971:82]. ამ პერიოდის გონიო, რომ უსაფრთხო არ იყო, ფრანგი კომერსანტისა და მოგზაურის ჟან შარდენისა და სულხან-საბას შესაბამისად, 1672 წ

და 1714 წ თავგადასავლები მეტყველებენ [შარდენი, 1975: 123-124,202-203,263-264; ქართული პროზა, 1983:293-296]. თუმცა, ვახუშტი ბატონიშვილი ჩვენთვის საინტერესო პუნქტს სხვა კუთხითაც გვამცნობს: ,,ფრინველნი მრავალნი, ხილნი მრავალნი და ბათუმს, გონიას და ერგეს ნარინჯი, თურინჯი, ლიმო, ზეთისხილი, ბროწეულ მრავალ და ზღვის კიდესაც ვენახნი მაღლარნი [ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973: 814].

XVIII ს-ში ოსმალეთის იმპერიის მიერ აჭარის მთლიანი ზღვისპირეთის დაპყრობის შემდეგ გონიოს ციხემ სტრატეგიული მნიშვნელობა დაკარგა და თანდათანობით უმნიშვნელო დასახლებად გადაიქცა. ამის შესახებ ლაპარაკობენ XIX ს-ის ევროპელი მოგზაურები კ. კოხი და ო. სპენსერი [მამაცაშვილი, 1981], ფრანგი დიპლომატი ჟან ფრანსუა გამბა [გამბა, 1987], გ. ყაზბეგი [ყაზბეგი, 1995: 124-125], დ. ბაქრაძე [ბაქრაძე, 1987: 24-29], ჟ. მურიე [მურიე, 1962] და სხვ.

1877-1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად გონიო, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს სხვა ტერიტორიებთან ერთად, ოსმალთა ბატონობისაგან გათავისუფლდა.

პირველი სამეცნიერო ნაშრომი გონიოს ციხის შესახებ 1955 წელს ვ. იაშვილმა გამოაქვეყნა [იაშვილი, 1955: 6-17], ხოლო პირველი არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ო. ლორთქიფანიძისა და თ. მიქელაძის ხელმძღვანელობით 1959 წელს განხორციელდა [ლორთქიფანიძე...,1960: 761-768]. მათ მიერ დაწყებული სამუშაოები მომდევნო წელს ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითმა ინსტიტუტმა გააგრძელა [გძელიშვილი...,1964:59-96; 1973: 8-30]. ციხის შესწავლაში ახალი ეტაპი 1994 წლიდან იწყება, როცა შეიქმნა გონიო-აფსაროსის მუზეუმ-ნაკრძალი და მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიცია. 1995 წლიდან დღემდე არქეოლოგიური გათხრები ინტენსიურად ტარდება. ბოლო პერიოდში ციხის შიდა ტერიტორიაზე ნაყოფიერად მუშაობს ქართულ-პოლონური (ვარშავის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის ინსტიტუტი) და ქართულ-იტალიური (ფერარას უნივერსიტეტი) ერთობლივი საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიციები (ხელმძღვანელები: შ. მამულაძე (საქართველო), რადოსლავ კარასიევიჩ-სჩიპიორსკი (პოლონეთი), ლივიო ძერბინი (იტალია).

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ციხის შიდა ტერიტორიაზე

გამოკვეთილია საკმაოდ მძლავრი დიუნური (ძვ.წ. VIII-VII სს), რომაული (I-III სს), ბიზანტიური (VI-VII სს) და ოსმალური (XVI-XIX სს) პერიოდის კულტურული ფენები. სახეზეა როგორც წინა ეპოქების, ასევე გვიანი შუასაუკუნეების სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობათა ნაშთები. მათ შესწავლას მიეძღვნა ცალკეული სტატიები თუ ნაშრომები [ვრცლად.იხ.კახიძე...,2002: 44-70; 2004: 4-107; 2016; ხალვაში, 2002: 134-167; მინდორაშვილი...,2009: 25-28; სულავა, 2009: 59-89...]. აქ აღმოჩენილი გვიანი შუასაუკუნეების იტალიური ალებარდი და ფაიანსის ნაწარმი განხილულია ნ. აფხაზავას, შ. მამულაძისა და დ. მინდორაშვილის პუბლიკაციებში [აფხაზავა...,1998: 269-277; მინდორაშვილი...,2009: 25-28; 2015ბ:242]. ჩიბუხების შესახებაა საუბარი ლ. ჩხაიძის სტატიაში ,,გვიანფეოდალური ხანის კერამიკული ნაწარმის ერთი სახეობა გონიოდან“ [ჩხაიძე, 1982: 114-128]. გონიოს ჩიბუხების შესახებ ბოლო პერიოდში გამოქვეყნდა გ. თავამაიშვილის მონოგრაფიაც ,,თამბაქო და გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალური თიხის ჩიბუხები“ [თავამაიშვილი, 2020]. ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა საგანგებოდ აქვს შესწავლილი ი. ვარშალომიძეს [ვარშალომიძე, 1996:49-50; 1998: 47-49; 2002: 99-102; 2004: 141-147; 2009]. მოჭიქული ჭურჭელი, ფაიანსი და სადა კერამიკა მოკლედ მიმოხილულია შ. მამულაძისა და ე. კახიძის ერთობლივ სტატიაშიც ,,ოსმალური კერამიკა გონიოს ციხიდან“ [Mamuladze..., 2014:195-202]. ბოლო პერიოდში გონიო-აფსაროსის გვიანი შუასაუკუნეების არქიტექტურული ნაგებობებისა და არქეოლოგიური არტეფაქტების შესახებ გამოქვეყნდა კ. ქამადაძის ცალკეული სტატიები [ქამადაძე, 2013: 160-167; 2014 ა: 223-232; 2014 ბ: 325-328; 2015 ა: 417-426; 2015 ბ: 136-141; 2016 ა: 245-251; 2016 ბ: 48-61; Камададзе 2016: 220-225; Kamadadze 2018: 261-269; Kamadadze, 2019: 301-308; Гусач, Камададзе 2021: 205-218; ქამადაძე, მოწყობილი,2021:176-189]. ამავე პრობლემატიკას ეხება მისი სადოქტორო დისერტაციის ძირითადი ნაწილიც [ქამადაძე, 2016 გ].

წარმოდგენილი ნაშრომის ფოტო და გრაფიკული სამუშაოები შეასრულა გ. დუმბაძემ, გ. ყიფიანმა და ა. ჯაველიძემ, ხოლო ფინანსური მხარდაჭერა უზრუნველყო აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტომ რისთვისაც მათ უღრმეს მადლობას ვუხდით.

თავი I

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების ნაგებობები

ციხის ტერიტორიაზე არსებულ გვიანი შუასაუკუნეების შენობა-ნაგებობებიდან ერთ-ერთი გამორჩეული ადგილი აბანოს უჭირავს. ნაგებობა (ზომები: 22x11,5მ) ციხის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს და დაშენებულია რომაული პერიოდის აბანოს ნაშთებზე (ტაბ.III). ოსმალებს მისი გეგმა შეუცვლიათ და მისთვის აღმოსავლური აბანოებისათვის დამახასიათებელი ფორმა მიუციათ. მშენებლობისას მთლიანადაა გამოყენებული რომაული აბანოს საძირკველი და ძველი კედლების ნაწილი, თუმცა ძველი და მოგვიანო აბანოების კედლების წყობა მკვეთრად განსხვავებულია. გვიანი შუასაუკუნეების აბანო ნაგებია შედარებით პატარა ზომის მოშავო კვადრებით და შედგება სხვადასხვა განყოფილებებისაგან. პირველი განყოფილება საქვაბეა - "Külhan"(prefornium), რომელზეც მოზრდილი წყლის სათავსია მიშენებული (6,5x4,6 მ). საქვაბეზე დაშენებულია კასრისებრი მოყვანილობის (დმ-1,15 მ) საცეცხლე განყოფილება. მის ჩრდილოეთით ცხელი განყოფილება (,,sıcaklık") მდებარეობს. იგი აღმოსავლეთისა და დასავლეთი ნაწილებისაგან შედგება (ზომები: აღმოსავლეთის-2,9x2,85 მ; დასავლეთის-2,85x2,85 მ). ცხელ აბანოს მოსდევს თბილი აბანო (,,ılıklık"). ისიც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის განყოფილებებისაგან შედგება. ცხელი აბანოს იატაკქვეშა ნაწილი თბილ აბანოსთან დაკავშირებულია 1,05 მ სიგანისა და 0,65 მ სიმაღლის ღიობით, საიდანაც თბილი ჰაერი ვრცელდებოდა [კახიძე...,2004:11, ტაბ.IX-XIX]. თბილი აბანოს დასავლეთი კედლის მთელს სიგრძეზე მიშენებულია კიდევ ერთი განყოფილება. შესაძლოა ეს ყოფილიყო გასახდელ-მოსაცდელი ოთახი (ზომები: 4,2x2,3 მ). აბანოს ქონია ცივი განყოფილებაც (,,soğukluk"), რომლის მხოლოდ საძირკვლის კონტურებია შემორჩენილი [ქამადაძე 2015ბ: 136; ქამადაძე 2016 გ: 31-32].

ისლამური სამყაროს აბანოები რომაული აბანოების მსგავსად ოთხგანყოფილებიანია, მაგრამ მკვეთრად განსხვავდება გადახურვის ფორმებითა და ტექნიკით. აღმოსავლური აბანოები გუმბათითაა გადახურული [აბრამიშვილი..., 2000: 209; Reyhan, 2004: 12; Smolijaninovaitė, 2007: 19]. ასეთივე გადახურვა ჰქონია

გონიოს აბანოს. გუმბათით გადახურული ყოფილა აბანოს ცხელი და თბილი განყოფილების ოთხივე ნაწილი. შესაბამისად ქონია 4 გუმბათი. დამატებითი კედლები ამოყვანილია პატარა ზომის აგურით, რომელიც შემდეგ კირხსნარის ფენით არის შელესილი. კედლებზე სხვადასხვა სახის ნახატები იყო თავის დროზე გამოსახული (ცხვარი, ცხენი, აფრიანი გემი და ა.შ.) [ქამადაძე 2015ბ: 136; ქამადაძე 2016გ: 31-32].

გვიანი შუასაუკუნეების აბანოები განსაკუთრებით მრავლად არის შემორჩენილი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. ამ პერიოდს განეკუთვნება: თბილისის ე.წ. „როსტომის აბანო", თელავის ე.წ. „ერეკლეს აბანო" სამშვილდეს, გრემის, ხერთვისის, ქვემო ჭალის, ახალგორის, ნიჩბისის, მძოვრეთის, გორის, ახალციხის და სხვა აბანოები [ციციშვილი, 1955: 85; აბრამიშვილი..., 2000: 209; სადრაძე..., 2014: 78-96; კვანტიძე, 2012: 120]. დასავლეთ საქართველოში ისინი ცნობილია ქუთაისის ციხიდან [ისაკაძე, 2006: 113-115] და ოზურგეთიდან [სადრაძე..., 2014: 89-94].

ციხის ტერიტორიაზე გვიანი შუასაუკუნეების ნაგებობათა რიცხვს განეკუთვნება მეჩეთი. მდებარეობს აბანოს ჩრდილოეთით (ტაბ.IV/1). მეჩეთი (ზომები: 14,8x11,20 მ) ნაგებია სხვადასხვა ზომისა და ფორმის მოშავო-მონაცრისფრო დამუშავებული ქვებით. მათი წყობა არაწესიერია. მშენებლობაში გამოყენებულია რომაული ეპოქის სხვადასხვა ზომის (80x70 სმ; 115x80 სმ) კვადრებიც. ისინი ძირითადად კუთხეებშია ჩართული. მეჩეთი საბჭოთა და თანამედროვე პერიოდში საგრძნობლად არის გადაკეთებული (დღეისათვის იგი საგამოფენო დარბაზადაა გამოყენებული). გვიანდელი შუასაუკუნეების ქვის კედლებში აქა-იქ ჩაშენებულია თანამედროვე ეპოქის ქვის ბლოკები და გათლილი ქვები.

მეჩეთს სამხრეთ, დასავლეთ და აღმოსავლეთ კედლებში დატანილი აქვს ორ-ორი სარკმელი, ხოლო ერთი ჩრდილოეთის მხარეს (ზომები: სამხრეთი კედლის სარკმლების 85x100 სმ, 85x80 სმ; დასავლეთი, აღმოსავლეთი და ჩრდილოეთი კედლების - 65x85სმ). მათი ჩარჩოები მოპირკეთებულია ოთხკუთხა ფორმის გათლილი ქვებით. ისინი დღეისათვის რესტავრირებულია თანამედროვე მასალით. სამხრეთი კედლის ცენტრალურ ნაწილში გამართული იყო მუსლიმი

ღვთისმსახურებისათვის განკუთვნილი ადგილი-მიჰხრაბი. მეჩეთს ჩრდილოეთის მხრიდან აქვს სამსაფეხურიანი შესასვლელი (კარის ზომები: 1,80x90 სმ) [ქამადაძე 2015ბ: 137; ქამადაძე 2016გ: 33-34].

როგორი იყო თავის დროზე მეჩეთის გადახურვა გაურკვეველია. ზოგადად ოსმალეთის იმპერიისათვის დამახასიათებელი იყო გუმბათოვანი მეჩეთები, რომელიც ისლამურ სამყაროში წამყვან არქიტექტურულ ტიპს წარმოადგენდა [Hoteit, 2015: 13552; Buhlfaia, 2006: 13-15; Yatim, 2011: 492-498]. ხშირად მეჩეთები ფორმით, ზომით და გადახურვის წესით საცხოვრებელი ნაგებობებისაგან არ განსხვავდებოდა და გარეგნული ფორმითაც არ იქცევდა ყურადღებას. ეს განსაკუთრებით სოფლის მეჩეთებზე ითქმის, რომელთა უმეტეს ნაწილს არ ჰქონდა მუსლიმური ძეგლებისათვის აუცილებელი კიდევ ერთი კომპონენტი - მინარეთი [ბარამიძე, 2008: 153; 2010; ზოიძე, 2008: 147; ვარშალომიძე, 2007: 88; ჭიჭილეიშვილი, 2015: 117-125]. ასეთივე სურათი ჩანს გონიოშიც. დასავლეთ საქართველოში, ოსმალების მიერ აშენებული კიდევ ერთი მეჩეთი ცნობილია ქუთაისის ციხიდან, რომლის მშენებლობის თარიღად XVII ს-ის ბოლო პერიოდი არის მიჩნეული [ისაკაძე, 2006:113]. გონიოს მეჩეთიც მოპოვებული არქეოლოგიური მასალების მიხედვით XVII ს-ით შეიძლება დათარიღდეს.

საქართველოს ტერიტორიაზე ყველაზე ადრეული მეჩეთები დმანისის ნაქალაქარზეა მიკვლეული. ამათგან, ერთ-ერთი XII-XIII სს-ით დათარიღებული მინარეთიანია, ხოლო მეორე XIII-XIV სს მიკუთვნებული, ჩვეულებრივია. აღსანიშნავია, რომ დმანისის მეჩეთებიც ადგილობრივ გარემოებებსა და მოთხოვნებზე ჩანს მორგებული და დიდად არ განსხვავდება ნაქალაქარზე გამოვლენილ და შესწავლილ სხვა შენობა-ნაგებობებისაგან. ერთადერთი რაც მათ განასხვავებს სხვებისაგან, ეს მეჩეთებისათვის დამახასიათებელი კანონიკურობაა - მექისაკენ ორიენტაცია და სამხრეთ კედელში არსებული მიჰხრაბი [ჩხვიმიანი, 2011: 214-246].

მეჩეთების უმნიშვნელოვანეს და ძირითად ნაწილს სამლოცველო დარბაზისა და მინარეთის გარდა, სანიტარულ-ჰიგიენური ოთახი ე.წ. „აბდესხანა" წარმოადგენდა, სადაც იბანდნენ ხელებს, ფეხებს, სახეს, სუფთავდებოდნენ და

სამლოცველო ოთახში შესასვლელად ემზადებოდნენ [ბარამიძე, 2008: 151-155; Hoteit, 2015: 13552; Buhlfaia, 2006:13-15; Yatim, 2011: 492-498]. ამ ტიპის ნაგებობის ნაშთები გონიოში 2012 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა. ნაგებობას სამხრეთი მონაკვეთი ოვალური მოყვანილობის ჰქონია (ტაბ.IV/2). მისი კედლები დუღაბით იყო ნაშენი. დღეისათვის შემორჩენილია წყობის ერთი რიგი. შენობის შუაში დუღაბით დაკავშირებული ქვებისა და აგურებისაგან შედგენილი მართკუთხედის ფორმის წყობაა განთავსებული. მისი სამხრეთი მხარე ოვალურ კედლამდე ფლეთილი და რიყის ქვებითაა შევსებული. აღმოსავლეთი კედლის გაყოლებით თიხის მილებისაგან შედგენილი წყალსადენი მიემართება, რომელიც თანდათან იწევს ზევით და ჰორიზონტალური და ვერტიკალური ნახვრეტების მქონე გვერდებდამუშავებული ქვის მონოლითში შედის. მონოლითი წყლის გამანაწილებელებელი უნდა ყოფილიყო [თავამაიშვილი...,2013: 169; ქამადაძე 2015 ბ: 138; ქამადაძე 2016 გ: 34-35].

როგორც ჩანს, ეს შენობა წარმოადგენდა სწორედ აბდესის აღების ადგილს. ამ მოსაზრებას ამყარებს ის ფაქტიც, რომ წყალსადენი მილების გარდა შენობის აღმოსავლეთ კედელთან ოსმალებს დამატებით ჭაც გაუკეთებიათ.

გვიან შუასაუკუნეებში გადაკეთებულია ციხის სამხრეთი კარიბჭეც. რომაულ და ბიზანტიურ პერიოდში ის უფრო ფართო და ოთხკუთხა მოყვანილობის იყო. ოსმალების მიერ ორივე მხარის კარი დავიწროვებულია და თაღისებრი მოყვანილობა აქვს. ამაღლებულია ზღურბლიც. კარიბჭესთან მდებარე მე-20 კოშკის წინ საგუშაგო პოსტი იყო მოწყობილი (ფართობი: 4,15x2,6 მ). კოშკის იატაკი კირხსნარით ყოფილა გაკეთებული. დიდი ზომის კვადრებისაგან დუღაბის გარეშე სახელდახელოდ ამოყვანილია ოთხკუთხა მოყვანილობის კედლები. მშენებლობაში გამოყენებულია ციხის ჩამონგრეული კვადრები. წყობის პირველი რიგი მთლიანადაა გადარჩენილი, მეორესი ალაგ-ალაგ [კახიძე...,2004: 46; ქამადაძე 2015ბ: 139; ქამადაძე 2016 გ: 34-35].

საგუშაგო კოშკის დასავლეთით, ციხის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში გვიანი შუასაუკუნეების კიდევ ერთი ნაგებობა - სასახლე მდებარეობს. ის ოთხკუთხა მოყვანილობისაა. დასავლეთ და სამხრეთ კედლად ციხის გალავნის

კედლებია გამოყენებული (ტაბ.V). რაც შეეხება აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ კედლებს, ისინი შემდეგაა მიშენებული. მისი ზომებია: სიგრძე 26 მ, სიგანე 18 მ, შემორჩენილი მაქსიმალური სიმაღლე 1,20-1,30 მ-ია, ხოლო კედლის სისქე 70-80 სმ. ნაგებობას ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი კედლების კვეთაში ჩაშენებული აქვს წინ გამოწეული წრიული გეგმის კოშკი. მისი დმ 3,75 მ-ია. კოშკს შესასვლელი შენობის შიდა მხრიდან აქვს, რომლის სიგანე 0,70 მ-ია. ნაგებობის კედლები ნაშენებია სწორხაზოვანი წყობით. წყობაში გამოყენებულია ძირითადად საკუთრივ გონიოს ციხის გალავნის კედლების დამუშავებული კვადრები და ცალმხრივ ზედაპირჩამოსწორებული კლდის ქვები. შეინიშნება აქა-იქ მდინარეული ქვების გამოყენების ტენდენციაც. პერანგებს შორის სივრცე კი შევსილია დუღაბის და წვრილმარცვლოვანი ქვიშისა თუ ქვების ნარევით. დარჩენილი გვერდითი სიცარიელების და სწორხაზოვანი წყობის მიღების მიზნით შეინიშნება აგურისა და კრამიტის ნატეხების ჩართვის შემთხვევებიც. სასახლეს ერთადერთი შესასვლელი ქონდა, რომელიც ჩრდილოეთის კედელშია დატანებული. შემორჩენილია მისი მხოლოდ ქვედა მონაკვეთი. მისი სიგანე 0,75-80 მ-ია. ციხის დასავლეთი კედელი საკმაოდ ბევრ ადგილას ჩანს დაზიანებული და შემდგომ შეკეთებული, რაზეც მეტყველებს კედლების წყობის განსხვავებული ხასიათი. როგორც ჩანს, ციხის დასავლეთი კედელი სხვა კედლების მსგავსად კონტრფორსებით იყო გამაგრებული [ქამადაძე 2015ბ: 139; ქამადაძე 2016 გ: 34-35].

მე-20 კოშკის საძირკველთან ახლოს, ციხის გარეთ, არქეოლოგიური სამუშაოებისას გამოვლინდა გვიანდელი შუასაუკუნეების ქვაფენილიანი საფეხმავლო ბილიკის ნაშთები. მისი დიდი ნაწილი მორღვეულია. ქვაფენილის წყობაში გამოყენებულია სიპი თუ რიყის მოზრდილი ქვის ფილები. მათი ზედა ნაწილი დამუშავებისა და მოსწორების კვალს ატარებს. როგორც ჩანს, ქვაფენილი თავის დროზე კარიბჭისაგან მოშორებით, შედარებით ფართე უნდა ყოფილიყო. კარებთან მიახლოებისას, როგორც ეს შემონახული ნაშთების მიხედვით ჩანს, თანდათანობით ვიწროვდებოდა და ებჯინებოდა კარიბჭის ზღურბლს [კახიძე...,2002: 44]. მისი მოზრდილი ნაწილი შემორჩენილია ციხის შიდა ტერიტორიაზეც, რომელიც, ბუნებრივია, გარეთ არსებული ქვაფენილის

გაგრძელებას წარმოადგენდა. ის მთელს სიგრძეზე მიემართება სამხრეთი კარიბჭიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით (ტაბ.VI/1).

სამხრეთ კარიბჭესთან გამოვლენილია ასევე გვიანი შუასაუკუნეების სამშენებლო კერამიკის გამოსაწვავი ქურა-სახელოსნოს ნაშთები (ტაბ.VI/2). ნაგებობა სქელკედლიანი და ოთხკუთხა მოყვანილობისაა (ზომები: 3,1x3,1მ). დასავლეთი კედლის სისქე - 1,6 მ, სამხრეთის - 1 მ, აღმოსავლეთის - 0,98 მ, ხოლო ჩრდილოეთი კედლის - 0,65 მ). ქურას ჩრდილოეთი მხრიდან ქონია მისადგომი, სადაც შემორჩენილი იყო ორსაფეხურიანი კიბე და წინა მოედანი (ზომები: პირველი საფეხურის - 64x45x10 სმ, მეორე საფეხურის - 56x25x10 სმ). საცეცხლური ნაწილის ზომებია: 47x30 სმ, ხოლო ქურის შიდა სივრცის 1,3x2 მ. ქურა ხანგრძლივად ყოფილა მოქმედებაში. არქეოლოგიური გათხრების დროს მისი კედლების შიდა მხარე ცეცხლის ზემოქმედების გამო დაშლის პირას იყო მისული და მოყავისფრო ფერი ჰქონდა მიღებული. ქურის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში დატანებული ყოფილა სავენტილაციო ხვრელი, ხოლო იატაკი მოზრდილი ქვებით ყოფილა მოგებული. იგი თავის დროზე ორსართულიანი უნდა ყოფილიყო. ქვედა - საცეცხლე ნაწილი და ზედა - კერამიკის გამოსაწვავი განყოფილება [კახიძე...,2004:9, ტაბ.XX-XXI]. ორ განყოფილებიანი კერამიკის გამოსაწვავი ქურა-სახელოსნოები გავრცელებული იყო ოსმალეთის იმპერიაში. მაგრამ გონიოს ქურისაგან განსხვავებით სამშენებლო მასალად აგური გამოიყენებოდა, ხოლო ზოგჯერ სითბოს დაკარგვის თავიდან აცილების მიზნით, ქვედა - საცეცხლე ნაწილი შენდებოდა მიწისაგან. ქურები თავისი ფორმით შეიძლება ყოფილიყო მართკუთხა, კვადრატული ან წრიული გეგმის [Kirmizi, 2004: 20].

გვიან შუასაუკუნეებს განეკუთვნება ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ორი ჭაც. ერთი მათგანი მდებარეობს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში. იგი გარედან დუღაბით შეკრული ფლეთილი ქვებითაა ამოყვანილი, ხოლო შიგნით პირმოსწორებული ფილებითა და აგურებით არის შედგენილი. ჭის დიამეტრი 0,6 მ-ია. სიღრმის განსაზღვრა ჭირს. იგი რთული ამოსაწმენდია. ჭიდან ამოკრეფილი მასალაც გვიანი შუასაუკუნეების დროინდელი იყო. მეორე ჭა მდებარეობს ციხის ცენტრალურ ნაწილში. მეჩეთის წინ. აბდესხანის შენობის ნაშთებთან ახლოს

(ტაბ.IV/2). ჭის ზედა ნაწილი წრიული ფორმისაა. კედლების წყობაში გამოყენებულია მოზრდილი და საშუალო ზომის ფლეთილი ქვები. დიამეტრი ზედაპირთან შეადგენს 1,9 მ, შიდა მხრიდან - 0,8 მ. ქვედა კედლებიც ასევე ამოყვანილია საშუალო და დიდი ზომის ქვებით. ჭის მშენებლობა აბდესხანის თანადროული ჩანს.

ციხის ტერიტორიაზე სხვადასხვა უბანზე გამოვლინდა წყალგაყვანილობის გვიანდელი სისტემებიც. ისინი ზედაპირულად მოზრდილი ზომის ქვების წყობითაა დაფარული. ქვების შიგნით მიწაში, დუღაბში ჩასმული მილებია განთავსებული. მილები საკმაოდ სქელ დამცავ პერანგშია მოთავსებული. ზემოდან კი, სადაც მოსალოდნელი იყო მიწის ჩაყრა-ჩაწოლა მთელს სიგრძეზე დალაგებულია დიდი ზომის ქვები. ეს ქვები თავიდანვე ჩანს მილებთან ერთად დაკირული. ხშირად მილსადენისათვის გაჭრილი ხაზი საკმაოდ ღრმადაა ჩაშვებული. იგი ზოგჯერ საერთო დონიდან 75-80 სმ, ხოლო, ოსმალური პერიოდის კულტურული ფენიდან კი 35-40 სმ-ზეა ჩაჭრილი. მილების სიგრძე - 50-52 სმ. შევიწროვებული ნაწილის დმ-7, ფართო მხარის-10 სმ.

სიმაგრეთა სათავდაცვო არქიტექტურის თავისებურებებს XV საუკუნიდან განსაზღვრავდა ცეცხლსასროლი იარაღის გაჩენა და გავრცელება. საქართველოში ამ ახალი ტექნიკის გავლენა განსაკუთრებით XVI საუკუნიდან შეიმჩნევა [აბრამიშვილი..., 2000: 188; წურწუმია, 2014: 86]. ცეცხლსასროლი იარაღი ჩვენს ქვეყანაში უცხოეთიდან შემოდის. სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოსათვის ასეთი იარაღის წყარო ოსმალეთის იმპერია იყო, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოსათვის ირანი. სწორედ ცეცხლსასროლი იარაღის გაჩენასთანაა დაკავშირებული ოსმალების მიერ გონიოს ციხის კედლების 85-90 სმ-ით ამაღლება და მასზე 140 სმ სიმაღლის ქონგურების დაშენება. როგორც დამატებული კედლები, ასევე ქონგურები წინა ეპოქებისაგან განსხვავებით ნაშენია სხვადასხვა ფორმისა და ზომის ქვებით, კირ-დუღაბზე. ქვებს შორის სივრცე შევსებულია ,,ხურდა“ ქვით. ქვის წყობა მკვეთრად არაწესიერია, ალაგ-ალაგ გამოყენებულია წინა პერიოდების საშენი მასალა და სხვადასხვა სახის კერამიკის ნატეხებიც. ქონგურები ერთმანეთისაგან დაშორებულია 80-85 სმ-ით, ხოლო კოშკებთან 95-100 სმ-ით. (ქონგურების ზომებია: სიგანე - 70-80

სმ, სისქე - 55-60 სმ, კოშკებთან: სიგანე - 110-120 სმ, სისქე - 60-65 სმ). კედლებში და ქონგურების ნაწილზე ალაგ-ალაგ დატანილია სხვადასხვა ზომის სათოფურები (ზომები: შიდა და გარე შევიწროებული მხრიდან - 60x80x65 სმ; 60x80x15 სმ, 55x100x65; 55x100x15 სმ; 50x95x50 სმ, 50x90x20სმ).

გვიანი შუასაუკუნეების კულტურული ფენებიდან ცალკე გამოსაყოფია ე.წ. ,,ოსმალური ორმოები''. ორმოები შიდაციხეში წარმოებული გათხრების შედეგად მეტ-ნაკლები ინტენსივობით, თითქმის ყველა უბანზე ფიქსირდება. მათი რიცხვი ყოველწლიურად იზრდება. ორმოების კონტურები ჰუმუსოვანი ფენის აღების შემდეგ იკვეთება, განსაკუთრებით, კი ნათლად ჩანს 70-80 სმ შემდეგ, როცა მიწის ფერი მკვეთრად იცვლება და ღია-ყავისფერი ხდება. აქ, ისინი თავისი შეფერილობით უფრო ნათლად იკითხება. უმრავლესობა წრიული ფორმისაა. მათი დიამეტრი მერყეობს 1-1,7 მ შორის, სიღრმე კი განსხვავებულია. ორმოებში მოპოვებულ მასალებს შორის ქრონოლოგიური სხვაობა არ შეინიშნება (ბუნებრივია აქ არ იგულისხმება რამდენიმე ორმოში ნაპოვნი წინა პერიოდის ნაწარმი, რომლებიც აქ როგორც ჩანს, ორმოს ჩაჭრის დროსაა შემთხვევით მოხვედრილი). ფორმით, ტექნიკითა და მოხატულობის მიხედვით უმეტეს შემთხვევაში საქმე გვაქვს ერთი პერიოდის მასალებთან. მათი ურთიერთშედარების გზით, ყველა ორმო XVII-XVIII სს-ით უნდა დათარიღდეს. ჭრილების მიხედვით კარგად ჩანს, რომ ორმოები ასახავს ციხის ცხოვრების ბოლო ეტაპს. მათი ამოჭრის დროს დარღვეულია ძველი (ბიზანტიური, რომაული) კულტურული ფენები. ორმოების დანიშნულებასთან დაკავშირებით არაერთგვაროვანი მოსაზრებები არსებობს: ფიქრობენ, რომ ისინი ასრულებდნენ ,,ჭა-მაცივრების'' (ე.წ. საცივები) დანიშნულებას. უფრო ხშირად კი მათ სანაგვე ორმოების სახელით მოიხსენიებენ [Станчева, 1972: 82]. ორმოებში გვხვდება უსისტემოდ ჩაყრილი სხვადასხვა დანიშნულების თიხის, მინისა და რკინის ნაკეთობები, სამშენებლო კერამიკა და ა.შ. რაც მათ სანაგვე დანიშნულებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს.

თავი II

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალები

§1. ფაიფური

გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიურ მასალებში გარკვეული რაოდენობითაა წარმოდგენილი ფაიფურის ნაწარმი. ყველა მათგანი ფინჯნის ტიპისაა. ახასიათებთ მტკიცე, მაღალი ხარისხის თეთრი კეცი. მრგვალი, რგოლისებრი, გამოყვანილი ქუსლი და ნახევარსფეროსებრი ან ზარისებრი კალთა. დეკორის, მოხატვის ტექნიკისა თუ მხატვრული გაფორმების მიხედვით ფინჯნები 4 ტიპად იყოფა.

ტიპი I. ერთიანდება თეთრ ფონზე გამჭვირვალე ჭიქურის ქვეშ კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული ფინჯნები. ამ ჯგუფს წამყვანი ადგილი უჭირავს აღმოჩენილ მასალებს შორის (გ.ა.89/256; გ.ა.95/298,1998,2371; გ.ა.96/27,604,775,894, 2851,3120; გ.ა.98/970; გ.ა.2002/2379,2284; გ.ა.2011/217; გ.ა.2014/10…ტაბ.VII/1-11). მხატვრული გაფორმების ძირითადი სახეა მრავალფურცლა ყვავილი ან მრავალფურცლა ყვავილი ირგვლივ მოხატული სხვადასხვა სახის წვრილი მცენარეული ორნამენტებით, ოვალური ან მრგვალი წრიული ფორმის გეომეტრიული ორნამენტი. გამონაკლის წარმოადგენს ერთი, ფრინველის გამოსახულებიანი ნიმუში (გ.ა.98/63. ტაბ.VII/8).

ამ ტიპის ფინჯნებში შიდაპირზე ნახატი მოხატულია ჭურჭლის ძირზე. ორნამენტის კონტურები ძირითადად შესრულებულია მუქი-ლურჯი საღებავით, ხოლო ნახატი შედარებით ღია-ცისფერი ფერისაა. ზოგიერთ ნიმუშებზე დატანილია მარკაც - ორ ცისფერ წრიულ ზოლში ჩასმული ცისფერი საღებავით გავლებული სხივი, რომელსაც ირგვლივ შემოუყვება სპირალურად დახვეული მსგავსი სისქის ზოლი (გ.ა.2015/1123; ტაბ.VII/10). გვხვდება ასევე ორი პარალელური ვიწრო ცისფერი ზოლისაგან შედგენილი რომბისებრი მარკაც (გ.ა.95/298. ტაბ.VII/11).

კეცის მიხედვით გამოიყოფა ორი ვარიანტი ა) თხელკედლიანი და ბ) სქელკედლიანი. უმრავლესობას თხელკედლიანი ფინჯნები ქმნიან.

ტიპი II. ამ ტიპს მიეკუთვნება ფინჯნები რომელთა შიდაპირი სადაა, უორნამენტო, ხოლო გარე კალთა თეთრ ფონზე კობალტის ლურჯი საღებავითაა გაფორმებული, წვრილი მცენარეული ორნამენტებით (გ.ა.98/913; გ.ა.05/22; გ.ა.09. 2289…ტაბ.VII/12-14). ერთ-ერთ ფინჯანზე მოხატულია პალმა (გ.ა.09/2289; ტაბ.VI/13), ხოლო კიდევ ერთი ფინჯნის (გ.ა.05/22. ტაბ.VII/14) ბრტყელ ძირზე ცისფერ წრეში ჩასმული 6 ჩინური იეროგლიფი.

ტიპი III. ერთიანდება პოლიქრომული ნიმუშები. ორნამენტისათვის გამოყენებულია სხვადასხვა - ლურჯი, ცისფერი, მარჯნისფერი და ღია-მწვანე საღებავები (გ.ა.89/254; გ.ა.95/2856; გ.ა.96/1406; გ.ა.98/5218[1]...ტაბ.VIII/1-4).

ტიპი IV. მიეკუთვნება ყავისფერი საღებავით მოხატული ფინჯნები. გამოიყოფა ორი ვარიანტი: ა) უმრავლესობას ქმნიან ფინჯნები (გ.ა.95/84;174; გ.ა.96 /290;2813; გ.ა.98/55; გ.ა.2000/1109; გ.ა.2006/288…ტაბ.VIII/6-12), რომელთა შიდაპირზე კობალტის ლურჯი საღებავით სხვადასხვა სახის მცენარეული ორნამენტია გამოსახული (ძირითადი სახეა პალმისებრი დეკორი), ხოლო გარე კალთა ყავისფრადაა მოხატული; ბ) ორივე მხრიდან ყავისფერი საღებავით გაფორმებული ნიმუშები (გ.ა.99/5284; ტაბ.VIII/5).

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ფაიფურის სამშობლოა ჩინეთი, თუმცა დამზადების ზუსტი თარიღი უცნობია. მეცნიერთა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ეს უნდა მომხდარიყო ხანის დინასტიის მმართველობის დროს (206-221 წწ.) [Кузьменко, 1980:4], უმრავლესობა კი ტანის დინასტიის მმართველობის პერიოდს უკავშირებს (618-906 წწ) [Кречетова...,1947:7; Гудименко, 2005:178; Sharma, 2012: 2–3; Vroom, 2005:163; Staniforth...,1998: 2]. მისი დამზადების ტექნოლოგია დიდი ხნის მანძილზე უცნობი იყო და მხოლოდ XVIII ს-ის დასაწყისში აღმოაჩინეს მეისენში (გერმანია) [Vroom, 2005:163; Dillon, 2017: 338-33, 531-532]. ფაიფურის ნაწარმი მრავალგვარი და მრავალფეროვანი იყო. დროთა განმავლობაში იხვეწებოდა როგორც ფორმები, ისე გაფორმების ტექნიკა და დეკორი. ისტორიის ცალკეულ ეტაპებზე ჩნდება სხვადასხვა ორნამენტებით გაფორმებული ფაიფური.

როგორც ფიქრობენ, თეთრ ფონზე ჭიქურქვეშ კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული ფაიფური, პირველად XIV ს-ში იუანის დინასტიის დროს (1280-1368 წწ) ჩნდება [Кузьменко, 1980:5; Staniforth...,1998: 2; ბოკუჩავა, 2010: 294]. ყველაზე ადრეულ თარიღად 1351 წელია მიჩნეული [Carswell, 1995:11; Frick, 1993: 238]. თუმცა, არის ცნობები ამ ტიპის ფაიფურის ტანის დინასტიის (618-907 წწ) მმართველობის პერიოდში დამზადების შესახებაც [Siobhán, 2009:10; Обухов...,2007:21]. თავდაპირველად ჩინეთში კობალტი ირანიდან შეჰქონდათ არაბ და ირანელ ვაჭრებს და ძალიან ძვირად ფასობდა [Perkins, 1999: 397]. იგი მუსლიმური საღებავის სახელწოდებით იყო ცნობილი. მართალია, ჩინეთს კობალტის ოქსიდის საკუთარი რესურსიც ჰქონდა, მაგრამ ირანული თავისი ხარისხით ბევრად აღემატებოდა. დღეისათვის მკლევარებს უჭირთ იმის დადგენა, თუ პირველად როდის დაიწყო ჩინეთში ირანული (ქაშანური) კობალტის შეტანა. როგორც ფიქრობენ, მისი ექსპორტი იუანის მონღოლური დინასტიის მმართველობის დროს უნდა დაწყებულიყო [Carswell, 1995: 11]. XIII ს-ში მონღოლთა იმპერიამ დაპყრობით გააერთიანა შორეული და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნები, რამაც ხელი შეუწყო მათ შორის სავაჭრო და კულტურული ურთიერთობების გაღრმავებას [მამაიაშვილი, 1976: 63]. მინის დინასტიის პერიოდში (1368-1644 წწ) აბრეშუმის სავაჭრო გზის მეშვეობით უკვე აქტიურად მიმდინარეობს ირანთან ვაჭრობა და კობალტის ოქსიდის გავრცელება. მოგვიანებით ჩინელებმა ირანის ქაშანურ კობალტზე უარი თქვეს და საკუთარის გამოყენება დაიწყეს. ადგილობრივი, ჩინური კობალტი განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით, კი ცინდენჩჟენში მოიპოვებოდა, ამიტომაც ,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფურის წარმოების მთავარი ცენტრი XIV ს-დან ქ. ცინდენჩჟენი გახდა [Арапова, 1977:7; Кузьменко, 1980:4; Staniforth...,1998: 2]. თუმცა, ფაიფურის წარმოება მარტო ცინდენჩჟენით არ შემოიფარგლებოდა. ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ სუნის (960-1279 წწ) დინასტიის დროს თითქმის ჩინეთის ყველა პროვინციაში არსებობდა ფაიფურის დამამზადებელი სახელოსნოები.

,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფურის განვითარების ოქროს ხანა მინის დინასტიის მმართველობის პერიოდს (1368-1644 წწ) განეკუთვნება. საიმპერატორო კარი

აქტიურად უჭერდა მხარს ,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფურის წარმოების სრულყოფასა და განვითარებას [Sugimura, 2000:41; Гусач, 2011: 394]. იგი გახდა ძალიან პოპულარული პროდუქტი, როგორც ჩინეთში, ისე მის ფარგლებს გარეთაც. ჩინეთის საექსპორტო ნაწარმის დიდი ნაწილი სწორედ ამ ტიპის ფაიფურისაგან შედგებოდა [Perkins, 1999: 397]. მინის დინასტიის ,,ლურჯი-თეთრი” ფაიფური იყო პირველი ჩინური ნაწარმი, რომელიც ექსპორტირებული იყო ევროპის, აზიის, აფრიკისა და ამერიკის კონტინენტის მრავალ ქვეყანაში. მისი ექსპორტი მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში XVI ს-დან იწყება, როდესაც ევროპასა და ჩინეთს შორის საზღვაო გზა გაიხსნა [Арапова, 1977:7; Кречетова...,1947:9; Кузьменко, 1980:5; Стужина, 1970: 62; Гусач, 2011: 394].

მინის ეპოქიდან ჩინელებმა დაიწყეს ფაიფურის მარკირება. როგორც წესი, მარკა ექვსი იეროგლიფით გამოისახებოდა. იგი აღნიშნავდა მმართველი დინასტიის დასახელებას და დევიზს [ბოკუჩავა, 2010: 295; Гусач, 2011: 400]. მარკა ყოველთვის ჭიქურს ქვეშ კობალტით იწერებოდა. ცინის დინასტიის მმართველობის დასაწყისში (1644-1911 წწ) მარკირებული ფაიფური შედარებით ნაკლებად მზადდებოდა. ამის მიზეზი 1667 წლის ბრძანებულება იყო, რომლის ძალითაც კერძო საწარმოებს თავიანთ ნაწარმზე მმართველი იმპერატორის დევიზის ამსახველი მარკის გამოსახვა აეკრძალათ. ამიტომ, კერძო საწარმოები ჭურჭლის ძირზე მარკის ნაცვლად უფრო ხშირად ათასფურცელას ფოთოლს ან რომბს გამოსახავდნენ [ბოკუჩავა, 2010: 295; Гусач, 2011:400]. ამ პერიოდს უნდა მივაკუთვნოთ I ტიპში გაერთიანებული ფინჯნის ძირი (გ.ა.95/298. ტაბ.VII/11), რომელზეც რომბისებრი მარკაა დატანილი, ხოლო შიდაპირი მოხატულია წვრილი მრავალფურცლა ყვავილით. ამავე პეროდს განეკუთნება I ტიპის კიდევ ერთი ფინჯანი (გ.ა.2015/1123. ტაბ.VII/10), რომლის ძირზეც მოხატულია ორ ცისფერ წრიულ ზოლში ჩასმული სხივი, ირგვლივ სპირალურად დახვეული ზოლით. ფინჯნის შიდაპირი კი მოხატულია მრავალფურცლა ყვავილითა და ფოთლებით. XVI ს-ის დასასრულიდან XVIII ს-ის პირველ ნახევრამდე ფაიფურზე ისეთი მარკებიც გვხვდება, რომლებიც კეთილი სურვილების გამომხატველი შინაარსის მქონე წარწერებითაა დამშვენებული. ზოგჯერ მარკა ინფორმაციას იძლეოდა ნივთის დანიშნულების შესახებ, აგრეთვე იმ

ადგილისა და სახელოსნოს შესახებ, სადაც ნივთი იყო დამზადებული, მაგრამ ფაიფურის დამამზადებელი ხელოსნის სახელი მარკაში ძალიან იშვიათად იყო ასახული. მარკებს ცინის პერიოდშიც ხშირად მინის იმპერატორების დევიზით გამოსახავდნენ და უფრო ხშირად იეროგლიფებისაგან იყო შედგენილი, რომლებიც წინა ეპოქების იმიტაციას წარმოადგენდა. თუმცა მათგან განსხვავებით იეროგლიფების ხარისხი ცუდი იყო და ზოგჯერ ძნელად წასაკითხიც კი [Виноградова, 1962: 42; Hobson, 1923: 24]. ამ პერიოდით უნდა დათარღდეს გონიოში აღმოჩენილი ფაიფურის ფინჯანი (გ.ა.05/22. ტაბ.VII/14), რომლის ძირზე გარე მხრიდან ცისფერ წრეში ჩასმული 6 ჩინური იეროგლიფია გამოსახული.

მინის დინასტიის მმართველობის ბოლოს ჩინეთში განვითარებული საბრძოლო მოქმედებების გამო ფაიფურის წარმოება დაეცა და ხარისხი გაფუჭდა. კერამიკის ოსტატებმა დატოვეს ცინდენჩზენი და სხვაგან გადასახლდნენ. ამას დაემატა ისიც, რომ მცირდება ფაიფურზე მოთხოვნა. მართალია, ფაიფური სასურველი პროდუქტი იყო, მაგრამ ძვირი ღირდა და მოსახლეობის ფართო მასებისათვის არ იყო ხელმისაწვდომი. აღმოსავლეთის ქვეყნებში ფაიანსისაგან ჩინური ფაიფურის იმიტაციით მზადდება ნაწარმი, რომლმაც დააკმაყოფილა ევროპის და მახლობელი აღმოსავლეთის მოთხოვნა ფაიფურზე. მხოლოდ ცინის დინასტიის დროს (1644-1911 წწ) პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობის დალაგების შემდეგ განახლდა ფაიფურის წარმოება და ჩინურმა ფაიფურმა თანდათან XVII-XVIII სს-ში მიაღწია მინის ეპოქის ფაიფურის ხარისხს, უფრო მეტიც განვითარების უმაღლეს დონეს. იმპერატორ კანსის (1662-1722 წწ) მმართველობის წლებში იწყება ახალი ეტაპი ფაიფურის წარმოებაში. კერამიკის ოსტატებმა ერთი მხრივ შეინარჩუნეს წინა პერიოდის მიღწევები, ხოლო მეორე მხრივ განავითარეს ახალი ტექნიკა და ორნამენტული მოტივები. ამ პერიოდიდან ფაიფურის ნაწარმზე მოთხოვნა კვლავ იზრდება.

ჩინური ფაიფურის ექსპორტი ევროპაში აქტიურად უკვე XVI ს-ში იწყება. XVII ს-დან სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიასა და ევროპის ქვეყნებს შორის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების გააქტიურების შემდეგ, მოთხოვნა კიდევ უფრო გაიზარდა. ფაიფურის ნაწარმზე მოთხოვნილების გაზრდას წარმოების დახვეწა და

განვითარება მოჰყვა. მასში თანხას ევროპულ ბაზრებზე გულუხვად იხდიდნენ. ეს კი კერამიკის ხელოსნებისათვის მაღალი ხარისხის საექსპორტო ფაიფურის დასამზადებლად სტიმული იყო [Арапова, 1977:23; Кузьменко, 1980:6; Стужина, 1970:63; Гусач, 2011:396; Staniforth...,1998: 5].

1680-1690 წლებში ჩინური ფაიფურით ვაჭრობამ პიკს მიაღწია. ინგლისელი, ფრანგი, გერმანელი და ჰოლანდიელი ვაჭრები ჩინეთიდან ფაიფურის იმდენად დიდ ნაწარმს ყიდულობდნენ, რომ მალე დასავლეთ ევროპის ქვეყნების კოლექციებში ჩინურმა ფაიფურმა მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა [Гусач, 2011: 396; Beurdeley, 1974: 30; Jörg, 1997: 89]. ფაიფურის ოსტატები ყურადღების გარეშე არც ისლამურ ქვეყნებს ტოვებდნენ. ითვალისწინებდნენ რა მათ მოთხოვნებსა და გემოვნებას, ხშირად ეს ახალი ,,ლურჯი-თეთრი'' ფაიფური მზადდებოდა სპეციალურად ისლამური სტილით, რადგან ახლო აღმოსავლეთში ყოფილიყო ექსპორტირებული [Watson, 2004: 61].

ამდროინდელი ჩინური ფაიფური არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, აღმოჩენილია სამარაში (ერაყი), ნიშაბურში (ირანი), ჰამაში (სირია), იზნიკში, ბითლისის ციხეზე (თურქეთი), აფეასიაბში (უზბეკეთი), ნისაში (თურქმენეთი), ოთრარში (ყაზახეთი) და სხვ. [Sugimura, 2000:41; Baş, 2012: 149]. ირანში მისი გავრცელება ჯერ კიდევ XIV ს-ის ბოლოსა და XV ს-ის დასაწყისში იწყება, ხოლო ოსმალეთის იმპერიაში XVI ს-ის პირველ მეოთხედში, როცა სულთანმა სელიმ I-მა წარმატებით დაამთავრა აღმოსავლური ლაშქრობა [Fehérvári, 1973: 150; Findik, 2014: 55-67]. უფრო აქტიურად ფაიფური ოსმალეთის იმპერიაში XVII ს-დან ვრცელდება და ყავის კულტურასთანაა დაკავშირებული. ეს კულტურა დიდი პოპულარობით სარგებლობდა იმპერიის მაღალ ფენებში, ამიტომ იცოდნენ რა მათი მიდრეკილება ყავის მოხმარებისადმი, სპეციალურად მათთვის მზადდებოდა პატარა ზომის ფაიფურის ყავის ფინჯნები და თასები [Pope, 1952: 22-23].

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფური, დიდი რაოდენობით იწარმოებოდა, როგორც მინის (1368-1644 წწ), ისე ცინის (1644-1911 წწ) დინასტიის მმართველობის დროს. მიუხედავად ამისა, მათი გამიჯვნა ერთმანეთისაგან არცთუ ისე ძნელია, რადგან ორივე პერიოდში დამზადებულ ფაიფურს გააჩნია თავისი

მახასიათებლები, კერძოდ ცინის პერიოდში დამზადებულ ფაიფურზე: 1. ჭურჭლის ზედაპირზე ორნამენტი უფრო მეტად წარმოდგენილია წვრილი მცენარეული მოტივებით; 2. ორნამენტის მოხატვა თავისუფალია და არ არის დამოკიდებული ჭურჭლის ფორმებზე; 3. ორნამენტის მოხატვისას კობალტის ორგვარი საღებავია გამოყენებული ღია-ცისფერი და მუქი-ლურჯი; 4. ნახატის კონტურები შედგება წვრილი სხვადასხვა ხაზებისაგან, ხოლო ჭიქური გამჭვირვალეა, უფერო, თხელი და კარგი ხარისხის [Гусач, 2011: 397].

როგორც უკანასკნელი წლების არქეოლოგიური გათხრები ცხადყოფენ, „ლურჯი-თეთრი" ფაიფური ყველაზე ხშირად იმ ადგილებში გვხვდება, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის მფლობელობაში იყო. მსგავსი დეკორის ფაიფურის ჭურჭელი აღმოჩენილია უნგრეთის ციხესიმაგრეებისა და ქალაქების: ეგერის, კანიზსას, სზოლნოკის, ბუდას, გიულას, ბაჟას და სხვ. XVI ს-ის ბოლო და XVII ს-ით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში. შარმ-ელ-შეიხში, წითელი ზღვის სანაპიროზე XVIII ს-ის ოსმალურ ჩიბუხებთან ერთად. აზაკში XVII ს-ის ბოლო და XVIII ს-ის დასაწყისის კულტურულ ფენებში [Гусач, 2011: 398; Szalai, 2013: 159-172; Tóth, 2003: 225-229; Kovács, 2006: 275-295; 2010: 757-781], ბალაკლავასა (ყირიმის ნახევარკუნძული) და ილოკის (ხორვატია) ციხეებზე XVII ს-ის ოსმალურ მასალებთან ერთად [Karasiewicz-Szczypiorski..., 2012: 173-182; Rimf, 2017:421-439] და ა.შ. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე ამ ტიპის ფაიფური აღმოჩენილია XVII-XVIII სს-ით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში მცირე აზიის საწარმოო ცენტრებში დამზადებულ იზნიკურ და ქუთაჰიურ ნაწარმთან, ასევე მოჭიქულ კერამიკასა და ჩიბუხებთან ერთად.

XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში ფაიფურის ნაკეთობების გასაფორმებლად კობალტის ლურჯ საღებავთან ერთად სხვადასხვა ფერის საღებავის გამოყენება დაიწყეს. მზადდება პოლიქრომული დეკორით შემკული ნაწარმი [Гусач, 2011: 394]. მსგავსი ტიპის ფაიფურის რამოდენიმე ფრაგმენტი გონიოს ციხის ტერიტორიაზეც არის აღმოჩენილი. ერთ-ერთი მათგანის შიდაპირზე ცენტრში წითელი საღებავით მოხატულია ყვავილი (გ.ა.96/1406. ტაბ.VIII/1). გარე კალთა კი გაფორმებულია ლურჯი, წითელი, ყვითელი და ღია-მწვანე საღებავებით. კალთის

ცენტრალური ნაწილიდან ქუსლისაკენ ტალღისებრად შემოუყვება ნახევარმთვარისებრი ლურჯი ფერის ფართო ზოლები, ხოლო ზედა ნაწილში გამოსახულია გვირილები, რომელთა კონტურები წითელი ფერისაა, ფოთლები ღია-მწვანე, ბუტკო კი ყვითელი ფერის. პირის კიდეს შემოუყვება ერთი ცისფერი ზოლი და ღია-მწვანე ფერით ერთმანეთზე გადაბმული წვრილი მცენარეული ორნამენტი. ჭურჭლის ქვედა ნაწილში ქუსლისაკენ მოცემულია წითელი ფერის სამი პატარა ვერტიკალური რკალი და 3 წერტილი. გარე მხრიდან ძირზე ფრაგმენტულად შემორჩენილია მცენარეული ორნამენტი. მეორე ფინჯნის გარე კალთა მოხატული ყოფილა ლურჯი საღებავით შესრულებული მცენარეული ორნამენტით (გ.ა.98/5218[1]. ტაბ.VIII/4). შიდაპირზე ორ ღია-ცისფერ წრიულ ზოლში ჩასმულია ლურჯი საღებავით მოხატული მცენარე, რომლის ფოთლები ალაგ-ალაგ გაფორმებულია მოწითალო ფერის საღებავით. მცენარის ერთ-ერთ ტოტზე შემომჯდარია ფრინველი, რომელიც ასევე ლურჯი საღებავითაა მოხატული. ერთ-ერთი ფინჯნის შიდაპირზე ცენტრში მოცემულია ცისფერ წრეში ჩასმული მბრუნავი ორნამენტი (გ.ა.89/254. ტაბ.VIII/3), ლურჯი და მარჯნისფერი საღებავებით მოხატულია 6 ურთიერთმონაცვლე სამკუთხედი. მსგავსი საღებავებით გაფორმებული ყოფილა გარე კალთაც. მცენარეული ორნამენტი ფრაგმენტულობის გამო არ იკითხება. ამავე ტიპს მიეკუთვნება კიდევ ერთი ფინჯანი (გ.ა.95/2856. ტაბ.VIII/2). სხვა ფინჯნებისაგან განსხვავებით, იგი შედარებით პატარაა, მინიატურული. ფინჯნის შიდა მხარე სადაა, გარე კალთა კი გაფორმებული ყოფილა შავი, მარჯნისფერი და ღია-მწვანე ფერის საღებავებით. მცენარეული ორნამენტისათვის გამოყენებულია მარჯნისფერი საღებავი, ხოლო ღია-მწვანე და შავი წარმოადგენს დამხმარე ფერებს. ფრაგმენტულობის გამო არ ჩანს მცენარეული ორნამენტის სახე.

ფაიფურის ფინჯნების შემდეგ ტიპს ყავისფერი საღებავით გაფორმებული ნიმუშები ქმნიან. მსგავსი დეკორით ფაიფურის მოხატვა პოპულარული XVII ს-ის ბოლოდან იმპერატორ კანსის მმართველობის დროს (1662-1722 წწ) გახდა. ამ ტიპის ფაიფური XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისში დიდი მოწონებით სარგებლობდა ინგლისში, გერმანიაში, ჰოლანდიასა და ამერიკაში, თუმცა პოპულარობა დიდი ხანი არ გაგრძელდა. იმპერატორმა კანსიმ მისი

მმართველობის ბოლო ხანებში (XVIII ს-ის I მეოთხედი) მათი დამზადება აკრძალა [Гусач, 2011: 398].

ყავისფერი საღებავით გაფორმებული ყავის ფინჯნები და თასები პოპულარობით სარგებლობდა ოსმალეთის იმპერიაშიც. თურქები ფართოდ მოიხმარდნენ მსგავსი დეკორით გაფორმებულ ნაწარმს. ამ ტიპის ფინჯნები მრავლად არის აღმოჩენილი სტამბოლში, სარაჩანის XVII ს-ის ბოლო და XVIII ს-ის დასაწყისით დათარიღებულ კულტურულ ფენებში. ასევე უნგრეთის ციხე-სიმაგრეებზე: ონდოში, სზენდროში და სხვ. ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, აზაკისა და ბალაკლავას ციხეებზე [Гусач, 2011: 398; Karasiewicz-Szczypiorski..., 2012: 173-182]. ამავე პერიოდით თარიღდება გონიოს მონაპოვრებიც.

აქვე შევნიშნავთ, რომ მსგავსი დეკორის ფაიფურის ფინჯნებს 1720-1775 წლებში აწარმოებდა მეისენიც (გერმანია). XVIII ს-ის ბოლოდან და XIX ს-ის მანძილზე ევროპაში ფაიფურის მწარმოებლები, ჩინური სტილის ფაიფურის პროდუქციას და მათ შორის ყავის ფინჯნებს, აქტიურად ყიდნენ ოსმალეთის იმპერიის ბაზრებზე. ამ დროს ოსმალეთს შესანიშნავი ურთიერთობები აკავშირებდა გერმანიასთან. XVIII ს-ში ოსმალეთის იმპერიაში ყავის ფინჯნების დიდი წილი, სწორედ გერმანიის ქ. მეისენში დამზადებულ ნაწარმზე მოდიოდა [www.academia.edu/AnnadeVincenz:74]. ყავისფერი საღებავით მოხატული ფაიფურის ფინჯნები აღმოჩენილია ისრაელში ქ. იაფას ოსმალური პერიოდის მასალებში, რომლებიც დათარიღებულია XVIII საუკუნით და მეისენის საწარმოო ცენტრით არის განსაზღვრული [www.academia.edu/AnnadeVincenz:71].

გაფორმების ტექნიკითა და დეკორით IV ტიპში ერთიანდება ყავის ფინჯნების რამდენიმე ნატეხიც (გ.ა.95/279,2369. ტაბ.VIII/13-14). მათი შიდაპირი გაფორმებულია კობალტის ლურჯი საღებავით შესრულებული ტრადიციული ჩინური მოტივებით, ხოლო გარე კალთა დაფარულია მუქი ყავისფერი საღებავით. კეცის მიხედვით აღნიშნული ფინჯნები მკვეთრად განსხვავებულია. მათი კეცი უხარისხოა, შედარებით უხეში და წარმოადგენს შუალედურ რგოლს ფაიფურსა და ფაიანსის კეცს შორის. აშკარაა, რომ ფინჯნები დამზადებულია ჩინეთის სხვა საწარმოო ცენტრში, რომელიც, როგორც ჩანს, არ გამოირჩეოდა ხარისხიანი პროდუქციის დამზადებით.

სადღეისოდ საწარმოო ცენტრის გარკვევა ჭირს, თუმცა როგორც სხვა მსგავსი დეკორით შემკული ფინჯნები ისინიც XVII ს-ის ბოლოთი და XVIII ს-ით უნდა დათარიღდეს.

ვფიქრობთ, გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფაიფური შემოტანილია ოსმალო ჯარისკაცების მიერ და ემსახურებოდა მათი მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას. მსგავსი სურათი გვაქვს, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგების მიხედვითაც. როგორც, „ლურჯი-თეთრი", ასევე პოლიქრომული და ყავისფერი საღებავით მოხატული ფაიფური ყველაზე ხშირად იმ ადგილებში გვხვდება, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის მფლობელობაში იყო. ჩინური ფაიფური დიდი პოპულარობით სარგებლობდა და საკმაოდ მოთხოვნად პროდუქტსაც წარმოადგენდა მოსახლეობის მაღალ ფენებში. აღსანიშნავია ისიც, რომ საკუთრივ ოსმალეთში ფაიფურის წარმოება, პირველად მხოლოდ XIX ს-ის ბოლოს იწყება, კერძოდ 1845 წელს როდესაც სულთან აბდულ მეჯიდის დროს (1839-1861 წწ) სამხედრო მინისტრმა ახმედ ფეთჰი ფაშამ სხვადასხვა ადგილებში მცხოვრები ხელოსნები ერთად შეკრიბა და ფაიფურის დამამზადებელი ქარხანა დაარსა [Kamuran, 2007: 38; Ateş, 1983: 3]. მხოლოდ ამის შემდეგ კლებულობს თანდათან ჩინური და ევროპული ფაიფურის ექსპორტი ოსმალეთის იმპერიაში, თუმცა მათი შეტანა გარკვეული რაოდენობით კვლავ გრძელდებოდა.

ფაიფურის ფინჯნებთან ერთად აღმოჩნდა მინის სხვადასხვა ჭურჭლის ორი ნატეხიც. ერთ-ერთი მათგანი სადა, უორნამენტო მოზრდილი ზომის სქელკედლიანი ფინჯანია (გ.ა.99/5867. ტაბ.VIII/15). ახასიათებს დაბალი რგოლისებრი ქუსლი. კონუსურად შეზნექილ ძირზე გარე მხრიდან ჰქონია გამჭვირვალე მინის ფეხი. მინის ნაწარმს განეკუთვნება დოქის ყელის ნატეხიც (გ.ა.89/257). ფრაგმენტულობის გამო მასზე საუბარი ჭირს. დოქიც სადაა, უორნამენტო. აღმოჩენის ადგილის მიხედვით აღნიშნული ნაკეთობანიც შეიძლება XVII-XVIII სს-ით დათარიღდეს.

§ 2. ფაიანსი

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიურ მონაპოვარში გვხვდება ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა საწარმოო ცენტრებში დამზადებული ფაიანსის ნაწარმი.

როგორც ცნობილია, ფაიანსი თეთრი, ნასვრეტოვანი კეცის მქონე მოჭიქულ ნაწარმს აღნიშნავს. ამ ტიპის კერამიკის სახელწოდება იტალიის ქალაქ ფაენცადან (ფრანგულად faïence) მომდინარეობს [მამაიაშვილი, 1976: 5]. კერამიკული ნაწარმის ეს სახეობა ცნობილი იყო ჯერ კიდევ ძველ ეგვიპტესა და შუამდინარეთში, მაგრამ მათი წარმოება რამდენიმე საუკუნის გასვლის შემდეგ, უკვალოდ გაქრა და ხელმეორედ VIII-IX სს-ის ირანში (ხორასანში) ჩნდება [Галенко, 2005: 497].

XV ს-ის ბოლოსა და XVI ს-ის დასაწყისში ჩინური ,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფურის მიბაძვით ფაიანსის ჭურჭლის წარმოებაში ახალი ეტაპი იწყება. თავისი მრავალფეროვანი და მდიდარი დეკორაციების გამო, ფაიფური საკმაოდ ძვირი ღირდა. მისი დამზადების ტექნოლოგია საუკუნეების მანძილზე უცნობი იყო. ამიტომ, მზადდება თეთრ ფონზე კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული ფაიანსის ნაწარმი, რომელიც ძალიან გავდა მინის დინასტიის პერიოდის (1368-1644 წწ) ჩინურ ფაიფურს, თუმცა ხარისხით ჩამოუარდებოდა [Skartsis, 2009: 224; Akşin, 1987:336; Ersoy, 2008:40; Kamuran, 2007:28; Bakir, 2007: 279; Carroll, 2002:171; Ölçer, 2018: 265-301]. სხვადასხვა ქვეყნის და მათ შორის ოსმალეთის იმპერიის ხელოსნებიც ცდილობდნენ ისეთი ნაწარმი შეექმნათ, რომელიც ახლოს იქნებოდა ფაიფურთან.

ოსმალური კერამიკა XII-XIII სს-დან მოყოლებული ითვისებდა აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებიდან (სირია, ირანი, ჩინეთი) გარკვეულ ელემენტებსა და მოტივებს. საბოლოოდ კი მან XVI-XVII სს-ში მიაღწია თავისი განვითარების უმაღლეს წერტილს [Гусач, 2005: 476]. იგი თავდაპირველად სასახლის კარის მხარდაჭერით ვითარდებოდა და ძირითადად ემსახურებოდა საზოგადოების მაღალი ფენის მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას [Pala, 2006: 315; Ölçer, 2018: 265-301]. ხელოსნების მუშაობა რეგულირდებოდა სულთნების სპეციალური ბრძანებებით (ჭურჭლის ფერი, ზომა, ფორმა და ა.შ.), რის შედეგადაც, ოსმალურმა კერამიკამ განავითარა ახალი სტილი, დაიხვეწა ფორმები, ტექნიკა და დეკორი, რამაც ოსმალური ფაიანსი

იმდროინდელ მსოფლიოში ძალიან ცნობილი გახადა. მკლევრები ოსმალური ფაიანსის განვითარებაში გამოყოფენ მეჰმედ ფათიჰის (1451-1481 წწ); ბაიაზიდ II (1481-1512 წწ), სელიმ I (1512-1520 წწ) და სულეიმან I დიდის (1520-1566 წწ) მმართველობის პერიოდებს. განსაკუთრებით კი სელიმ I (1512-1520 წწ) და სულეიმან I დიდის (1520-1566 წწ) დამსახურებას აღნიშნავენ [Gökçe, 2016:2].

ოსმალეთის იმპერიაში ამ ტიპის ნაწარმის დამზადებაზე დიდი გავლენა მოახდინა ირანიდან გადმოსახლებულმა ხელოსნებმა. ჩალდირანის ბრძოლაში (1514 წ), ირანელების დამარცხების შემდეგ ოსმალეთის სულთანმა სელიმ I აიღო ირანის სატახტო ქალაქი თავრიზი და მის ხელთ აღმოჩნდა თავრიზის სასახლის მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი კერამიკული ნაწარმი. სულთნის ბრძანებით ასობით ირანელი ხელოსანი გადაასახლეს სტამბოლში, იზნიკში, ქუთაჰიასა და თურქეთის სხვადასხვა ცენტრებში, რათა ოსმალურ კერამიკულ ხელოვნებას მიეღწია იმ სიმაღლისათვის, ყოფილიყო ისეთი განვითარებული და მაღალხარისხოვანი, როგორიც ეს იმ პერიოდის ირანში იყო [Миллер, 1965:44; Aliyeva, 1994:13-18; Ölçer, 2018: 265-301]. მიუხედავად იმისა, რომ კერამიკის წარმოებას უნდა გაეარა შესაბამისი პროცედურები, იგი თანდათან სასახლის გარეთაც გავრცელდა საშუალო და დაბალი ფენის მოსახლეობაში [Kamuran, 2007: 27; Erkmen, 2009: 120].

სამეცნიერო ლიტერატურაში ოსმალეთის იმპერიის ყველაზე ადრეულ და მსხვილ საწარმოო ცენტრად ქ. იზნიკია (ძველი ნიკეა) მიჩნეული. დღეისათვის იზნიკური კერამიკის რამდენიმე კლასიფიკაცია არსებობს, რომელიც წარმოების განვითარების ქრონოლოგიას, კერამიკის მოხატულობის შესწავლას, მის ევოლუციას და მოხატულობაში საღებავის ფერების გამოყენებას ეფუძვნება. ყველაზე პოპულარულია XX ს-ის 50-იან წლებში ა. ლეინის მიერ შემუშავებული კლასიფიკაცია [Lane, 1957: 43-65]. მკლევართა უმრავლესობა დღემდე ამ ტიპის კერამიკის განსაზღვრაში სწორედ ა. ლეინის კლასიფიკაციით სარგებლობს [Столярик, 1982: 176-178; Коваль, 1997: 114-117; Волков, 2006: 481-483; Станчева, 1960: 114-126; Öz, 1960: 43-45; Andronic, 1968: 159-168; Sözen, 1987: 246-248; Jenkins, 1983: 41-43...].

დღეისათვის ნათლად არის გარკვეული ის მიზეზები, თუ რატომ გახდა ოსმალეთის იმპერიის მთავარი საწარმოო ცენტრი იზნიკი. სპარსეთიდან

გადმოსახლებული ხელოსნები, იზნიკის გარდა ხომ ოსმალეთის იმპერიის სხვა ქალაქებშიც მოღვაწეობდნენ. მკლევარები ამ ფაქტს ხსნიან იმით, რომ: 1. იზნიკში ჯერ კიდევ ბიზანტიის დროიდან მოკიდებული არსებობდა კერამიკული წარმოების ტრადიცია; 2. იზნიკი მდიდარი იყო თიხის საბადოებით; 3. მუდმივად იზრდებოდა მოთხოვნილება მსგავს პროდუქციაზე; 4. იზნიკი მდებარეობდა დედაქალაქთან (სტამბოლთან) როგორც მთავარ დამკვეთთან და მომხმარებელთან ახლოს და 5. ქალაქზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანზიტო გზები [François, 1996: 232; Беляева…,2017: 561-580].

ბოლო წლებში სამეცნიერო წრეები, განსაკუთრებით კი, თურქი მეცნიერები მცირე აზიის წამყვანი არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის საფუძველზე გამოთქვამენ ეჭვს, რომ ამ ტიპის კერამიკა მხოლოდ იზნიკში არ მზადდებოდა. როგორც მკლევარები აღნიშნავენ, იზნიკის გარდა, ბურგასში, სტამბოლში, სივასში, ქუთაჰიაში და ოსმალეთის იმპერიის სხვა ქალაქებში არსებობდა კერამიკული სახელოსნოები, რომლებიც იზნიკური ნაწარმის მსგავს პროდუქციას ამზადებდნენ [Aslanapa, 1965a: 2-29; Öney, 2003: 708-713; Гусач, 2017: 585; Гусач, Камададзе, 2021: 206-218]. ეს ნაწარმი გამოირჩეოდა, ასევე მაღალი ხარისხით და დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა შიდა თუ გარე ბაზარზე. ამიტომაც, კლასიკური პერიოდის (XVI ს-ის ბოლო - XVII ს-ის დასაწყისი) იზნიკური კერამიკის განსხვავება ოსმალეთის იმპერიის სხვა საწარმოო ცენტრების პროდუქციისაგან ფაქტობრივად შეუძლებელია [Yenişehirlioğlu, 1990: 38-39; Öney, 2003: 708-709; Гусач, 2017: 585]. ოსმალური კერამიკის ცნობილი მკლევარის ვ. გარბუზოვის აზრით: ,,თუკი ოსმალურ ფაიანსს არა აქვს წარწერა ან ხელოსნის დამღა, მაშინ თანამედროვე დროში დარწმუნებით არ შეიძლება იმის თქმა თუ რომელ ქალაქში დამზადდა იგი. მხოლოდ კეცის საფუძვლიანი შესწავლის შემდეგ შეიძლება ზუსტად განვსაზღვროთ ნებისმიერი ოსმალური ფაიანსის წარმომავლობა“ [Гарбузова, 1958: 23]. უახლეს არქეოლოგიურ აღმოჩენებზე დაყდრნობით, ოსმალური ფაიანსის წარმომავლობის განსაზღვრისას სამეცნიერო წრეებში თანდათან უფრო პოპულარული ხდება ,,იზნიკურის“ ნაცვლად ზოგადი ტერმინის - ,,მცირეაზიული ფაიანსის“ გამოყენება [Yenişehirlioğlu, 1990: 38-39;

Öney, 2003: 708-709; Гусач, 2017: 585; Гусач, Камададзе, 2021: 206-218; ქამადაძე, მოწყობილი, 2021: 176-189].

როგორც აღინიშნა, ოსმალური კერამიკის შესწავლისას თანამედროვე მკლევართა უმრავლესობა ა. ლეინის მიერ შემუშავებულ კლასიფიკაციას ეყრდნობა. რომლის მიხედვითაც იზნიკური კერამიკის განვითარებაში სამი ძირითადი პერიოდია გამოყოფილი: იზნიკი I (აბრაჰამი ქუთჰაიადან - 1480/90-1525/30 წწ), ლურჯი საღებავით თეთრ ფონზე გაფორმებული ნიმუშები; იზნიკი II (დამასკოს სტილი - 1525/1530-1555 წწ), ლურჯ საღებავთან ერთად ჩნდება სხვადასხვა ფერები; ამავე ჯგუფშია გაერთიანებული თეთრ ფონზე ლურჯად მოხატული სპირალისებრი ორნამენტით გაფორმებული კერამიკა, რომელიც „ოქროს რქის“ სტილის სახელწოდებითაა ცნობილი; იზნიკი III (როდოსის სტილი - 1555-1700 წწ). პოლიქრომული კერამიკა გაფორმებული წითელი, მწვანე, ცისფერი და ლურჯი საღებავებით, რომელთაც შემოვლებული აქვთ შავი კონტურები და წამყვან ფერს წითელი წარმოადგენს [Lane, 1957: 43-65].

იზნიკური კერამიკის ცნობილი მკლევარის ჰეისის დასკვნით, როდესაც ახალი ფერი ჩნდება, ეს ახალი ფაზის დასაწყისია, მაგრამ ძველი ფერებიც მთლიანად არასდროს არ ქრება და არსებობას განაგრძობენ [Hayes, 1992:244-256]. იმის გამო, რომ რთულია და ხშირად ვერ ხერხდება განსაზღვრა თუ ზუსტად როდის იწყება ამა თუ იმ ფერის გამოყენება, სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებულია იზნიკური კერამიკის მხოლოდ ორ ნაწილად დაყოფაც: ადრეულ იზნიკურ კერამიკად (1490-1555 წწ) და გვიან იზნიკურ კერამიკად (1555-1700 წწ) [Féhevári, 1973:145].

იზნიკი I-ის კერამიკის მოხატულობაში კობალტის ორი შეფერილობაა გამოყენებული, ღია-ნახატისათვის და მუქი-კონტურებისათვის. დეკორაციაში წამყვანია ყვავილოვანი მოტივები. განსაკუთრებით პოპულარული იყო ლოტოსის ყვავილის გამოსახვა [Carswell, 1998:82; Ersoy, 2008:41; Skartsis, 2009:217; Bakir, 2007:279; Carroll, 2002:171; Ölçer, 2018: 265-301; Миллер, 1965: 40].

იზნიკი I-ის კერამიკას მეორენაირად „აბრაჰამი ქუთაჰიადან“ სტილსაც უწოდებენ. სახელწოდება მომდინარეობს ხელოსნის სახელისაგან, რომელმაც თავის ფინჯანს შემდეგი შინაარსის წარწერა გაუკეთა: „ეს არის ღვთის მონის აბრაჰამის

ჭურჭელი ქუთაჰიაიდან 959 (1510) წელი 11 მარტი“ [Lane, 1957: 44; Carswell, 1998: 46]. ფინჯანი მოხატული იყო ხელით ლურჯი (კობალტის) საღებავით თეთრ ფონზე (ანგობზე) ამიტომაც წარწერამ მიიღო მეორე სახელწოდება ,,ლურჯი-თეთრი“ [Гусач, 2017: 585; Gusach, 2015: 31]. ამ წარწერის მიხედვით თავდაპირველად თვლიდნენ, რომ ეს კერამიკა ქ. ქუთაჰიაში იყო წარმოებული, თუმცა ქ. იზნიკში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა მათი იზნიკში წარმოება დაადასტურა [Aslanapa, 1965 ა:16-31; 1969: 62-73; 1971; 1984; Altun..., 1996: 515-529; Altun, 2007: 309-325].

იზნიკი I-ის კერამიკა გონიოს ციხის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია, თეფშების, ჯამებისა და დოქების ნატეხების სახით.

თეფშებს აქვთ ფართოდ გადაშლილი პირი, ზემოთ აწეული პირბაკო და არათანაბრად დაშვებული კალთა (გ.ა.95/308; გ.ა.2001/42,132,133;196; გ.ა.02/2284; გ.ა.2015/1107,1153…ტაბ.IX/1-4). შიდაპირზე თეთრ ფონზე მოხატულია მრავალფურცლა ყვავილი. კონტურები მუქი-ლურჯი ფერისაა, ხოლო ნახატი ლურჯი. სხვადასხვა სახის მცენარეული დეკორით გაფორმებულია გარე კალთაც. აქვთ დაბალი, წრიული ფორმის ქუსლი და ბრტყელი ძირი.

ჯამებს ახასიათებთ მომაღლო ქუსლი. ზოგიერთი მათგანის კალთის გარე ზედაპირზე კობალტის ლურჯი საღებავით მრავალფურცლა ყვავილია მოხატული, ხოლო შიდაპირი სადაა უორნამენტო. გადავლებული აქვთ კრიალა ფერის ჭიქური (გ.ა.99/663; გ.ა.2000/820; გ.ა.2014/38…). ერთ-ერთი ჯამის (გ.ა.2014/38. ტაბ.IX/6) შიდაპირი დაფარულია ღია-მწვანე ჭიქურით, ხოლო ქუსლისა და კალთის შეერთების ადგილი გაფორმებულია ურთიერთგადამკვეთი ტალღისებრი ორნამენტით, რომელსაც ქუსლთან ახლოს ორი ლურჯი წრიული ზოლი შემოუყვება. ანალოგიური დეკორითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ჯამის ძირი (გ.ა.99/663. ტაბ.IX/5). ტალღისებრი ორნამენტი მოცემულია ქუსლზე და კალთის ქუსლთან შეერთების არეში, ორნამენტს ქუსლთან შემოუყვება ორი, ხოლო ზემოთ, კალთის მხარეს ერთი წრიული ზოლი, რომელზეც მოხატულია სამკუთხედისებრი ფიგურები. ერთ-ერთი თეფშის შიდაპირზე ლურჯი საღებავით მოხატულია სუმბული და მრავალფურცლა ყვავილი (გ.ა.99/327. ტაბ.IX/7). ლურჯი საღებავით გაფორმებულია გარე კალთაც.

ახასიათებს ბრტყელი ძირი და მაღალი, გამოყვანილი, რგოლისებრი ქუსლი. ქუსლისა და კალთის შეერთების არეში შემოუყვება ორი ლურჯი ფართო წრიული ზოლი.

იზნიკი I-ის ჯგუფში ერთიანდება ფიალის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.2014/273. ტაბ.IX/8). ახასიათებს ნახევარსფეროსებრი კალთა და მომრგვალებული პირ-ბაკო. შიდა მხრიდან პირ-ბაკოს შემოუყვება ლურჯი ზოლი. გარე კალთა მოხატულია კობალტის ლურჯი საღებავით. პირ-კალთის ზედა ნაწილში ფართო ლურჯ ზოლებში ორ რიგად ჩასმულია ლურჯი ტალღისებრი ორნამენტი. ორნამენტის შიდა სივრცეები თეთრია. კალთის ცენტრალურ არეში ასევე ლურჯი საღებავით შესრულებული მრავალფურცლა გვირილას მსგავსი ყვავილი და შროშანია გამოსახული.

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ხუფის რამოდენიმე ნატეხიც. შედარებით კარგადაა დაცული ერთ-ერთი მათგანი (გ.ა.2014/537. ტაბ.IX/10). მისი ზედაპირი გაფორმებულია ოდნავ დახრილი ფართო ლურჯი ზოლებით, რომელთაც ირგვლივ შემოუყვება შავი კონტურები. ორნამენტი ჩასმულია ორ ვიწრო შავ ზოლში.

იზნიკი I - ის კერამიკის შემდეგ ჯგუფს დოქები ქმნიან. ერთ-ერთი მათგანი სქელკედლიანია (გ.ა.06/177. ტაბ.IX/12), საშუალო ზომის. კედლის გარეპირი მოხატულია ცისფერი საღებავით. სექტორებად დაყოფილ ფართო პარალელურ ზოლებს შორის მოცემულია ყვავილოვანი ორნამენტი. აქვს მაღალი, გამოყვანილი, წრიული ფორმის ქუსლი. გარეპირზე ლურჯი საღებავითაა გაფორმებული მეორე დოქის პირ-ყელისა და კედლის ნატეხიც (გ.ა.96.2723. ტაბ.IX/13). ორნამენტი დატანილია ყელისა და ტანის შეერთების ადგილზე, ორნამენტის სახე ფრაგმენტულობის გამო არ იკითხება. შედარებით პატარა ზომისაა კიდევ ერთი ნატეხი (გ.ა.96.69. ტაბ.IX/11). აქვს სწორი ოდნავ გარეთ გადახრილი პირი. პირისა და ყელის ადგილი პარალელურ ზოლებს შორის ცისფერი საღებავითაა მოხატული წვრილი მცენარეული ორნამენტით. ზედაპირი დაღარულია. აქვს სვეტისებრი მრგვალგანივკვეთიანი ყური, რომელიც გაფორმებულია ორ ფართო ვერტიკალურ ზოლში ჩასმული სქელი ლურჯი საღებავით მოხატული ნახევრად ოვალური რკალებით.

ოსმალური კერამიკის ყველაზე შემოქმედებითი პერიოდი არის იზნიკი II (დამასკოს სტილი). ეს პერიოდი ითვლება იზნიკური კერამიკული ნაწარმის

განვითარების უმაღლეს მწვერვალად. ამ ჯგუფის კერამიკა გამოირჩევა მდიდარი დეკორაციული ვარიაციებით და ფერებით. 1530 წლიდან თეთრ ფონზე ლურჯად გაფორმებულ ნიმუშებს დაემატა ფირუზისფერი, მწვანე, ზეთისხილისფერი, იისფერი და შავი - ძირითადად კონტურებისათვის [მამაიაშვილი, 1976: 96; Ersoy, 2008: 41]. კერამიკის გასაფორმებლად ჩნდება და მალე წამყვან ადგილს იკავებს: ვარდები, სუმბულები, ცხრატყავები, ქრიზანთემები, ყველაზე მეტად კი ტიტები და მიხაკები [Миллер, 1965: 40; Kirmizi, 2004: 87; Carswell, 1998: 82-83; Bakir, 2007: 279-305; Altun, 2007:309-325]. დიდი ხნის მანძილზე შეცდომით მიიჩნევდნენ, რომ იზნიკი II-ის კერამიკა მზადდებოდა ქ. დამასკოში (სირია). ეს ქალაქი წარმოადგენდა მსხვილ სავაჭრო ცენტრს და რადგან ევროპულ ბაზრებზე ამ ტიპის ჭურჭელი სწორედ აქედან ხვდებოდა მას ,,დამასკოს“ სტილი უწოდეს [Миллер, 1972: 115-117; Гарбузова, 1958: 22; Gusach, 2015: 31; Гусач, 2017: 586-589]. უფრო მეტიც, გ. მიჟონი, ა. საქისიანი და მ. დიმანდი ფიქრობდნენ, რომ ,,დამასკოს“ სტილის კერამიკა სირიის მთელ ტერიტორიაზე იწარმოებოდა და მას ,,სირიულ“ კერამიკად მოიხსენიებენ [Migeon...,1923: 305; Dimand, 1930: 177]. მოგვიანებით ქ. იზნიკში არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების შემდეგ, გაირკვა ამ სტილის კერამიკის ქ. იზნიკში დამზადება [Aslanapa, 1965: 27; Гусач, 2017: 590]. ბოლო პერიოდში იზნიკური კერამიკის ცნობილი თურქი მკლევარის გ. ონეის მიერ გამოთქმულია სხვა მოსაზრებაც. კერძოდ, XVI ს-ის იზნიკური კერამიკის ორნამენტების შესწავლის საფუძველზე იგი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ მართალია, ,,დამასკოს“ სტილის კერამიკის წარმოება XVI-ის მეორე ნახევარში თავდაპირველად ქ. იზნიკში იწყება, მაგრამ შემდგომში იგი აქედან ვრცელდება ქ. დამასკოში და სწორედ აქ აღწევს განვითარების უმაღლეს დონეს [Öney, 2003: 712-713]. აღსანიშნავია, რომ ქ. დამასკოში დღემდე არ აღმოჩენილა კერამიკული ქურა-სახელოსნოების ნაშთები სადაც მსგავსი ნაწარმის დამზადება დადასტურდებოდა, ამიტომაც გ. ონეის ეს მოსაზრება ჰიპოთეზად რჩება. ა. ლეინი დამასკოს ტიპს ათარიღებს 1525-1555 წწ-ით. ავტორი ეყრდნობა იერუსალიმში კუბათ ას-სახრაში აღმოჩენილ ლამპას, რომელსაც ჰქონდა ხელოსნის-ნაკაშ მუსლის წარწერა 956 (1549 წ) და ასევე გუდმენის კოლექციაში დაცულ ბოთლზე დატანილ წარწერას, რომელზეც მოცემულია თარიღი 978 წ (1529 წ) [Lane, 1957: 49-54]. ბევრი მკლევარი

დღემდე სწორედ ლეინის დათარიღებას ეყრდნობა. მხოლოდ უ. მიულერი და მ. სტანჩევა თვლიან, რომ ,,დამასკოს“ სტილის კერამიკა იწარმოებოდა XVI-XVII სს-შიც [Миллер, 1972: 116-125; Станчева, 1960: 114].

იზნიკი II-ის კერამიკა გონიოს ციხის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია თეფშებისა და დოქების ძირ-კედლის ნატეხების სახით. უმრავლესობას თეფშების ნატეხები ქმნიან (გ.ა.96/547; გ.ა.97/3781; გ.ა.99/327; გ.ა.05/128; გ.ა.2015/1163,1164,1190, 1191,1453,1460…). შედარებით კარგადაა დაცული ერთ-ერთი თეფში (გ.ა.05/128. ტაბ.X/1). ახასიათებს ფართოდ გაშლილი პირი, არათანაბრად დაშვებული კალთა, მრგვალი ოდნავ მომაღლო ქუსლი და ბრტყელი ძირი. შიდა და გარე კალთის ზედაპირი მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, ზეთისხილისებრი და შავი საღებავებითაა მოხატული სხვადასხვა სახის მცენარეული მოტივებით. გარე კალთის ზედაპირზე ლურჯი საღებავით მოხატულია სამფურცლა ყვავილი, კონტურებისათვის გამოყენებულია მომწვანო-მოშავო ფერი. აქა-იქ დაღვენთილია შავი ლაქები. პირისა და კალთის შეერთების ადგილზე შემოუყვება 3 ფართო პარალელური მომწვანო-მოშავო ზოლი, მსგავსი ზოლი გასდევს ქუსლისა და კალთის შეერთების არეშიც. შიდა მხრიდან პირის კიდეზე ორ მომწვანო-მოშავო ხაზს შორის მოხატულია ორი სხვადასხვა მცენარე. ერთ-ერთი მათგანი ზეთისხილისფერი საღებავითაა გაფორმებული, ხოლო მეორე ორფურცლა ყვავილი ლურჯი საღებავით. ნახატის კონტურები აქაც შავი საღებავითაა შესრულებული. ორნამენტი მოცემულია ჭურჭლის ძირზეც. გამოსახულია მრავალფურცლა ყვავილი, რომელიც გაფორმებულია ლურჯი და ზეთისხილისებრი ფერებით. ირგვლივ შემოუყვება შავი კონტური, შიდა სივრცე გაფერადებულია ცისფერი საღებავით და ღრუბლების მსგავსი მოტივებით. აქა იქ დატანილია შავი ფერის სამწერტილები. ერთ-ერთი თეფშის ფართოდ გადაშლილ პირზე მოხატულია მრავალფურცლა ყვავილი (გ.ა.97/3781. ტაბ.X/2). ყვავილის გასაფორმებლად გამოყენებულია სამი ფერი. კონტურები შავია, მრავალფურცლა ყვავილი მწვანე, ხოლო ფოთლები მუქი-ლურჯი. პირ-კალთას შემოუყვება ორ პარალელურ ვიწრო ხაზებში ჩასმული მწვანე და ლურჯი ფერის სამკუთხედები. საინტერესოა კიდევ ერთი თეფშის პირის ნატეხი (გ.ა.96/547. ტაბ.X/3). ჰქონია ფართოდ გადაშლილი პირი და არათანაბრად დაშვებული კალთა. გარეპირზე პირის არეში

შემორჩენილი აქვს ფართო პარალელური ღია-მწვანე ფერის ზოლი. მსგავსი ფერის ზოლი ტალღისებრად შემოუყვება პირისა და კალთის არეშიც. შიდაპირზე ცისფერი საღებავით მოხატულია ფართო მწვანე ზოლში ჩასმული ნახევარმთვარისებრი ფიგურა. მის ირგვლივ სივრცე გაფორმებულია ლურჯი ფერის ლაქებით, რომლებიც შემოფარგლულია ფართო მწვანე კონტურებით.

პირ-კედლის ნატეხების გარდა არქეოლოგიურ მონაპოვარში გვხვდება თეფშის ძირ-ქუსლებიც (გ.ა.96/1230; გ.ა.98/5039; გ.ა.2000/803…). განსაკუთრებით აღსანიშნავია ორი ნატეხი. სხვა ნიმუშებისაგან განსხვავებით ისინი დაფარულია ღია-მწვანე ჭიქურით. განსხვავებულია მათი კეცის სტრუქტურაც. ერთ-ერთი თეფშის კეცი მოყვითალო-მორუხო ფერისაა (გ.ა.98/5039. ტაბ.X/4), მსხვილმარცვლოვანი. შიდაპირზე ღია-მწვანე ჭიქურის ქვეშ გამოსახულია მცენარეული ორნამენტი. შემორჩენილია შავი კონტურებით გავლებული ღეროები და აქა-იქ ღია-მწვანე მოლისფერი საღებავით მოხატული ოვალური ფორმის ფოთლები. გარე კალთა და ძირი დაფარულია ღია-მწვანე ჭიქურით. ჭიქური კრიალა ფერისაა. მეორე თეფშის კეცი მოჩალისფრო-მორუხო ფერისაა (გ.ა.2000/803; ტაბ.X/5). შიდაპირზე მოცემულია მრავალფურცლა ყვავილი. მცენარის ბუტკო მოხატულია ლურჯად, ხოლო მის გარშემო გვირილები იისფერი საღებავით. კონტურები და ფოთლები შავი ფერისაა. გადავლებული აქვს ღია-ცისფერი ფერის ჭიქური. მსგავსი ჭიქურით დაფარულია გარე კალთაც. მისგან ჩამონაღვენთი ჭიქური ქუსლთან შესქელებულია. ქუსლი მაღალია, გამოყვანილი. რგოლისებრი ფორმის.

შემდეგი სახის ნაწარმისაგან აღსანიშნავია ფიალის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.97/123. ტაბ.X/6). ახასიათებს მომრგვალებული პირ-ბაკო და ნახევარსფეროსებრი კალთა. შიდა ზედაპირი სადაა, უორნამენტო. პირ-ბაკოს შიდა და გარე მხრიდან გასდევს ფართო მწვანე წრიული ზოლი. გარე კალთა მოხატულია ოვალური ფორმის ორფურცლა ყვავილებით. მცენარის კონტურები შავი ფერისაა, ხოლო ყვავილები ღია-ცისფერი და მწვანე.

ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი დოქებიც (გ.ა.98/108; გ.ა.99/421; გ.ა.2000/1928; გ.ა.03/3073; გ.ა.2015/1484,1490…). ერთ-ერთი დოქის კედელზე შავი, ლურჯი და მწვანე საღებავებით მოხატულია კვიპარისი და პალმის ფოთლები (გ.ა.03/3073.

ტაბ.X/7). აქაც შავი ფერი გამოყენებულია კონტურებისათვის. მეორე დოქის პირ-ყელისა და კედლის ნატეხებიც მდიდარი მცენარეული დეკორითაა შემკული (გ.ა.99/421. ტაბ.X/8). პირ-ყელისა და მხრების არეს შემოუყვება ორი შავი ფართო წრიული ზოლი. ზოლებს შორის ჩასმულია ერთი წერტილიდან გამომავალი და საპირისპირო მხარეს მიმავალი პატარა შავი სხივები. ქვედა ზოლზე დატანილია შავი რკალები. მათ შორის სივრცე ღია-ცისფერია. მხრებზე გამოსახულია ოვალური ფორმის ფოთლები. აქაც მცენარის კონტურები შავი ფერისაა, ხოლო ფოთლების ერთი მხარე იასამნისფრადაა მოხატული, მეორე კი-ცისფრად. დოქის ძირი გაფორმებულია ტალღისებრი, მომწვანო-მოშავო ფერის ზოლებით. ყელის არეში შემორჩენილი აქვს ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის მიძერწვის ადგილი. ჰქონია დაბალი, მრგვალი დისკოსებრი ქუსლი. დოქის პირ-კედელს უნდა წარმოადგენდეს კიდევ ერთი ნატეხი (გ.ა.98/108. ტაბ.X/9), რომლის შიდა და გარე ზედაპირზე ორ ფართო შავ ზოლში, შავი საღებავით მოხატულია ტალღისებრი ორნამენტი.

კედლის ნატეხების გარდა არქეოლოგიურ მონაპოვარში გვხვდება დოქის ყურიც (გ.ა.2000.1928; ტაბ.X/10). ბრტყელგანივკვეთიანი ყური შემკულია ლურჯი, მწვანე და შავი საღებავებით შესრულებული მცენარეული ორნამენტით, ყურის კიდე გაფორმებულია ტალღისებრად. კონტურები შავი ფერისაა, ხოლო ორნამენტისათვის გამოყენებულია ლურჯი და მწვანე ფერები.

იზნიკი II-ის კერამიკაში საინტერესო ჯგუფს ქმნის ,,ოქროს რქის“ სტილი. ამ სტილითაა გაფორმებული გონიოში აღმოჩენილი ერთ-ერთი ჯამის ძირი (გ.ა.2000/820; ტაბ.IX/9). შიდა კალთის ზედაპირი და ქუსლი მოხატულია წვრილი მცენარეული, სუროსებრი ერთმანეთში გადახლართული ორნამენტებით. ორნამენტი ჩასმულია ცისფერ ფართო წრიულ ზოლში. ,,ოქროს რქის“ სტილს მიეკუთვნება ასევე ორი სხვადასხვა უნომრო თეფშის პირ-კედლის ნატეხებიც.

ზოგიერთი ავტორი ,,ოქროს რქის“ (,,Golden horn”) სტილს იზნიკური კერამიკის კლასიფიკაციაში ცალკე გამოყოფს და მას საკმაოდ ვრცელი ინტერვალით XVI-XVII სს-ით ათარიღებს [Станчева, 1960: 121-125; Sözen, 1987: 246; Gusach, 2015: 31]. ეს სტილი ძალიან ჰგავს თუღრას მოტივებს რომელიც ოსმალურ ფირმანებზე გამოიყენებოდა, ამიტომ ნ. ათასოი და ჯ. რები ამ სახეობას ,,თუღრის სტილს“ უწოდებს

[Atasoy...,1989:108-114]. ,,ოქროს რქის“ სახელის წარმოშობა დაკავშირებულია ამ სტილის კერამიკის წარმოების ადგილის შეცდომით განსაზღვრასთან და ეყრდნობოდა ევლია ჩელების აღწერილობას სტამბულის კერამიკული სახელონოების ,,ოქროს რქის“ სანაპიროზე მდებარეობის შესახებ. თურქი მოგზაური აღნიშნავდა, რომ ,,ოქროს რქის“ სანაპიროს გააჩნდა კერამიკული სახელოსნოების ვრცელი დასახლება. გარდა ამისა, სპირალისებრი ორნამენტით მოხატული კერამიკა პირველად სწორედ ,,ოქროს რქის“ ნაპირას აღმოჩნდა [Гусач, 2017: 586; Gusach, 2015: 31]. სტამბულში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, რომ აქ არცერთ ეპოქაში არ ყოფილა ვრცელი წარმოება, უფრო მეტიც, ო. ასლანაფას აზრით აქ არსებულ კერამიკულ სახელოსნოებსა და ,,ოქროს რქის“ კერამიკას არ ჰქონიათ არანაირი კავშირი [Aslanapa, 1965: 26]. გ. ონეი იზნიკის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგებზე დაყრდნობით თვლის, რომ მსგავსი კერამიკა მზადდებოდა ქ. იზნიკსა და ქ. ქუთაჰიაში [Öney, 2003: 710]. ჯ. ჰეისმა, რომელმაც შეისწავლა და აღწერა სტამბოლში სარაჩანეს გათხრებისას გამოვლენილი ,,ოქროს რქის“ სტილის კერამიკა, ეს წარმოება განსაზღვრა, როგორც გარდამავალი ეტაპი ,,ლურჯი-თეთრი“ კერამიკიდან ,,დამასკოს სტილზე“ და დაათარიღა 1510-1540 წლებით [Hayes, 1992: 245]. ბულგარეთში აღმოჩენილი ფაიანსის ეს ტიპი მ. სტანჩევას დათარიღებული აქვს XVI-XVII სს-ით [Станчева, 1960: 125]. ამ სტილის კერამიკის რამოდენიმე ფრაგმენტი აღმოჩენილია აზაკის (აზოვი) ციხეზე XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის დასაწყისის კულტურულ ფენაში [Гусач, 2017: 586; Gusach, 2015: 31]. XVII ს-ით თარიღდება გონიოს მონაპოვრებიც.

იზნიკური კერამიკის მომდევნო ჯგუფია იზნიკი III. ეს ჯგუფი მეორენაირად ,,როდოსის“ სტილის სახელითაცაა ცნობილი. სახელწოდება მომდინარეობს კ. როდოსიდან და უკავშირდება პარიზის კლიუნის მუზეუმის მიერ კუნძულ როდოსზე ამ ტიპის კერამიკის დიდი ნაწილის შეძენას. ა. ლეინი დარწმუნებული იყო, რომ ,,როდოსის“ სტილის კერამიკის სამშობლო იზნიკი იყო და მის მიერ შემუშავებული კლასიფიკაციით ათარიღებს 1555-1700 წლებით [Lane, 1957: 54]. მკლევართა უმრავლესობაც ა. ლეინის კლასიფიკაციას ეყდნობა. მხოლოდ ო. ასლანაფა და გ. ონეი თვლიან, რომ მართალია, ,,როდოსის“ კერამიკა დიდი რაოდენობით იზნიკში

მზადდებოდა, მაგრამ გარკვეული ნაწილი ასევე დამზადებული უნდა იყოს ქ. ქუთაჰიაშიც [Aslanapa, 1965: 29; Öney, 2003: 712-716]. ,,როდოსის“ სტილის კერამიკაში ოსმალო კერამიკოსები მოხატვისას იყენებენ მკაფიო მწვანესა და განსაკუთრებით კი მკაფიო წითელ საღებავებს [Szalai, 2013:164; Akşin, 1987: 337; Bakir, 2007: 279-305; Altun, 2007:309-325; Gökçe, 2016: 3; Gusach, 2015: 35]. ამან გამოიწვია იმ ფერთა გამოდევნა, რომლებიც არ იყო მათთან ჰარმონიაში. ასეთები აღმოჩნდა მომწვანო-ზეთისხილისფერი და მეწამული. ამ დროიდან ნივთების უმეტესობა ბრწყინვალე ტონების დამახასიათებელი გამით იხატება: ლურჯი, წითელი, მწვანე, ფირუზისფერი, ყვითელი, ყავისფერი და ნაცრისფერი, რომელთაც ირგვლივ შემოუყვებათ შავი კონტურები [Lane, 1957: 55]. XVI ს იყო ,,როდოსის“ სტილის კერამიკის წარმოების აყვავების ხანა. ყველაზე მაღალი ხარისხის ნაწარმი იზნიკურ კერამიკაში დამზადებულია სწორედ ამ პერიოდში. ამ ჯგუფის კერამიკა მსოფლიოს მუზეუმების ყველაზე ძვირფას კოლექციებში ერთ-ერთ თვალსაჩინო ადგილს იკავებს [Ersoy, 2008: 41]. იგი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა ხმელთაშუაზღისპირეთის, მახლობელი აღმოსავლეთის, ბაკლკანეთისა თუ ევროპის ქვეყნებში. მაგრამ XVII ს-ის შუა ხანებიდან დამზადების ხარისხი გაფუჭდა და დაცემას იწყებს [Гусач, 2017: 594].

იზნიკი III-ის კერამიკა გონიოს ციხის ტერიტორიაზე წარმოდგენილია თეფშების, ფიალებისა და დოქების პირის, კედლისა და ძირის ნატეხების სახით.

თეფშის პირის-კალთის მხოლოდ რამოდენიმე ნატეხია (გ.ა.99/5282; გ.ა.2000/ 1494). შედარებით კარგადაა დაცული ერთ-ერთი მათგანი (გ.ა.99/5282. ტაბ.X/11). ახასიათებს მომრგვალებული პირ-ბაკო და ფართოდ გადაშლილი პირი. ჰქონია არათანაბრად დაშვებული კალთა. კალთის გარე ზედაპირი სადაა, უორნამენტო. შიდაპირი მოხატულია სხვადასხვა სახის დეკორით. პირ-კალთის ზედა და ქვედა მხარეს შავ კონტურებში ჩასმულია ნახევარგვირილები. ყვავილების ბუტკოები მარჯნისფერია, ხოლო შიდა სივრცე თეთრი. ყვავილებს ორივე მხრიდან სამკუთხედისებრად დაუყვება შავი ფართო ხაზები. მათ შორის სივრცე გაფორმებულია ღია-მწვანე და იისფერი საღებავებით. ორნამენტი ჩასმულია ორ შავ პარალელურ ხაზებს შორის. პირისა და კალთის შეერთების არეში შემოუყვება ფართო ყავისფერი ზოლი. მცენარეული დეკორი დატანილია კალთაზეც. შავი კონტურებით

და იისფერი საღებავით მოხატული ყოფილა მრავალფურცლა ყვავილი. გადავლებული აქვს მოცისფრო ელფერის კრიალა ჭიქური.

უფრო მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანია თეფშის ძირ-ქუსლის ნატეხები (გ.ა.95/61,1863,2465; გ.ა.96/ 586, 674,834; გ.ა.97/69; გ.ა.08/222...). ერთ-ერთი თეფშის (გ.ა.97/69. ტაბ.X/12) შიდაპირზე მოხატულია ტიტა. მცენარის ფოთლები და ღერო მწვანე საღებავითაა შესრულებული, ხოლო ნახატი ლურჯი ფერისაა, შავი კონტურებით. აქა-იქ დაღვენთილი აქვს მარჯნისფერი პატარა ლაქები. ქუსლი დაბალია, გამოყვანილი. შავი კონტურებით და მწვანე საღებავით მოხატული მცენარეული ორნამენტითაა გაფორმებული კიდევ ერთი თეფში (გ.ა.95/2465. ტაბ.X/13). მასზე შემორჩენილია მხოლოდ მცენარის ღეროსა და ერთ-ერთი ფოთლის დეკორის ნაწილი. ფოთოლს ცენტრალურ არეში დაუყვება ყავისფერი ზოლი. ასეთივე ფერის ლაქა შერჩენილი აქვს ღეროსთანაც. ორი სხვადასხვა ყვავილით ყოფილა გაფორმებული ერთ-ერთი თეფშის ძირი (გ.ა.96/834. ტაბ.X/14). ახასიათებს მომაღლო გამოყვანილი, რგოლისებრი ქუსლი. შიდაპირზე მოცემულია გვირილა, რომლის ბუტკო ყავისფერია, ყვავილი კი იისფერი. ფოთლები მწვანე ფერისაა. კონტურებისათვის გამოყენებულია შავი ფერი. მცენარეული ორნამენტის მეორე სახე არ იკითხება. შემორჩენილია მხოლოდ შავ კონტურებში ჩასმული ფართო ყავისფერი ღერო. მოხატული ყოფილა გარე კალთაც. გადავლებული აქვს კრიალა ფერის ჭიქური. გვირილაა გამოსახული კიდევ ერთი თეფშის ძირზე (გ.ა.96/586. ტაბ.X/15), მაგრამ მისი დეკორი წინა თეფშისაგან ოდნავ განსხვავებულია. გვირილების ბუტკოები მარჯნისფერია, ყვავილები თეთრი, კონტურები აქაც შავია. გადავლებული აქვს ღია-ცისფერი ფერის კრიალა ჭიქური. მსგავსი ჭიქურით დაფარულია შემორჩენილი კალთის ნაწილი და მომაღლო გამოყვანილი ქუსლი. აღწერილი ნიმუშებისაგან განსხვავებულია ერთ-ერთი თეფშის ძირი (გ.ა.96/674. ტაბ.X/16). მას აქვს შედარებით მაღალი ქუსლი. შიდაპირზე მოწითალო საღებავით მოხატულია შროშანი. მის გვერდით კი კიდევ ერთი ყვავილოვანი დეკორია, რომელიც ასევე წითელი და ლურჯი საღებავითაა შესრულებული. საინტერესოა კიდევ ერთი თეფშის ძირი (გ.ა.08/222. ტაბ.XI/1). თეთრ ფონზე შიდაპირზე გამოსახულია გვირილები. კონტურები შავი ფერისაა. მცენარის ღეროები მწვანეა, ხოლო ფოთლები მარჯნისფერი.

მცენარეების წინ მოცემულია ცისფერი საღებავით მოხატული მდინარე, რომლის ნაპირები შავი კონტურებითაა შემოსაზღვრული.

გვხვდება სხვა ნიმუშებიც, რომლებიც ასევე გაფორმებულია სხვადასხვა ყვავილოვანი ორნამენტით - მრავალფურცლა ყვავილით, შროშანით, ტიტით, გვირილით და ა.შ. მაგრამ ფრაგმენტულობის გამო მათზე აღარ შევჩერდებით.

ფიალები წარმოდგენილია ორი ნატეხის სახით. ერთ-ერთს (გ.ა.2000/24. ტაბ.XI/2), აქვს მაღალი გამოყვანილი ქუსლი. გაფორმებულია შავი, მუქი-ლურჯი და მოწითალო-მოყავისფრო საღებავით. ორ პარალელურ შავ ხაზს შორის ჩასმულია ნახევრად ყვავილი, რომლის შიდა სივრცე თეთრია, ხოლო ცენტრში წითელი წერტილოვანი ლაქებია დაღვენთილი. გარე მხარე გაფორმებულია ლურჯი საღებავით. მეორე ნატეხი მოხატულია (გ.ა.2001/2105. ტაბ.XI/3) შავი, ლურჯი, მწვანე და წითელი საღებავებით. კალთაზე გამოსახულია ორი ტიტა, რომელთა კონტურები შავია. ყვავილის ძირი მწვანეა, ხოლო თვით ტიტები ლურჯი ფერისაა. შიდა მხარეს მოცემულია სხვადასხვა მცენარეული ორნამენტი. ერთ-ერთი მათგანი შავ კონტურში ლურჯი საღებავით შესრულებული მრავალფურცლოვანი მცენარეა. მის შუაში ჩასმულია 3 ხუთფურცლა ყვავილი. ყვავილების ფოთლები თეთრია, ხოლო ბუტკო მოწითალო ფერის. მათ გვერდზე მოხატულია პატარა მწვანე საღებავებით გაფერადებული შროშანი.

ფრაგმენტების სახითაა წარმოდგნილი დოქებიც. უმრავლესობა კედლის ნატეხებია (გ.ა.95/1815,1906; გ.ა.97/3628 გ.ა.98/78,130; გ.ა.2000/1493; გ.ა.2001/2045,1758 გ.ა.03/1794/3073,3079; გ.ა.2014/441...). შედარებით კარგადაა დაცული პატარა დოქის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2000/1493. ტაბ.XI/4). აქვს მრგვალი პირი და ცილინდრული ფორმის ყელი. პირ-ყელის არეში ორ შავ პარალელურ ზოლში, შავი კონტურებით მოხატულია ნახევარგვირილები. გვირილების ბუტკო მარჯნისფერია, ხოლო ყვავილები თეთრი. ყვავილების ირგვლივი სივრცე იასამნისფერია. ყელის ცენტრალურ ნაწილზე შავი კონტურებით და ასევე იასამნისფერი საღებავით გამოსახულია სუმბულის სამი ყვავილი. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური. დოქის ყური უნდა იყოს ერთ-ერთი ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის ნატეხი (გ.ა.98/130. ტაბ.XI/5). ზედაპირი გაფორმებულია შავი და ცისფერი საღებავებით. ერთ-ერთი

დოქის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2014/441. ტაბ.XI/6) შემკულია ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული გვირილებით. გვირილების ბუტკო მარჯნისფერია, ყვავილები თეთრი. ხოლო ფოთლები მწვანე. ორნამენტის კონტურები შავი ფერისაა. გვირილებს შორის სივრცე მოხატულია ლურჯად. დეკორი ჩასმულია ორ პარალელურ შავ ზოლში. პირის არეში ორ შავ ზოლს შორის მოცემულია ერთმანეთის პარალელური შავი საღებავით შესრულებული ტალღისებრი ორნამენტი. ირგვლივი სივრცე გაფერადებულია მწვანედ. საინტერესო ნიმუშს წარმოადგენს ერთ-ერთი დოქის პირ-ყელის ნატეხი (გ.ა.2001/1758. ტაბ.XI/7). თეთრ ფონზე პირისა და ყელის არე მოხატულია შავ კონტურებში ჩასმული და მწვანე საღებავით გაფორმებული მაღალი მცენარეების ღეროებით და ფოთლებით, ყვავილოვანი ორნამენტი ფრაგმენტულობის გამო არ იკითხება. ყელის ცენტრალურ არეში მარჯნისფერი საღებავით დატანილია ყაყაჩო. ყელი ტანისაგან გამოყოფილია რელიეფური ქედით. იგი გაფორმებულია ორ შავ წვრილ ზოლში ჩასმული ერთმანეთის საპირისპიროდ მიმართული სამკუთხედისებრი მარჯნისფერი საღებავით მოხატული ფიგურებით. ტანის ცენტრში ლურჯი მრავალფურცლა ყვავილია. ყვავილის ღერო მწვანეა, ხოლო კონტური შავი. სხვადასხვა ნატეხების მიხედვით ჩანს, რომ თეფშებისა და ფიალების მსგავსად დოქებიც გაფორმებული ყოფილა შავი, ცისფერი, მწვანე, მოწითალო-მოყავისფრო, იისფერი საღებავებით და სხვადასხვა სახის მდიდარი მცენარეული ორნამენტებით. წამყვანი აქაც სუმბული, ტიტა, შროშანი და სხვა ყვავილოვანი მოტივებია. ზოგიერთ მათგანზე (გ.ა.03/ 1794/3073,3079...ტაბ.XI/8) მოცემულია გეომეტრიული და თევზის ფარფლისებრი ორნამენტიც.

იზნიკური კერამიკის მაღალმხატვრულმა დონემ დიდი აღიარება და პოპულარობა მოუტანა ოსმალურ კერამიკას. იგი გასცდა ოსმალეთის იმპერიის საზღვრებს და ფართოდ გავრცელდა. განსაკუთრებით დიდი მოთხოვნილებით სარგებლობდა იტალიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში და ჰოლანდიაში [Kirmizi, 2004:90; Erkmen, 2009:120; Миллер, 1965:44]. ზოგიერთ ჭურჭელზე გაკეთებული ნიშანი მკლევარებს აფიქრებინებს, რომ იზნიკური კერამიკის გარკვეული ნაწილი ევროპული ქვეყნებისათვის სპეციალური შეკვეთით მზადდებოდა [Kirmizi, 2004: 90]. თხელი და ფაქიზი იზნიკური ნაწარმი ძალიან ძვირად ფასობდა და მეტი უსაფრთხოებისათვის

ზოგჯერ ის ოქროსთან და ვერცხლთან ერთად შესაბამისი წარწერითა და თარიღით იგზავნებოდა.

გასაკვირი არ არის, რომ იზნიკური ნაწარმი მრავალი ქვეყნის ხელოსნებისათვის მისაბაძი გახდა. XVI ს-ის ბოლოსა და XVII ს-ის დასაწყისში ირანში იწარმოება ჯამები და თასები, რომლებიც გაფორმების ტექნიკით იზნიკურის მსგავსია. თურქული კომპოზიციები მცირედი სახესხვაობით ჩნდება XVII ს-ის დასაწყისში ასევე იტალიური მაიოლიკის ტიპის კერამიკის ერთ-ერთ ჯგუფზეც [Миллер, 1965:44].

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად იზნიკური კერამიკა აღმოჩენილია ყირიმის ნახევარკუნძულზე, აკერმანში, ოჩაკოვში, იზმაილში (უკრაინა) [Миллер, 1972: 132-137; Адаксина...,2003: 14-15; Герцен...,2005: 264-287; Алядинова, 2015: 452-480; Столярик, 1982: 176-182; Беляева, 1998: 41-42; Biliaieva, 2015: 85; Дынник, 1990: 120-123; Добролюбский...,1990: 168-177; Беляева…,2017: 561-580; Fialko...,2011: 217-221], ვარნაში, სოფიაში (ბულგარეთი) [Плетньов, 2007: 90-92; Станчева, 1960: 114-122], იასში, სუჩაში, ტიგროვიშტში (რუმინეთი) [Andronic, 1968: 159-168], ილოკში (ხორვატია) [Rimf, 2017:421-439], სტამბულში (თურქეთი) [Őz, 1960: 43-45; Heyes, 1992: 244-256], მოსკოვსა და მის შემოგარენში [миллер, 1972: 152-153], აზაკში, ლიტოკში (რუსეთი) [Khalil..., 2017: 181-192; Гусач, 2012: 115; Гусач, 2017: 581-600]. ბუდაში, ბარსში, ეგერში, ესზტერგომში, გიულაში, ოზორაში, პესში, ფეჩერვარში, სზოლნოკში, ვასში, ვისეგრანდში (უნგრეთი) [Kovács, 2003: 6; Kovács, 2005: 69-86; Kovács, 2006: 275-295; Kovács, 2010: 757-781; Tóth, 2003: 275-278; Szalai, 2013: 159-172], ვენეციაში (იტალია) [миллер, 1972: 148-149], კორინთოში, გლარენცაში, ათენში, ბეოტიაში, თესალონიკში, კ. კრეტაზე (საბერძნეთი), ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე: სკიროსზე, კოსზე, კიკლადებზე, როდოსზე, კვიპროსზე [Skartsis, 2009: 217]; დამასკოში, ალეპოში (სირია) [François, 2017: 217-243] და ა.შ.

საქართველოში იზნიკური კერამიკის სხვადასხვა ჭურჭლის ნატეხები აღმოჩენილია თბილისის დედაციხეზე, ნარდევანის არქაულ ციხე-სიმაგრეზე (წალკა), ციხე სულორზე (ვანი) [მამაიაშვილი, 1974: 201-220; მამაიაშვილი, 1976: 96-98] და ქუთაისის ციხეზე [ქარციძე, 2010: 191-192].

XVII ს-დან იზნიკში კერამიკული ნაწარმის დამზადება მცირდება, რაც ოსმალეთის იმპერიის შესუსტებითა და სტაგნაციით იყო გამოწვეული. შიდა არეულობებისა და საგარეო მდგომარეობის გართულების ფონზე, ოსმალეთის სულთნები უკვე სათანადო ყურადღებას ვეღარ აქცევენ ხელოვნებისა და კულტურის განვითარებას, მათ შორის კერამიკული ნაწარმისას. 1716 წელს იზნიკში კერამიკული წარმოება საბოლოოდ წყვეტს არსებობას [Kirmizi, 2004: 90; Küçükylmazlar, 2006: 9; Dimand 1930: 174], რასაც სხვადახვა მიზეზებით ხსნიან. მეცნიერთა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ეს გამოწვეული იყო ქალაქის სტრატეგიული მნიშვნელობის დაკარგვით, რადგან აქ გამავალი სავაჭრო-საქარავნო გზა უფრო ჩრდილოეთით ინაცვლებს; ზოგიერთი წარმოების დაცემას ამ ადგილებში მალარიის დაავადების გავრცელებას უკავშირებს, რის გამოც ხელოსნებმა დატოვეს ქალაქი და სხვაგან გადასახლდნენ [Kirmizi, 2004: 3]; ერთ-ერთ მთავარ მიზეზად კი თვლიან მოთხოვნილების შემცირებას, რადგან იზნიკური ნაწარმი ძირითადად მაინც მაღალი საზოგადოებისთვის იყო განკუთვნილი. XVIII ს-დან საზოგადოების მაღალი ფენები უპირატესობას ჩინურ ფაიფურსა და ევროპულ ნაწარმს ანიჭებს, შესაბამისად იზნიკური ნაწარმი კარგავს პოპულარობას [Carroll, 2002: 174].

იზნიკის საბოლოო დაცემის შემდეგ, კერამიკის წარმოების ახალი მთავარი ცენტრი ქუთაჰია გახდა. ამ ქალაქში კერამიკის დამზადება აქტიურად ჯერ კიდევ XIV ს-ის II ნახევრიდან იწყება [Belgin, 2007: 339; Kamuran, 2007:28]. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სულთან სელიმ I-მა 1514 წელს სპარსელებთან გამარჯვების შემდეგ, თავრიზში მყოფი კერამიკის ხელოსნები გადაასახლა თურქეთის სხვადასხვა ქალაქებში. იზნიკის შემდეგ ჩასახლებულ ხელოსანთა სიმრავლით ქ. ქუთაჰია გამოირჩეოდა. როგორც ფიქრობენ, ეს ქალაქი წარმოადგენდა იზნიკური საწარმოო ცენტრის დამხმარეს. თუმცა უკანასკნელ პერიოდში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქუთაჰია წარმოადგენდა იზნიკის არა დამხმარე, არამედ კონკურენტ ცენტრს, რომელმაც მხოლოდ XVIII ს-ის დასაწყისიდან - იზნიკის დაცემის შემდეგ, საბოლოოდ დაამკვიდრა საკუთარი სტილი და ფორმები [Kouymjian, 2014:109]. აქ დამზადებული ნაწარმი გამოირჩევა ნათელი ფერებით და მოხატულია - ლურჯი, მწვანე, წითელი,

მეწამული, ყვითელი, ყავისფერი და იისფერი საღებავებით. მრავალფეროვანია დეკორიც. წამყვანია ყვავილოვანი, გეომეტრიული და ფიგუროვანი ორნამენტი.

ყველაზე უფრო გავრცელებული ფორმები იყო პატარა თხელკედლიანი ჯამები, ყავის ფინჯნები და დოქები [Kamuran, 2007:29; Skartsis, 2009:219]. ქუთაჰიის პროდუქციაზე განსაკუთრებით ძლიერი ზეგავლენა ჩინურმა და ევროპულმა ფაიფურმა მოახდინა. იმისთვის, რომ ადვილად გაყიდულიყო ევროპის ბაზრებზე ხშირად მზადდებოდა ევროპული ნაწარმის მინაბაძი ფორმებიც [Lane, 1957: 63-65; Станчева, 1960:123; Гусач, 2012: 114-139; Aslanapa, 1965 ბ:31; Миллер, 1972: 157-160; Heyes, 1992: 266-267; Khalil..., 2017: 181-192...].

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ქუთაჰიური კერამიკული ნაწარმის უმრავლესობას მცირე ზომის ყავის ფინჯნები და დოქის ფრაგმენტები შეადგენენ. ყავის ფინჯნებისთვის დამახასიათებელია ნახევარსფეროსებრი ან ზარისებრი კალთა, სწორი, მომრგვალებული კალთასთან შერწყმული ან ოდნავ გარეთ გადახრილი და უმნიშვნელოდ გამოყოფილი პირი, მრგვალი, დისკოსებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. ფორმისა და მხატვრული შემკულობის მიხედვით ყავის ფინჯნები ოთხ ტიპად შეიძლება დაიყოს: **ტიპი I.** კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატული; **ტიპი II.** ერთფერად მოხატული („მონოქრომული"), **ტიპი III.** ორფერად მოხატული („ბიქრომული") და **ტიპი IV.** მრავალფერად მოხატული („პოლიქრომული") ფინჯნები.

I ტიპის ფინჯნების თეთრ ფონზე კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატულია სხვადასხვა სახის ყვავილოვანი ორნამენტი (გ.ა.89/252,253,255,257,258; გ.ა.95/373, 1741, 2370,2670,2832; გ.ა.96/447,501,545; გ.ა.97/3641; გ.ა.99/432,432,574,5290; გ.ა.2001/1793; გ.ა.2002/366; გ.ა.04/235; გ.ა.2011/430; გ.ა.2012/27,28,69; გ.ა.2013/1476...ტაბ.XI/9-14; ტაბ. XII/1). ძირითადი დეკორია მრავალფურცლა ყვავილი, ლოტოსი, ვარდი და კიპარისი. ორნამენტით დაფარულია გარე კალთის ზედაპირი. შიდა მხრიდან დეკორი გვხვდება ჭურჭლის ძირზე. ზოგიერთი ნიმუშის შიდაპირზე ორნამენტს ირგვლივ შემოუყვება ერთი ან ორი წრიული ზოლი. ნახატი ღია-ლურჯი ფერისაა, კონტურები კი მუქი-ლურჯი. ორი წრიული ლურჯი ზოლი გასდევს ზოგიერთ ფინჯანს ქუსლზეც. კეცის სისქის მიხედვით იყოფა ორ ვარიანტად: ა) თხელკედლიანი და ბ) სქელკედლიანი ნიმუშები. ზოგიერთი ფინჯნის ძირზე, კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატულია

სხვადასხვა სახის დამღა: ვარსკლავისებრი (გ.ა.2002/366; გ.ა.04/235; გ.ა.05/7... ტაბ.XI/9,12,13), რომელიც შედგება 4 ან 3 გადაჯვარედინებული შტრიხისაგან და მიღებულია ექვსი ან რვაქიმიანი სახე. ორი ურთიერთგადაჯვარედინებული შტრიხი, რომელიც ჩასმულია წრეში და რომბისებრი (გ.ა.95/2832. ტაბ.XII/1) დამღები. ყველაზე მეტად, მოცემულია ვარსკლავისებრი დამღა. მსგავსი დამღა გვხვდება ყავის ფინჯნების სხვა ჯგუფზეც, მაგრამ ამ ტიპისაგან განსხვავებით მათზე ისინი შავი საღებავითაა მოხატული (გ.ა.96/612; გ.ა.2001/1793). როგორც ფიქრობენ, თურქულ ფაიანსზე დასმული დამღების იდეა ევროპულია და მეისენის ან სევრის ნაწარმის მიბაძვითაა გაკეთებული [Gushion...,1958:20; Lane, 1957:65; Миллер, 1972:168-169; Плетнов, 2007: 92].

ვარსკლავისებრი დამღის მსგავსი დეკორითაა გაფორმებული ერთ-ერთი ფინჯნის პირ-კალთის შიდა ზედაპირიც (გ.ა.98/1168. ტაბ.XII/3). თეთრ ფონზე კობალტის ლურჯი საღებავით მოხატულია რომბებში ჩასმული, ვარსკლავისებრი ორნამენტი, გარე კალთისა და პირის ნაწილი კი გაფორმებულია ორ ლურჯ ზოლში ჩასმული ურთიერთგადამკვეთი ხაზებით, რომელთა ზედა ნაწილი დაშტრიხულია პატარა ლურჯი ზოლებით. პირ-ბაკოს გასდევს ფართო შავი ზოლი.

ყავის ფინჯნების გარდა გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია კობალტის ლურჯი საღებავით გაფორმებული ჭურჭლის ხუფი და ფიალა. ხუფი (გ.ა.96/1136. ტაბ.XII/2) პატარა ზომისაა. მრგვალი ფორმის. შუაში შემორჩენილი აქვს სახელურის ფრაგმენტი. სახელური ირგვლივ მოხატულია ლურჯ კონტურში ჩასმული ცისფერი ოვალებით. თითქმის მთლიანადაა დაცული ფიალა (გ.ა.98/5080. ტაბ.XII/5). აქვს დაბალი ქუსლი და ნახევარსფეროსებრი კალთა. ღრმა ტევადობის სწორი პირი მთავრდება ვიწრო მომრგვალებული ბაკოთი. გარე კალთის ზედაპირი დაფარულია კობალტის ლურჯი საღებავით შესრულებული და მუქი-ლურჯი კონტურებით შემოფარგლული დაშტრიხული ზოლით. წყვილ წრეხაზებს შორის გადმოცემულია ურთიერთმონაცვლე 3 მცენარეული ორნამენტი ერთ-ერთი მცენარის ტოტებზე მოხატულია ოთხ-ოთხი კოკორი, შუაზე კი ოთხშტოიანი ვარდული, რომლის ზემოთ მოცემულია წყვილი ფოთოლი. ერთ-ერთი ფოთოლი მოხატულია ქვედა კოკრის შტოზეც. სამივე გამოსახულება ერთგვაროვანია. სტილიზებულია მცენარეული

ორნამენტის მეორე სახეობა. აქაც ცენტრალურ ნაწილში უფრო მსხვილ ღეროებზე გამოსახულია ოთხფურცლიანი ვარდული. მის ზემოთ მოცემულია გაშლილი ყვავილი. ღეროსთან ახლოს, ორივე მხარეს წყვილშტოიანი ფოთლები, გაუშლელი ყვავილები და სტილიზებული ფოთლებია გამოსახული. პირის, როგორც გარეთა, ასევე შიდაპირზე მოხატულია გაშლილი ყვავილის და ფოთლების ჰორიზონტალური ზოლი. შიდაზედაპირზე ძირზე ორი ფართო წრეხაზით შემოფარგლული სამყვავილიანი მცენარის ფოთლოვანი ტოტებია გამოსახული.

ქუთაჰიური კერამიკის ამ ჯგუფზე დიდი გავლენა მოახდინა მინის დინასტიის დროინდელმა (1368-1644 წწ) ,,ლურჯმა-თეთრმა“ ფაიფურმა. ზოგჯერ ამ ნაწარმს მოიხსენიებდნენ როგორც ნამდვილი ჩინური ფაიფურის ,,შემცვლელს“ ან კიდევ ,,გლეხურ-ფაიფურს“. ფიქრობენ, რომ ,,ლურჯი-თეთრი“ ფაიფურის მიბაძვით დამზადებული ფაიანსის ყავის ფინჯნები ჩნდება XVII ს-ის შუახანებიდან და განსაკუთრებით პოპულარული გახდა ამავე საუკუნის ბოლო პერიოდში. ყავის ფინჯნების ეს ჯგუფი იწარმოებოდა XVIII ს-ის დასაწყისამდე, ამის შემდეგ კობალტის ლურჯი საღებავით გაფორმებულ ნიმუშებს ენაცვლება პოლიქრომულად მოხატული კერამიკა [Vroom, 2007: 84; Арапова, 1977:7-56]. ყავის ფინჯნების მსგავსად უნდა დათარიღდეს ასევე ხუფიცა და ფიალაც.

ტიპი II. მონოქრომულად მოხატული ფინჯნებია. მასში ჯერჯერობით ერთიანდება მხოლოდ ერთი ნიმუშის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.2015/1485. ტაბ.XII/4). ახასიათებს მომრგვალებული პირ-ბაკო და ზარისებრი კალთა. თხელი კეცი ორივე მხრიდან დაფარულია ფირუზისფერი კრიალა ჭიქურით. ამ ტიპის ფინჯნების დამზადება თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით XVIII ს-ის I ნახევრიდან იწყება.

ტიპი III. ვაერთიანებთ ფინჯნებს რომლებიც მოხატულია ორი სხვადასხვა საღებავით. ერთ-ერთი ფინჯნის (გ.ა.96/2901. ტაბ.XII/6) გარეპირზე კობალტის ლურჯი საღებავით მოცემულია ყვავილოვანი ორნამენტი. ფართო ცისფერ წრიულ ზოლში ჩასმული ყვავილია გამოსახული შიდაპირზეც. ჭურჭლის ძირზე. პირისა და კალთის შეერთების არე გაფორმებულია ცისფერი ზოლით, ხოლო პირ-ბაკო მოხატულია ოქროსფერი საღებავით. განსხვავებული დეკორითაა შემკული კიდევ ერთი თითქმის

მთლიანად დაცული ფინჯანი (გ.ა.96/2850. ტაბ.XII/7). მის გარეპირზე მწვანე და წითელი საღებავით გამოსახულია კვიპარისის მსგავსი მცენარე, ხოლო შიდა კალთა სადაა, ურნამენტო. ამ ჯგუფში შემავალი კიდევ ორი ფინჯნის შემკულობაში წამყვან ფერს ყავისფერი საღებავი წარმოადგენს. ერთ-ერთი მათგანის კალთის ორივე მხარე დაფარულია ღია-ყავისფერი ჭიქურით (გ.ა.95/404. ტაბ.XII/8), აქვს თხელი კეცი, სწორი პირი, ნახევარსფეროსებრი კალთა და გამოყვანილი, რგოლისებრი ქუსლი. ბრტყელი ძირი დაფარულია მუქი მწვანე ფერის საღებავით. ხოლო მეორე ფინჯნის შიდაპირზე გამოსახულია ხე (გ.ა.98/991. ტაბ.XII/9). ხის ფოთლებად ლურჯი ფერის პატარა წერტილებია მოცემული. გარე მხრიდან ყავისფერი საღებავი შედარებით ღია ფერისაა.

ყავისფერი საღებავით ფინჯნების მოხატვა პოპულარული გახდა XVII ს-ის ბოლოსა და XVIII ს-ის I მეოთხედში, იმპერატორ კანსის (1662-1722 წწ) მმართველობის დროს ჩინეთში დამზადებული ფაიფურის ნიმუშების გავლენით [Гусач, 2011: 398]. მსგავსი დეკორით გაფორმებულ ყავის ფინჯნებს ფართოდ მოიხმარდნენ ოსმალეთის იმპერიაშიც და საკმაოდ მოთხოვნად პროდუქტს წარმოადგენდა.

ტიპი IV. მასში ერთიანდება მრავალფრად მოხატული ფინჯნები. მათთვის დამახასიათებელია თეთრი ფერის, მტკიცე თიხის კეცი. წვრილი მცენარეული ორნამენტი, ხშირად შერწყმულია გეომეტრიულთან. შავი ან მუქი ყავისფერი საღებავებით გამოყვანილია მოხატულობის კონტური, ხოლო თვით მოხატულობა მკაფიო ყვითელი, მწვანე, ცისფერი ან წითელი ფერისაა, რაც ჭურჭელს საზეიმო ელფერს ანიჭებდა [მამაიაშვილი, 1976:98; Мюллер, 1972:164]. მცენარეული ორნამენტი შედგება: ყვავილების, ფოთლების, რტოების, ყურძნის მტევნების, კიპაროსებისა და მედალიონებისაგან.

გონიოში აღმოჩენილ მრავალფერად მოხატული ფინჯნებში გამოიყოფა ორი ვარიანტი:

ა) ფინჯნების მოსახატად გამოყენებულია ცისფერი, მწვანე, შავი, წითელი ლურჯი და სოსნისფერი საღებავი (გ.ა.96/612; გ.ა.2001/1793; გ.ა.05/30; გ.ა.2015/438... ტაბ.XII/10-12). ერთ-ერთი ფინჯნის (გ.ა.2001/1793. ტაბ.XII/10) ბრტყელ ოდნავ შიგნით

შეზნექილ ძირზე, გარე მხრიდან, შავი საღებავით დატანილია ურთიერთგადამკვეთი შტრიხებისაგან შედგენილი 8 ქიმიანი ვარსკლავისებრი დამღა, შიდაპირზე კი - შავი კონტურით და ლურჯი საღებავით მოხატულია პატარა ყვავილი. ანალოგიური დეკორითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ფინჯანი (გ.ა.96.612. ტაბ.XII/11). განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ ჯგუფში შემავალი ერთ-ერთი ფინჯნის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.05/30. ტაბ.XII/12). სხვა ნიმუშებისაგან განსხვავებით იგი შემკულია სხვადასხვა სახის მდიდარი და მრავალფეროვანი ორნამენტით. გარე კალთა შავი საღებავით დაყოფილია სექტორებად. თითოეულ სექტორში მოცემულია ერთნაირი 8 ფურცლა ყვავილი. მცენარის ფოთლები სოსნისფერია, ბუტკო მომწვანო-მოლურჯო, ხოლო ფოთლები ღია-მოყვითალო. ფართო ლურჯ ზოლში ჩასმული ყვავილოვანი ორნამენტია გამოსახული ჭურჭლის ძირზეც. ყვავილის გასაფორმებლად მსგავსი ფერებია გამოყენებული.

ბ) მიეკუთვნება ფინჯნები, რომლებიც გაფორმებულია შავი, ყვითელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, ყავისფერი და შავი საღებავებით. ძირითად ფერს ყვითელი წარმოადგენს (გ.ა.95/271; გ.ა.96/482,775,1314,1315,1316,1317,1382; გ.ა.98/964,5538; გ.ა.2015/1147...). გვხვდება ისეთი ნიმუშებიც, რომელთა გარეპირი რომბისებრად ან ფოთლისებრადაა დანაწევრებული და მოხატულია ყვავილოვანი ორნამენტით. კონტურები ყველა ფინჯანზე შავი ფერისაა, ხოლო სამფურცლა და ოთხფურცლა ყვავილები ყვითელი და ღია-მწვანე. ზოგჯერ მცენარის ფოთლები და ღეროები დაწინწკლულია ყავისფერი წერტილოვანი ბურთულებით (გ.ა.96/482,775,1314,1315, 1316,1317,13821...ტაბ.XIII/1-6). უმრავლესობას ქმნიან მოზრდილი ფინჯნის ფრაგმენტები, რომელთა გარე კალთა რელიეფურად რომბისებრადაა დანაწევრებული და შემკულია ყვითელი, ყავისფერი, შავი, მწვანე და ცისფერი საღებავებით. მცენარეული ორნამენტი შერწყმულია გეომეტრიულთან. ნახატის კონტურები აქაც შავი ფერისაა. ორნამენტი სხვადასხვაა. გვხვდება კიპარისი, რომლის ფოთლები ბოლოვდება ყავისფერი ბურთულებით (გ.ა.375; გ.ა.96/1382,1406; გ.ა.98/77; გ.ა.99/5346...ტაბ.XIII/4-6). ზოგიერთი ფინჯნის შიდაპირი გაფორმებულია ორ პარალელურ ხაზს შორის მოთავსებული გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტით (გ.ა.99/5346. ტაბ.XIII/6). პარალელური ხაზები ცისფერია, ხოლო

ორნამენტი შავი, ყვითელი და ღია-მწვანე ფერის. გარე კალთა მოხატულია წრეში ჩასმული ამოღარული ფოთლის ორნამენტით. შუა სივრცეში, შავ კონტურში ორი რკალია მოცემული, რომლებიც დაშტრიხულია ზიგზაგისებურად. შავი საღებავით. რკალების ნაწილი მოხატულია ლურჯი საღებავით, შუა ნაწილში კი დატანილია ყავისფერი ლაქები. ფოთლის ორნამენტს ირგვლივ შემოუყვება შავი კონტურებით შესრულებული და ლურჯი, ყვითელი, მწვანე საღებავით მოხატული წვრილი მცენარეული ყვავილოვანი ორნამენტი, რომელსაც ალაგ-ალაგ დატანილი აქვს ყავისფერი ლაქები.

მცირე ზომის ქუთაჰიური ფინჯნები დაკავშირებულია ყავის კულტურის გავრცელებასთან. ზუსტი თარიღი, თუ პირველად როდის ჩნდება ეს კულტურა ოსმალეთის იმპერიაში დღემდე უცნობია. სხვადასხვა ავტორი სხვადასხვა თარიღს გვაწვდის (მაგ. ფ. ბრაუდელი ასახელებს 1511 წელს, უ. ჰეისე - 1517 წელს, ქ. ჩელები - 1543 წელს, ე. ჩელები - 1554 წელს და ა.შ.). უდაოა მხოლოდ ის, რომ ყავა ოსმალეთში ცნობილი გახდა ეგვიპტის დაპყრობის შემდეგ, ხოლო პირველი ყავის სახლები ე.წ. ,,ყავახანები“ 1550 წლიდან ჩნდება [Atilgan..., 2014: 70].

XVI-XVII სს-ში იმის გამო, რომ ,,ყავახანებში“ ყავის სმასა და თამბაქოს მოწევასთან ერთად განიხილებოდა იმდროინდელი ოსმალეთის იმპერიის სოციალური და პოლიტიკური საკითხები, ყავის მოხმარება აკრძალული იყო და მხოლოდ გარკვეული პერიოდის შემდეგ იქნა ნებადართული ხელისუფლების მიერ. ყავის მოხმარება პირველ რიგში, დაკავშირებული იყო მოსახლეობის მაღალ ფენებთან და მდიდარ ოჯახებთან. ქუთაჰიური ნაწარმი სწორედ მდიდარი და პრივილეგირებული ფენისათვის იყო განკუთვნილი [Skartsis, 2009: 220].

ქუთაჰიური ყავის ფინჯნების ქრონოლოგია ისევე, როგორც მთლიანად ქუთაჰიური კერამიკის ჯერ კიდევ არ არის მთლად ნათელი. ავტორთა უმავლესობა აღნიშნავს, რომ ქუთაჰიური ფაიანსი მასობრივად იწარმოებოდა XVIII ს-ში, ხოლო ყავის ფინჯნების დამზადების ორიენტირად XVIII საუკუნის I ნახევარს მიუთითებენ [Aslanapa, 1965: 31; Hayes, 1992: 266; Öney, 2003: 732]. მკლევართა ნაწილი დოკუმენტურ წყაროებზე დაყრდნობით მიიჩნევს, რომ ქ. ქუთაჰიაში კერამიკული წარმოება ფართო

მასშტაბით ჯერ კიდევ XVII საუკუნეში იწყება [Миллер, 1972: 157; Гарбузова, 1958: 37; Станчева, 1960: 123; Волков, 2006: 483-484].

ბოლო წლებში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრები ოსმალეთის იმპერიის ყოფილ ციხეებზე ადასტურებს რომ ყავის ფინჯნები თარიღდებიან XVII საუკუნის შუა ხანებით. ამ პერიოდით თარიღდება იზმაილსა და კაფას ციხეზე აღმოჩენილი ფინჯნები [Дынник, 1990: 123; Волков, 2006: 485]. ოჩაკოვსა და კადიქოიში მსგავსი ნაწარმი ნაპოვნია XVII-XVIII სს-ით დათარიღებულ ფენებში [Беляева, 1998: 41-42; Иванов..., 1998: 111]. ლუტოკისა და აზაკის ციხეების მონაპოვრები XVII საუკუნის ბოლო XVIII საუკუნის დასაწყისითაა დათარიღებული [Чеснок, 1988: 66-73; Гусач, 2012: 116-143; 2017: 18] და აშ. ამავე პერიოდით თარიღდება გონიოს ციხის ფინჯნებიც.

ქუთაჰიური ნაწარმის გარდა გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია, სხვადასხვა საწარმოო ცენტრში დამზადებული ყავის ფინჯნების რამდენიმე ნატეხი. ერთ-ერთი მათგანი (გ.ა.96/587; ტაბ.XIII/7) ირანის ქ. ქაშანში უნდა იყოს დამზადებული. ახასიათებს მოყვითალო-მონაცრისფრო ფერის კეცი. შიდაპირზე მოხატულია ორ ცისფერ ზოლში ჩასმული წვრილი მცენარეული ორნამენტი. ანალოგიური დეკორითაა გაფორმებული გარე კალთაც. ბრტყელი ძირი დაფარულია ფირუზისფერი საღებავით. აღნიშნული ქალაქის ნაწარმი აღმოჩენილია აღმოსავლეთ საქართველოში თბილისის დედაციხეზე, ყარაღაჯში, დმანისსა და გუდარეხში [მამაიაშვილი, 1976: 82]. ჩვენს რეგიონში ჯერ-ჯერობით ეს პირველი შემთხვევაა. საიდან არის მოხვედრილი გონიოს ტერიტორიაზე, სადღეისოდ ამის თქმა რთულია.

სხვადასხვა საწარმოო ცენტრშია დამზადებული კიდევ ორი ფინჯანი. მათი შიდაპირი სადაა უორნამენტო, ხოლო გარე კალთა დაფარულია ყავისფერი საღებავით. ერთ-ერთი მათგანის შიდაპირი თეთრი ფონისაა (გ.ა.89/859. ტაბ.XIII/8), ხოლო მეორეს გადავლებული აქვს ლურჯი ფერის კრიალა ჭიქური (გ.ა.2012/29. ტაბ.XIII/9). ორივე მათგანი XVIII ს-ის I ნახევრის ნაკეთობებს მიეკუთვნება.

ყავის ფინჯნების გარდა, გონიოს ციხის ტერიტორიაზე გვხვდება ქუთაჰიის საწარმოო ცენტრის ფიალები. ერთ-ერთი მათგანი (გ.ა.96/1382. ტაბ.XIII/11) გაფორმებულია მოგრძო ფოთლებითა და ყვავილებით. კონტურებისათვის გამოყენებულია შავი ფერი. ხოლო, ყვითელი, ყავისფერი, ლურჯი საღებავები კი

ორნამენტისათვის თითქმის ანალოგიური დეკორითაა გაფორმებული მეორე ნიმუშიც (გ.ა.96/1382. ტაბ.XIII/12). შედარებით მოზრდილია და განსხვავებულადაა შემკული კიდევ ერთი ფიალა (გ.ა.2001.3304. ტაბ.XIII/10). მას ახასიათებს მაღალი ქუსლი, რომელსაც გარე მხრიდან ირგვლივ შემოუყვება ორი ჰორიზონტალური შავი წრიული ზოლი და ბრტყელი ძირი. შიდაპირზე ყავისფერ ფონზე მოხატულია გვირილები. მცენარის კონტური შავი ფერისაა, ფოთლები თეთრი, ხოლო ბუტკო შავ კონტურშია ჩასმული და ლურჯადაა მოხატული.

გვხვდება დოქის ნატეხებიც, რომლებიც სხვადასხვა დეკორითაა გაფორმებული. ნაწილი მოხატულია ყავისფერი საღებავით. ღია-ყავისფერ ფონზე გამოსახულია ორი სხვადასხვა ფორმის ყვავილი (გ.ა.95/337; გ.ა.96/348. ტაბ.XIII/13).

ქუთაჰიის ნაწარმს უნდა წარმოადგენდეს პატარა ზომის დოქის პირ-კედლის ნატეხი (გ.ა.2014.69. ტაბ.XIII/14). ახასიათებს თხელი კეცი, გარეპირი დაფარულია სოსნისფერი ჭიქურით.

მიუხედავად არცთუ მაღალი მხატვრული დონისა, ქ. ქუთაჰიაში ფაიანსის ნაწარმი მზადდებოდა მთელი XVIII საუკუნისა და XIX საუკუნის დასაწყისში. ამის შემდეგ ქალაქი კარგავს თავის მნიშვნელობას და კერამიკული წარმოების ცენტრი ჩანაქკალეში (დარდანელი) ინაცვლებს [Ersoy, 2008:43].

ქუთაჰიური ნაწარმი საკმაო პოპულარობით და მოწონებით სარგებლობდა არამარტო ოსმალეთის იმპერიაში, არამედ ევროპაშიც. ფერთა ჭრელი შეხამება ყურადღებას იქცევდა და შედარებით იაფ და ეგზოტიკურ ,,აღმოსავლეთის სევრის“ ნაწარმს, როგორც ევროპაში უწოდებდნენ, სიამოვნებით ყიდულობდნენ [Lane, 1957: 63].

XVII ს-ის ცნობილი თურქი მოგზაური ევლია ჩელები, რომელმაც ქუთაჰია 1669–1670 წწ მოინახულა, თავის ცნობილ ნაშრომში ,,მოგზაურობის წიგნში“ გვაწვდის ცნობებს, ქალაქში არსებულ 34-მდე სახელოსნო უბანის შესახებ, რომლებშიც დამზადებული ნაწარმი განკუთვნილი იყო როგორც ადგილობრივი ისე საგარეო ბაზრებისათვის [Гусач, 2005: 476].

ქუთაჰიური ფინჯნები ხშირად მზადდებოდა სპეციალური შეკვეთითაც და იყიდებოდა საწარმოო ცენტრიდან მოშორებულ სხვადასხვა ადგილებში.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ქუთაჰიური ნაწარმი მრავლად არის აღმოჩენილი: იერუსალიმში (ისრაელი), დამასკოში (სირია), ქაიროში (ეგვიპტე), მარსელში (საფრანგეთი), ყირიმში (უკრაინა), კოუკლიაში (კვიპროსი), ათენში, ბეოტიაში, თებეში, კორინთოში, თესალონიკში, (საბერძნეთი), აზაკში (რუსეთი) ეგეოსის ზღვის კუნძულებზე: სკიროსზე, მილოსზე, როდოსზე, კრეტაზე. ამ ტიპის კერამიკის ნიმუშები აღმოჩენილია ჩრდილოეთ ამერიკაშიც [Vroom, 2005: 157; Skartsis, 2009: 219; Lane, 1957: 63-65; Станчева, 1960: 123; Aslanapa, 1965 ბ: 31; Nicolescu, 1967: 296; Миллер, 1972: 173-174; Герцен...,2005: 264-287; Гусач, 2005: 476-481; 2006: 133-134; 2017: 561-600; Алядинова, 2015: 452-480; Biliaieva, 2015: 85; Öney, 1993: 303-308; Tóth, 2003, 229-234; Fialko...,2011: 217-221; Kovács, 2006: 275-295; 2010: 757-781...].

საქართველოში ქუთაჰიის ნაწარმი აღმოჩენილია თბილისის დედაციხეზე, დმანისის ნაქალაქარზე [მამაიაშვილი, 1974: 201-220; მამაიაშვილი, 1976: 98] და ქუთაისის ციხეზე [ქარციძე, 2010: 191-192; ისაკაძე, 2006:127]. რამდენიმე ნატეხი ნაპოვნია ბათუმისა და პეტრას ციხეებზეც [მამაიაშვილი, 1976: 98; ინაიშვილი, 1974:130-132,137]. მცირე რაოდენობით გვხვდება მაღალმთიანი აჭარის ძეგლებზეც. ზენდიდის ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია თხელკედლიანი პატარა ფეხიანი ჭურჭლის ნატეხი (ზდს.2001/265) [ხალვაში...2017:83; ტაბ.IV. სურ.17], ფირუზისფრად მოჭიქული ფიალის კედლის მცირე ნატეხი ნაპოვნია ხიხანის ციხეზეც (ხც.2015/151), ფრაგმენტულობის გამო ფორმაზე სრულყოფილი წარმოდგენის შექმნა ჭირს. ფიალას უნდა მიეკუთვნებოდეს ასევე ხიხანის ციხეზე მრავალფრად მოხატული ჭურჭლის კედლის ნატეხი (ხც.2013/3) [მინდორაშვილი, 2015ა: 132-183; 2019: 36-40].

§ 3. მოჭიქული კერამიკა

გონიოს ციხის არქეოლოგიურ მონაპოვარში სიმრავლით გამოირჩევა მოჭიქული კერამიკაც. როგორც ცნობილია, ჭურჭლის მოჭიქვას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჭიქური კერამიკულ ნაკეთობაზე გამოწვით დამაგრებული საფარი-მინისმაგვარი 0,15-0,30 მმ სისქის ფენაა. მის გამოყენებას პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა. იგი ათანაბრებს ჭურჭლის ზედაპირს, ხურავს ფორებს, რაც, ერთი მხრივ, იცავს თიხის კეცს ყოველნაირი მავნე ზემოქმედებისაგან, ხოლო მეორე მხრივ, ჭიქურით დაფარული კრიალა ზედაპირი ადვილად ირეცხება [ქარციძე, 2010: 14].

არქეოლოგიური მონაცემებით უძველესი მოჭიქული ჭურჭელი ბაბილონშია ნაპოვნი და კასიტების მმართველობის პერიოდით - II ათასწლეულის შუა ხანებით თარიღდება. რაც შეეხება საქართველოს - მსგავსი ნაწარმი ცნობილია თრიალეთიდან და სამთავროს სამაროვანიდან. თრიალეთის მონაპოვრები დათარიღებულია ურარტუს ეპოქით, ხოლო სამთავროს ძვ.წ. IX-VI სს.

ძვ.წ. XI-IX სს-დან ვიდრე ახ.წ. IV ს-მდე მოჭიქული ჭურჭელი მცირე რაოდენობით საზოგადოების გარკვეული ფენებისათვის მზადდებოდა. ვითარება რადიკალურად შუა საუკუნეების ეპოქაში იცვლება. ამ დროს სხვადასხვა სახის მოჭიქული კერამიკა მასიურად მზადდება და იმდროინდელი ქალაქის, სოფლისა თუ საერთოდ ყველა დასახლებული პუნქტის აუცილებელი ნაწილია [ჯაფარიძე, 1956: 12; მიწიშვილი, 1969: 6]. მოჭიქული ჭურჭელი ფართოდ მოხმარების საგანს წარმოადგენდა გვიან შუასაუკუნეებშიც.

აჭარის ტერიტორიაზე გვიანი შუასაუკუნეების მოჭიქული კერამიკის ყველაზე ადრეული ფორმები ,,მილეტის ტიპს“ მიეკუთვება და ბათუმის ციხეზეა აღმოჩენილი. ყველა მათგანი მოხატულია თეთრ ფონზე ლურჯი საღებავით, სხვადასხვა სახის მცენარეული ორნამენტებით და წარმოადგენს სხვადასხვა ჯამის პირ-კალთის, კალთისა და ძირ-ქუსლის ნატეხებს. ორნამენტის ძირითადი სახეა ,,ლოტოსის“ ფოთლის მსგავსი ყვავილი [მიწიშვილი, 1976:46, ტაბ.XII/1], თხუთმეტფურცლა გვირილა [მიწიშვილი, 1976:46, ტაბ.XIII], მედალიონი გაფორმებული ფართო და წვრილი ხაზებისაგან შედგენილი სხივებით [მიწიშვილი, 1976:46, ტაბ.XIV]. ერთ-ერთი ჯამის შიგაპირზე მოხატულია ბლის მსგავსი ორნამენტი, ხოლო გარე კალთაზე მოკლე

ხაზები და მარყუჟები [მიწიშვილი, 1976:46, ტაბ.XII/2-3], წვრილი მცენარეული ორნამენტითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ჯამის შიდაპირი, ხოლო გარე კალთაზე მოხატულია მაღალღეროიანი თავდახრილი ყვავილი [მიწიშვილი, 1976:46, ტაბ.XV].

აღნიშნული ჯამები მ. მიწიშვილს სხვადასხვა სახელოსნოს ნაწარმად მიაჩნია, რადგან ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან კეცით, ფორმით და ორნამენტის სახეებით. მისი აზრით, მათი წარმომავლობის შესახებ რაიმეს თქმა ძნელია, თუმცა აშკარაა, რომ ისინი არ უნდა წარმოადგენდნენ ადგილობრივ ნაწარმს. მკვლევარი მათ ზოგადად XV-XVII სს-ით ათარიღებს [მიწიშვილი, 1976:48].

,,მილეტის ტიპს“ მიეკუთვნება გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ვარდისფერკეციანი ჯამის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.95/1732. ტაბ.XIII/15). ახასიათებს მომრგვალებული კალთასთან შერწყმული პირ-ბაკო და მრგვალი კალთა. კალთის ორივე მხარე დაფარულია თეთრი ფერის საღებავით, შიდა ზედაპირზე პირ-კალთის არეში ღია-ყავისფერი საღებავით მოხატულია 10 ოვალი, რომელიც მრავალფურცლა ყვავილის დეკორაციას ქმნის. ყვავილის გვერდით შერჩენილია ირიზებული მოლურჯო ელფერის საღებავი. გადავლებული აქვს კრიალა ჭიქური.

,,მილეტის ტიპი“ არის ოსმალური მოჭიქული კერამიკის ყველაზე ადრეული ჯგუფი. იგი პირველად XIV ს-ის II ნახევარში დამზადდა. სახელწოდება შერქმეულია გერმანელი მეცნიერის ფ. სარეს მიერ. მან 1930 წელს ანტიკური მილეტის გათხრებისას აღმოაჩინა ამ ტიპის კერამიკის მრავალრიცხოვანი ფრაგმენტები და მათზე დაყრდნობით გამოთქვა ვარაუდი, რომ მსგავსი ნაწარმი მილეტში მზადდებოდა [Saare, 1935: 72-75]. თუმცა, 1960 წლიდან ო. ასლანაფას ხელმძღვანელობით ქ. იზნიკში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლინდა ამ ტიპის მოჭიქული კერამიკის მრავალრიცხოვანი ნაწარმი, ღუმელში გამომწვარი წუნდებული და დაუმთავრებელი ნიმუშები და კერამიკის გამოსაწვავი ქურა-სახელოსნოების ნაშთები. არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა, ,,მილეტის ტიპის“ კერამიკის ქ. იზნიკში წარმოება [Aslanapa, 1965 ა:17; 1986: 315-333; 1987: 329-349; 1992: 475-494]. უკანასკნელ პერიოდში გამოთქმულია სხვა მოსაზრებაც, კერძოდ ქ. იზნიკთან ერთად, მათი მცირე აზიის სხვა ქალაქებშიც, ქუთაჰიაში, ჩანაკკალეში, კონიაში, დიარბაქირში პერგამონში და ა.შ. დამზადების შესახებაც [Ylmaz, 2009: 26; Гусач, 2006: 300-302; 2017: 581-600;

Öztaşkin, 2017: 165-188; Vroom, 2005:157]. აშკარაა, რომ კეცის მიხედვით თუ ორნამენტული მოტივებით ბათუმის ციხეზე და გონიოში აღმოჩენილი ,,მილეტის ტიპის“ კერამიკა ერთმანეთისაგან განსხვავებულია.

ო. ასლანაფას აზრით ამ ტიპის კერამიკის წარმოება XV ს-ის ბოლოს წყდება [Aslanafa, 1965ა: 29-38]. ჯ. ჰეისი სარაჩანეს სტრატიგრაფიულ კულტურულ ფენებზე დაყრდნობით 1520 წელს ასახელებს [Hayes, 1992:238]. არის ცნობები მათი XVII ს-ის შუახანებამდე წარმოების შესახებაც [Findik, 2001:105-118].

,,მილეტის ტიპის“ კერამიკა, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი, ყოფილი ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ქალაქებში ქუთაჰიაში, კონიაში, ანტალიაში, სილიფკეში, ბურსაში, ანკარაში, სტამბოლსა და მალათიაში [Kirmizi, 2004: 17; Ylmaz, 2009: 26], ხოლო იმპერიის ფარგლებს გარეთ საკმაოდ ხშირად გვხვდება შავიზღვისპირეთის რეგიონში, განსაკუთრებით კი ყირიმის ნახევარკუნძულზე, მანგუპში, ბაკლში, ინკერმანში, ბალაკლავში (ჩემბალო), გურზუფში, სიმეიზაში, ორეანდში, ალუშტში, ფუნსში, სუდაკში, პარტენიტაში, ასევე აზოვის ზღვის სანაპიროზე, აზაკის ციხეზე და ა.შ. [Тесленко, 2005:385-410; Алядинова, 2015: 452-480; Гусач, 2006: 300-323; Biliaieva, 2015: 85; Fialko...,2011: 217-221...].

გონიოს ციხის მოჭიქული კერამიკის შემდეგი ნაკეთობანი მოგვიანო პერიოდს მიეკუთვნება და XVII-XVIII სს-ის სხვადასხვა მონაკვეთებით თარიღდება. ჭიქურის მიხედვით მათი დაყოფა შეიძლება სამ ჯგუფად: 1) ერთფერად მოჭიქულ (,,მონოქრომული“ კერამიკა); 2) ორფერად მოჭიქულ (,,ბიქრომული“ კერამიკა) და მრავალფერად (,,პოლიქრომული” კერამიკა) მოჭიქულ ნაწარმად. ანგობირებულ ზედაპირზე გადავლებული ჭიქურის ხარისხი ორგვარია: ა) კრიალა ფერის და ბ) შედარებით უხარისხო, ჩამუქებული. კეცის მიხედვით გვხვდება: ა) მოწითალო-მოყავისფრო; ბ) ჩალისფერკეციანი და გ) ვარდისფერკეციანი ნიმუშები. ყველაზე მეტად გავრცელებული ფორმებია ჯამები, ფიალები, ლანგრები, დოქები და შანდლები.

1. ერთფერად მოჭიქული (,,მონოქრომული”) კერამიკა. ერთფერად მოჭიქულ კერამიკაში ყველაზე დიდი რაოდენობით სხვადასხვა ტონალობის მწვანე ჭიქუროვანი საღებავით შემკული ჯამები გვხვდება. შედარებით ნაკლებია ყვითლად

და ყავისფრად მოჭიქული ნიმუშები. ისინი ფორმებით, ორნამენტითა და კეცის სტრუქტურით თითქმის არ განსხვავდება მწვანედ მოჭიქულებისაგან. ერთფერად მოჭიქული ჯამები წარმოდგენილია პირ-კალთისა და ძირის ნატეხების სახით. პირ-ბაკოს, კალთისა და ძირის მიხედვით გამოიყოფა V ტიპი:

ტიპი I. ისინი პირმოყრილი ჯამებია. ახასიათებთ დაბრტყელებული პირ-ბაკო და მომრგვალებული, ნახევარსფეროსებრი კალთა (გ.ა.95/1731,1852; გ.ა.96/594; გ.ა.98/71,91,158,187,4088; გ.ა.99/5664, გ.ა.02/319,2553; გ.ა.2001/49; გ.ა.2011/431; გ.ა.2015/1352, 1483,1539...ტაბ.XIV/1-4). ზოგიერთი ჯამის გარე კალთის ზედა ნაწილი გაფორმებულია სამკუთხედისებრი ფორმის დაკბილული ორნამენტით (გ.ა.96.594. ტაბ.XII/7). გარკვეულ ვარიაციას ქმნის ყავისფრად მოჭიქული ჯამის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.02/319. ტაბ.XIV/2). ჯამის პირ-ბაკო ამ ჯგუფში შემავალი სხვა ნიმუშებისაგან განსხვავებით, კალთისაგან მცირედაა გამოყოფილი და ოდნავ გარეთ გადაშლილი და ცენტრალურ ნაწილში ღარისებრად ჩაზნექილია.

ტიპი II. მასში ერთიანდება პირმოყრილი ჯამები, რომელთაც ახასიათებთ მომრგვალებული პირ-ბაკო და მომრგვალებული, ნახევარსფეროსებრი ან ზარისებრი კალთა (გ.ა.96/5,375,430,667; გ.ა.98/1,5048; გ.ა./2001,1710; გ.ა.05/25; გ.ა.2014/68; გ.ა.2015/1357...ტაბ.XIV/5; ტაბ.XV/1-5). ოდნავ განსხვავებულია ყავისფერი ჭიქურით დაფარული ვარდისფერკეციანი ჯამი (გ.ა.99/601. ტაბ.XV/5). აქვს შიდა მხრიდან კალთისაგან მომაღლო ქედით გამოყოფილი და გარეთ გადაშლილი პირ-ბაკო. განსხვავებულ ვარიაციას ქმნის კიდევ ერთი ჯამი (გ.ა.05/39. ტაბ.XV/2). ახასიათებს მომრგვალებული, კალთასთან შერწყმული და უმნიშვნელოდ გარეთ გადახრილი პირ-ბაკო, მომრგვალებული, ზარისებრი კალთა და მომაღლო გარეთ გაზიდული ქუსლი.

ტიპი III. მათ ახასიათებთ ფართოდ გაშლილი პირი, არათანაბრად დაშვებული კალთა და ზემოთ აკეცილი პირბაკო (გ.ა.95/334,336,2747; გ.ა.96/476,509,568,659,749; გ.ა.98/6,21,22,114,191,239; გ.ა.99/302,303; გ.ა.2000/1162, გ.ა.2002/317,318; გ.ა.2014/45,46; გ.ა.2015/1455,1520...ტაბ.XVI/1-2). ჭიქურით დაფარულია გარე კალთის ზედა ნაწილი. რამოდენიმე ფრაგმენტის გარე კალთა მთლიანადაა მოჭიქული. ზოგიერთ ნიმუშებს შიდა პირზე შემოუყვება კონცენტრული წრეები, ხოლო ფართოდ გაშლილ პირზე ამოფხეკილია ტალღისებრი ორნამენტი (გ.ა.98. 5058. ტაბ.XVI/1).

ტიპი IV. მათში ერთიანდება ჯამები, რომელთაც აქვთ პროფილირებული ოდნავ გარეთ გადაშლილი და ზემოთ აწეული პირ-ბაკო და მომრგვალებული კალთა (გ.ა.89/219; გ.ა.96/509;654;6911; გ.ა.98/22; გ.ა.99/290; გ.ა.05/49,74; გ.ა.2014/44; გ.ა.2015/ 1444...ტაბ.XVI/3-4). ჯამების ნაწილი მოჭიქულია ორივე მხრიდან. შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით ჩანს, რომ ახასიათებთ დაბალი, გამოყვანილი ქუსლი.

პირისა და კალთის ფრაგმენტებთან შედარებით, უფრო მრავალრიცხოვანია ერთფერად მოჭიქული ჯამების ძირები, თუმცა მასალის სიმრავლიდან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ ყველა მათგანი არ შეიძლება მიეკუთვნებოდეს მხოლოდ ჯამებს. მათი გარკვეული ნაწილი უნდა წარმოადგენდეს ლანგრის ან თეფშის ძირ-ქუსლებს. ქუსლის მოყვანილობის მიხედვით გამოიყოფა ორი ტიპი: 1) მაღალქუსლიანი და 2) დაბალქუსლიანი.

მაღალქუსლიანებში გვხვდება ორი ძირითადი ვარიანტი: ა). მათში ერთიანდება მაღალი კალთისაგან გამოყოფილი და გარეთ გაზიდული, ბრტყელი (გ.ა.95/632,1603, 1594,1901, 2264,2829; გ.ა.96/818,2609,2610; გ.ა.97/186; გ.ა.98/242,250,251; გ.ა.99/528; გ.ა.2001/53; გ.ა.2015/1350,1491...ტაბ.XVI/5-6) ან მომრგვალებული (გ.ა.95/ 1929; გ.ა.2015/1454,1461,1462,1540,1488...) საყრდენი არის მქონე ქუსლები; ბ). მათ ახასიათებთ მაღალი კალთისაგან გამოყოფილი ბორბლისებრი ქუსლი (გ.ა.95/2647; გ.ა.96/566,1342; გ.ა.05/181... ტაბ.XVII/1-2).

დაბალქუსლიანი ნიმუშები უფრო მრავალრიცხოვანია. გამოიყოფა რამდენიმე ვარიანტი: ა). მათში ერთიანდება დაბალი კალთისაგან გამოყოფილი და დაბრტყელებული ქუსლები (გ.ა.89/242,250; გ.ა.95/18,62,154$_3$,303,309;1856,2028; გ.ა.96/ 293,358,536,659,1042,1389; გ.ა.97/90,234; გ.ა.99/281,5801$_1$; გ.ა.02/316; გ.ა.07/327; გ.ა.08/91; გ.ა.2011/351; გ.ა.2012/2,5,6....ტაბ.XVII/3-5); ბ). მათ ახასიათებთ დაბალი, კალთისაგან გამოყოფილი ბორბლისებრი ქუსლი (გ.ა.95/6,30,2455,2648; გ.ა.96/157,535,565,2620; გ.ა.99/536,5801$_2$...ტაბ.XVII/6-7); გ). მათში ერთიანდება ჯამები, რომელთაც აქვთ დაბალი კალთისაგან გამოყოფილი და გარეთ გაზიდული, ბრტყელი საყრდენი არის მქონე ქუსლები. ქუსლების ნაწილი შეღარულია (გ.ა.95/18,30,2798,2436; გ.ა.96/5, 837,1324,2822; გ.ა.97/13; გ.ა.98/49,75; გ.ა.02/2277; გ.ა.2000/797; გ.ა.2014/ 115...ტაბ. XVIII/ 1-3); დ). ერთიანდება კალთისაგან გამოყოფილი, წრიული ფორმის დაბალი ბრტყელი

საყრდენი არის მქონე ქუსლები. ჭიქური ხშირ შემთხვევაში დაზიანებულია (გ.ა.95/59,1767,1853; გ.ა.96/1336...ტაბ.XVIII/4-6); ე). მათ ახასიათებთ დაბალი, კალთისაგან გამოყოფილი, წრიული ფორმის მომრგვალებული საყრდენი არის მქონე ქუსლები. ჭიქური ხშირ შემთხვევაში დაზიანებულია. სხვადასხვა შეფერილობის მწვანე უხარისხო ჭიქურით დაფარულია ზოგიერთი ჯამის გარე კალთა და ქუსლისა და ბრტყელი ძირის ნაწილიც (გ.ა.95/2030,2724; გ.ა.96/292,1018...ტაბ.XIX/1-3); ვ). მასში ერთიანდება დაბალი, კალთისაგან გამოყოფილი და კონუსურად შეზნექილი ძირები. ჭიქური თითქმის ყველა ნიმუშზე უხარისხოა, ირიზებური (გ.ა.95/477,626,2309; გა.96/459; გ.ა.97/148,/185; გ.ა.2014/63...ტაბ.XIX/4-6).

ტიპი V. ერთფერად მოჭიქულ ჯამებში ცალკე ტიპს ქმნიან სადგამიანი ჯამები. მათი რაოდენობა მცირეა. ახასიათებთ მაღალი, მრგვალი, კალთისაგან გამოყოფილი და გარეთ გაზიდული სადგამი (გ.ა.95/2170; გ.ა.96/3142; გ.ა.2001/200; გ.ა.03/3179; გ.ა.2015/462...ტაბ.XX/1-3). მსგავსი ტიპის ფეხიანი ჯამები მრავლადაა აღმოჩენილი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და მათი წარმოების თარიღად XVI-XVII საუკუნეებია მიჩნეული [Rimf, 2017:429; Bikić, 2003: 25; Bikiç, 2017:206-216].

2. ორფერად („ბიქრომული“) მოჭიქული კერამიკა. მოჭიქული ჯამების შემდეგ ჯგუფს ორფერად მოჭიქული ნიმუშები ქმნიან, რომლებიც სამეცნიერო ლიტერატურაში „ბიქრომული“ კერამიკის სახელწოდებითაა ცნობილი. სახელწოდება შერქმეულია ი. ტესლენკოს მიერ. მკლევარმა შეისწავლა ამ ტიპის კერამიკის ძირითადი მახასიათებლები - ჯამების შიდაპირზე და გარე კალთაზე დატანილი სქელი სხვადასხვა ტონალობის ფერადი ზოლები და მათ „ბიქრომული“ კერამიკა უწოდა [Тесленко, 2012: 242]. გამოიყოფა 2 მთავარი ტიპი:

ტიპი I. ჯამების ზედაპირზე დაღვენთილია ღია-ყვითელი, ყავისფერი, მწვანე, მუქი-მწვანე საღებავები. გადავლებული აქვთ უფერული ჭიქური. ჭიქური ორგვარია კრიალა და უხარისხო-ჩამუქებული. ფერადი ნაღვენთებით გაფორმებულია ზოგიერთი ჯამის პირ-კალთის გარე მხარეც. ახასიათებთ მაღალი ბორბლისებრი ქუსლი და მომრგვალებული, ნახევარსფეროსებრი კალთა (გ.ა.95/2026,2120,2347,2489, 2646; გ.ა.96/158; გ.ა.98/245; გ.ა.99/680; გ.ა.08/206; გ.ა.2015/1109....ტაბ.XX/4-9). პირის მოყვანილობის მიხედვით გამოიყოფა რამდენიმე ვარიანტი: ა) პირმოყრილი და

პირბაკო დაბრტყელებული ჯამები (გ.ა.99/680; გ.ა.08/206...ტაბ.XX/4-5); ბ) პირმოყრილი და მომრგვალებულ პირ-ბაკოიანი ჯამები (გ.ა.96/1591; გ.ა.97/119; გ.ა.98/30; გ.ა.99/680; გ.ა.2000/772...ტაბ.XX/6-7) და გ) ფართოდ გადაშლილი და ზემოთაწეული პირ-ბაკოიანი ჯამები (გ.ა.96/483; ტაბ.XX/8).

ტიპი II. ამ ტიპის ჯამებიც ანალოგიურადაა გაფორმებული. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ ფერად ნაღვენთებთან ერთად ნაკაწრი ხაზებია გამოყენებული. ჯამების ზედაპირზე ამოკაწრულია სპირალური ხვიები, მარყუჟები, ურთიერთგადამკვეთი რომბისებრი ხაზები, ოვალები. ანგობირებული ზედაპირი მოხატულია მწვანე, ღია-მწვანე, ყვითელი, ყავისფერი საღებავებით. გადავლებული აქვთ უფერული გამჭვირვალე ჭიქური. ჭიქურის ხარისხი აქაც ორგვარია - ნათელი კაშკაშა ფერის და უხარისხო ჩამუქებული. ურთიერგადამკვეთი რომბისებრი დეკორით შემკულია ზოგიერთი ჯამის პირ-კალთის გარე მხარეც. პირის მოყვანილობის მიხედვით გამოიყოფა სამი ვარიანტი: ა) აქვთ გარე მხრიდან კალთისაგან უმნიშვნელოდ გამოყოფილი, შიგნით დაქანებული პირ-ბაკო და მომრგვალებული კალთა (გ.ა.89/225, 243; გ.ა.95/675,696$_1$; გ.ა.96/172,505,1343; გ.ა.98/5158; გ.ა.99/441,540$_1$, 540$_2$, 540$_3$, 2078, 5328, 5380; გ.ა.2000/740; გ.ა.2001/209; გ.ა.2015/1154, 1256,1412,1417,1443,1536,1541, 1542,1543, 1545...). ერთ-ერთი ყავისფერ კეციანი ჯამის შიდაპირზე ამოკაწრულია მცენარეული ორნამენტი (გ.ა.96/881. ტაბ.XX/13). სხვა ჯამებისაგან განსხვავებით ახასიათებს შედარებით პატარა მომრგვალებული, ნახევარსფეროსებრი კალთა და გამოყვანილი, გარეთ გაზიდული, შიდა მხრიდან ძირისაკენ ირიბად დახრილი და დაბრტყელებული ქუსლი. ძირზე დატანილია კოპისებრი ბურცობი. შიდაპირზე ამოკაწრულია ერთმანეთზე გადაბმული მარყუჟისებრი ხვიები, რომელიც ყვავილის ფოთლის იმიტაციას ქმნის. მათ შორის მოთავსებულია ურთიერთგადამკვეთი საპირისპირო მხარეს დახრილი ხაზები. ძირზე ამოკაწრულია ორი კონცენტრული წრე. ჯამი გაფორმებულია ღია-მწვანე და მუქი-მწვანე ფერის საღებავებით. გადავლებული აქვს უფერული კრიალა ჭიქური. გარე მხრიდან პირ-ბაკოსა და კალთაზე შემოუყვება ღია-მწვანე ჭიქური; ბ) ახასიათებთ ფართოდ გადაშლილი პირი და არათანაბრად დაშვებული კალთა. ერთ-ერთი ჯამის (გ.ა.95/334. ტაბ.XXI/1) პირ-ბაკოზე ამოკაწრულია სხვადასხვა მიმართულებით

დახრილი ხაზები, ხოლო კალთის შიდა ზედაპირზე მცენარეული ორნამენტი; გ) აქვთ პირბაკობრტყელი პირი და ნახევარსფეროსებრი კალთა. ძირები თითქმის ყველა მათგანისათვის ერთნაირია, განსხვავდება მხოლოდ ზომები. ახასიათებთ კალთისაგან გამოყოფილი, ბორბლისებრი, შიდა მხრიდან დაქანებული ქუსლი (გ.ა.95/11,658[1],1928,2122,2456; გ.ა.96/475,532; გ.ა.97/114; გ.ა.98/5143[2]; გ.ა.99/374; გ.ა.2000/771,796; გ.ა.04/107; გ.ა.05/11; გ.ა.07/257; გ.ა.2014/108...ტაბ.XX/10-13; ტაბ. XXI/1-4).

აღსანიშნავია, რომ კეცის მიხედვით ,,ბიქრომული“ ნაწარმი ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება და ყველა მათგანი ვარდისფერკეციანია (გამონაკლის წარმოადგენს მხოლოდ რამდენიმე ჯამის ძირისა და კალთის ფრაგმენტები) როგორ ჩანს, ისინი ერთი საწარმოო ცენტრის ნაწარმს უნდა წარმოადგენდნენ.

3. მრავალფერად („პოლიქრომული“) მოჭიქული კერამიკა. მრავალფერად მოჭიქულ ნიმუშებშიც ორი ტიპი გამოიყოფა:

ტიპი I. მასში ერთიანდება სხვადასხვა ჯამები, რომელთა შიდა და გარე კალთა მოჭიქულია სხვადასხვა ფერის ჭიქურით (გ.ა.89/219; გ.ა.95/1795,1808; გ.ა.99/285; გ.ა.2000/797; გ.ა.2001/2121; გ.ა.2015/1444). ახასიათებთ დაბალი წრიული ფორმის კალთისაგან გამოყოფილი სწორკედლიანი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. ერთ-ერთი მათგანის (გ.ა.95/1792. ტაბ.XXI/5) შიდა კალთა დაფარულია ყავისფერი კრიალა ჭიქურით. გარე კალთა, ქუსლი და ბრტყელი ძირი კი მწვანე კრიალა ჭიქურით. მეორე ჯამის (გ.ა.95/1808. ტაბ.XXI/6) შიდაპირი მოჭიქულია ღია მწვანედ. გარე კალთა და ქუსლი მოყავისფრო-მომწვანო კრიალა ჭიქურით. საინტერესოა კიდევ ერთი ჯამის ძირი (გ.ა.2014.1269. ტაბ.XXII/1). მისი ზედაპირი დაფარულია ყვითელი ანგობით. ახასიათებს მომრგვალებული კალთა, დაბალი მრგვალი, შეღარული ქუსლი და ბრტყელი ძირი. შიდაპირი მოხატულია ლურჯი, მწვანე და ყავისფერი საღებავებით შესრულებული წვრილი მცენარეული ორნამენტით. გადავლებული აქვს უფერული ჭიქური. მწვანე საღებავის ლაქები შერჩენილია გარე კალთის ზედაპირზეც. განსხვავებული დეკორითაა შემკული კიდევ ერთი ჯამი (გ.ა.98/87. ტაბ.XXII/2). შემორჩენილია პირ-კალთის ნატეხის სახით. ახასიათებს პირმოყრილი, მომრგვალებული კალთა და დაბრტყელებული ბაკო. ყვითლად ანგობირებული კალთის შიდაპირი მოჭიქულია ღია-მოყვითალო ელფერის ჭიქურით და აქა-იქ დაღვენთილი აქვს მწვანე საღებავი.

ანგობითა და ასეთივე ჭიქურით დაფარულია გარე კალთის ზედა ნაწილიც, რომელზეც დატანილია ირიბად დახრილი ფართო მწვანე ზოლები.

ტიპი II. მასში ერთიანდება ე.წ. ,,მარმარილოსებრი“ ტექნიკით მოხატული ჯამები. წარმოდგენილია ძირისა და პირ-კალთის ნატეხების სახით. ჯამები მოხატულია ურთიერთმონაცვლე, ან ერთმანეთში შერეული მუქი-მწვანე, ღია-მწვანე, ყვითელი, ყავისფერი და შავი საღებავებით. გადავლებული აქვთ გამჭვირვალე ჭიქური. ჭიქურის ხარისხი ორგვარია კრიალა ფერის და შედარებით უსიცოცხლო, ჩამუქებული. ჯამები პირ-კალთის ფრაგმენტების მიხედვით განსხვავებულია. მასში გამოიყოფა რამდენიმე ვარიანტი: ა) აქვთ პროფილირებული, მაღალი შიდა მხარეს ოდნავ გადახრილი, გარე მხრიდან კალთისაგან გამოყოფილი პირ-ბაკო და მომრგვალებული კალთა (გ.ა.95/19$_{3}$; გ.ა.96/512,1311...ტაბ.XXII/3); ბ) აქვთ გარეთ გადაშლილი პირი და მომრგვალებული კალთა (გ.ა.95/1860; გ.ა.96/1237; გ.ა.97/31; გ.ა.98/9; გ.ა.99/5464,5870...ტაბ.XXII/4-5; ტაბ.XXIII/1-2). ორი ჯამის პირ-კედლის ნატეხს (გ.ა.96/1359; გ.ა.99/5464; ტაბ.XXII/4) ვარდისფერკეციან ზედაპირზე გადავლებული აქვს ყვითელი ანგობი და მოხატულია არა ერთმანეთში შერეული, არამედ ირიბად დახრილი და ერთმანეთის მონაცვლე ფართო ყავისფერი და მოყვითალო ელფერის მქონე ზოლებით. გ) აქვთ მომრგვალებული პირ-ბაკო, რომელიც შერწყმულია კალთასთან (გ.ა.95/1687; გ.ა.96/1018$_{1}$; გ.ა.2001/2001/31...ტაბ.XXIII/3-4). ახასიათებთ დაბალი, კალთისაგან გამოყოფილი წრიული ფორმის ქუსლი და ბრტყელი ძირი. ,,მარმარილოსებრი“ დეკორით გაფორმებულია ან უბრალოდ ერთი ფერის ჭიქურითაა დაფარული ზოგიერთი ჯამის გარე კალთა და ქუსლის ნაწილიც. გაფორმების ტექნიკით ძირებშიც ორი ვარიანტი გამოიყოფა: ა) ძირები რომელთა შიდაპირი მოხატულია დაკლაკნილი, ერთმანეთში შერეული შავი ან ყავისფერი და მწვანე საღებავებით. წამყვან ფერს წარმოადგენს სხვადასხვა შეფერილობის მწვანე, მუქი-მწვანე ან ღია-მწვანე საღებავი (გ.ა.95/192; გ.ა.96/648,1049,1333; გ.ა.98/131; გ.ა.2001/1975...ტაბ.XXIII/5-7); ბ) ძირები, რომელთა მოხატულობაში წამყვან ფერს წარმოადგენს ყვითელი. ყვითელ ფონზე მოხატულია დაკლაკნილი ან ერთმანეთში შერეული ყავისფერი ზოლები. ღია-ყვითელი ჭიქურით დაფარულია ამ ტიპის ჯამების გარე კალთა და ქუსლის ნაწილიც (გ.ა.95/71; გ.ა.96/1402; გ.ა.99/560$_{2}$;

გ.ა.2012/4...ტაბ.XXIV/1-4). გ) ერთიანდება ჯამები რომელთა მოხატულობაში წამყვანია ყავისფერი (გ.ა.89/241; გ.ა.95/2748; გ.ა.98/65; გ.ა.99/339...ტაბ.XXIV/5-6).

ფიალები. ჯამებისაგან განსხვავებით ისინი უფრო მოზრდილია და ღრმა ტევადობისაა. გვხვდება, როგორც ერთი ფერის (ძირითადად მწვანედ და ყვითლად) მოჭიქული (გ.ა.96/593; გ.ა.98/408; გ.ა.02/2902...ტაბ.XXIV/8-10), ისე ამოკაწრვის ტექნიკით და მრავალფერად მოჭიქული ნიმუშებიც. მწვანედ მოჭიქულ ცალებში ქუსლის მოყვანილობის მიხედვით გამოიყოფა ორი ვარიანტი: ა) დაბალი, გამოყვანილი, დაბრტყელებული, კალთისაგან გამოყოფილი, ოდნავ გარეთ გაზიდული ძირები (გ.ა.98/408; გ.ა.02/2902...ტაბ.XXIV/8-9) და ბ) მაღალი მასიური, კალთისაგან გარეთ გაზიდული სქელკედლიანი ძირები (გ.ა.96/593. ტაბ.XXIV/10). ამოკაწვრის ტექნიკით გაფორმებულ ნიმუშებს მიეკუთვნება ორი მოზრდილი ფიალა, ორივე მათგანი ვარდისფერკეციანია. ერთ-ერთი თითქმის მთლიანადაა დაცული აკლია მხოლოდ პირ-კალთის მცირე ნაწილი (გ.ა.99/6097. ტაბ.XXV/1). აქვს მაღალი კალთისაგან გამოყოფილი ოდნავ შიგნით გადახრილი პირ-ბაკო, თანაბრად მომრგვალებული კალთა, მაღალი, მასიური, ბორბლისებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. პირ-ბაკოსა და კალთის შეერთების ადგილზე ამოკაწრულია ორი პარალელური ზოლი, რომელიც შევსებულია მწვანე ფერის საღებავით. ანგობირებული შიდაპირი დაფარულია ღია-ყვითელი ფერის ჭიქურით. ჭიქური უხარისხოა დაზიანებული, აქა-იქ შერჩენილი აქვს მწვანე საღებავის ნაღვენთები. გარე კალთაზე ამოკაწრულია ურთიერთგადამკვეთი ხაზებისაგან მიღებული რომბისებრი ორნამენტი, რომელიც მოხატულია ზიგზაგისებრად, ერთმანეთის მონაცვლეობით მწვანე, ყვითელი და ყავისფერი საღებავით. თითქმის მსგავსი ფორმისაა მეორე ფიალაც (გ.ა.97/3783. ტაბ.XXV/2), რომლის შიდაპირზე ამოკაწრულია მარყუჟები, სპირალური ხვიები და ნახევაროვალები, დეკორი გაფერადებულია ღია-ყვითელი, მოყვითალო-მოყავისფრო და მწვანე საღებავებით. გადავლებული აქვს კრიალა ფერის გამჭვირვალე ჭიქური. ანალოგიურადაა გაფორმებული გარე კალთის ზედა ნაწილიც.

თეფშები. თეფშები მოჭიქულია ერთფერად და მრავალფერად. უმრავლესობას მწვანედ მოჭიქული ნიმუშები წარმოადგენს. თეფშების ნაწილი სადაა, ნაწილი კი შემკულია ტალღისებრი ან სპირალური ორნამენტით. ახასიათებთ ფართოდ

გადაშლილი პირი, არათანაბრად დაშვებული და მომრგვალებული კალთა. შედარებით კარგადაა დაცული ყვითლად მოჭიქული თეფშის პირ-კალთის ნატეხი (გ.ა.98.244. ტაბ.XXV/3). შიდაპირზე კალთის ცენტრალურ ნაწილში შემოუყვება ორი პარალელური ღარი, რომელიც შევსებულია მოყავისფრო საღებავით. ფართოდ გადაშლილ პირზე ორ პარალელურ ზოლს შორის ამოკაწრულია ტალღისებრი ორნამენტი, ხოლო პირბაკო გაფორმებულია დაკბილული ორნამენტით. ფართოდ გადაშლილ პირზე ტალღისებრი დეკორია ამოკაწრული მწვანედ მოჭიქული თეფშების პირ-კალთის ნაწილზეც (გ.ა.2001/45; გ.ა.2015/1349,1355...ტაბ.XXV/4). ორფერადაა მოჭიქული რამდენიმე თეფშის პირ-კალთის ნატეხი. ერთ-ერთ მათგანს (გ.ა.95/2994. ტაბ.XXV/5) ახასიათებს სუფთად განლექილი ჩალისფერი კეცი, ფართოდ გადაშლილი პირი და ზემოთ აკეცილი პირბაკო. არათანაბრად დაშვებული კალთის ორივე მხარე ანგობირებულია. შიდაპირზე ამოფხეკილია ორი ტალღისებრი ფართო ზოლი, რომელზეც ალაგ-ალაგ დაღვენთილია მწვანე ფერის საღებავი. შიდაპირი მოჭიქულია ღია მოყვითალო ჭიქურით, ხოლო გარე კალთა მწვანედ. მწვანე საღებავითაა გაფორმებული მეორე თეფშიც (გ.ა.2015/1458,1459...ტაბ.XXV/6). ანგობირებული ზედაპირი მოჭიქულია ღია-მწვანედ, ხოლო ალაგ-ალაგ მოხატულია ვერტიკალურად დაშვებული მუქი-მწვანე ფერის ფართო ზოლებით. მრავალფრად მოჭიქულ ნიმუშებში პირ-კალთა გაფორმებულია ამოკაწვრის ტექნიკით შესრულებული სპირალური ხვიებით, რომელიც ჩასმულია პარალელურ ზოლებში, ხოლო კალთა დაფარულია მწვანე, ღია-მწვანე და ყვითელი საღებავებით (გ.ა.96/45; გ.ა.99/2056; გ.ა.2001/30...ტაბ.XXV/7-9). სხვა ნიმუშებისაგან გამოირჩევა ერთ-ერთი ყავისფერკეციანი თეფში (გ.ა.2001/30. ტაბ.XXV/9). ყვითლად ანგობირებული ზედაპირზე დაღვენთილია სოსნისფერი ლაქები, აქა-იქ მოხატულია მწვანე საღებავით. ფართოდ გადაშლილ პირზე და ძირზე ამოფხეკილია ერთმანეთზე გადაბმული რკალები, ხოლო პირ-კალთის შეერთების ადგილზე და ძირზე შემოუყვება კონცენტრული წრეები. თითქმის ანალოგიური დეკორითაა გაფორმებული კიდევ ერთი ყავისფერკეციანი თეფში (გ.ა.2001/46. ტაბ.XXVI/1). მას ახასიათებს ფართოდ გადაშლილი პირი და არათანაბრად დაშვებული კალთა. ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკაწრულია ნახევაროვალები და მორკალული ზოლები,

დაღვენთილი აქვს ღია-მწვანე და ყავისფერი საღებავი. მოჭიქულია ღია მოყვითალოდ. მრავალფერად მოჭიქულ და ამოკაწვრის ტექნიკით გაფორმებულ თეფშებში განსაკუთრებით საინტერესო ნაწარმს ერთ-ერთი ვარდისფერკეციანი თეფში წარმოადგენს (გ.ა.99/2056. ტაბ.XXVI/2). სხვა ნიმუშებისაგან განსხვავებით ახასიათებს ტალღისებრი ორნამენტით გაფორმებული პირ-ბაკო და შედარებით დაბალი, არათანაბრად დაშვებული კალთა.

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე მოჭიქულ კერამიკაში გვხვდება სამი პატარა ზომის ყავის ფინჯანი. სამივე მათგანი ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. ერთ-ერთი ფინჯანი ჩალისფერკეციანია (გ.ა.99/536. ტაბ.XXVI/4). შიდა და გარეპირი მოჭიქულია მწვანედ. აქვს თხელი კედლები, დაბალი მრგვალი, გამოყვანილი ქუსლი ბოლოვდება ცენტრში კოპისებრი ბურცობის მქონე ძირით. მეორე ფინჯანი ყავისფერკეციანია (გ.ა.99/269. ტაბ.XXVI/3). კალთის შიდა და გარე პირი დაფარულია კრიალა გამჭვირ-ვალე მოყვითალო-მოყავისფრო ჭიქურით. აქვს თხელი კედლები მომრგვალებული, ნახევარსფეროსებრი კალთა და დაბალი, გამოყვანილი, დისკოსებრი ფორმის ქუსლი. მკვეთრად განსხვავებულია მესამე ფინჯანი (გ.ა.2011.95₁. ტაბ.XXVI/5). ახასიათებს რუხი კეცი. ნახევარსფეროსებრი კალთა, მრგვალი დისკოსებრი ქუსლი და ბრტყელი ძირი. შიდაპირზე ამოკაწრულია გეომეტრიული ორნამენტი. კალთის ორივე მხარე და ქუსლის ნაწილი მოჭიქულია უხარისხო ფერის ყავისფერი ჭიქურით.

სამივე ფინჯანი ოსმალური კერამიკის გვიანდელი ნაწარმია და უნდა დათარიღდეს XVIII ს-ის I მეოთხედით.

დოქები. გვიანი შუასაუკუნეების მოჭიქულ კერამიკაში გვხვდება დოქებიც. ახასიათებთ თანაბრად მომრგვალებული ძირისაკენ შევიწროვებული ტანი და ბრტყელი ძირი. ზედაპირი მოჭიქულია მუქი-მწვანე, ღია-მწვანე ან ყვითელი ჭიქურით. უმრავლესობას მწვანედ მოჭიქული ნიმუშები წარმოადგენენ. ჭიქურით დაფარულია ტანის ზედა ნაწილი, ზოგიერთ მათგანს მუცელზე შემოუყვება პარალელური ღარები (გ.ა.95/213; გ.ა.96/153; გ.ა.98/3; გ.ა.99/6159; გ.ა.2000/50; გ.ა.02/209; გ.ა.05/9...). პირ-ყელისა და ტანის მოყვანილობის მიხედვით გამოიყოფა 4 ტიპი: **ტიპი I.** ტუჩ-მილიანი დოქები; **ტიპი II.** ვიწროყელიანი დოქები; **ტიპი III**. მაღალი ფართო ცილინდრული ყელის მქონე დოქები და **ტიპი IV.** მასიური დიდი ზომის დოქები.

ტიპი I. ტუჩ-მილიანი დოქები. წარმოდგენილია მილის, ტანის და ყურის ფრაგმენტების სახით (გ.ა.95/1976; გ.ა.96/225,552; გ.ა.97/96,3645; გ.ა.98/14,56; გ.ა.99/34, 5297,5363,5821; გ.ა.2000/779,780; გ.ა.2001/1751; გ.ა.04/236; გ.ა.07/341; გ.ა.08/92; გ.ა.09/13; გ.ა.2011/2; გ.ა.2015/28...ტაბ.XXVI/6-7). ახასიათებთ მომრგვალებული ტანი, რომელზეც წინა მხრიდან მიძერწილი აქვს კონუსურად შევიწროვებული მილი, ვიწრო ყელი და ბრტყელგანივკვეთიანი ყურები.

ტიპი II. ვიწროყელიანი დოქები (გ.ა.95/30,305,1851; გ.ა.96/264,2558,3117; გ.ა.98/ 5065; გ.ა.2001/5081; გ.ა.02/402; გ.ა.2015/1487,1537...ტაბ.XXVI/8-9). ახასიათებთ დაბრტყელებული, ოდნავ გარეთ გადაშლილი პირ-ბაკო და ვიწრო ყელი, ზოგიერთ ფრაგმენტზე შერჩენილია ოვალური ან ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის კვალი. ვიწროყელიანი დოქების ჯგუფს მიეკუთვნება პატარა ზომის ყავისფერკეციანი, მომრგვალებული ტანის ყვითლად მოჭიქული დოქიც (გ.ა.2000/ 50. ტაბ.XXVI/10).

ტიპი III. მაღალი ცილინდრული ყელის მქონე დოქები. გამოიყოფა ორი ვარიანტი: ა). აქვთ მაღალი, ვიწრო ან ოდნავ ფართო ცილინდული მოყვანილობის ყელი, რომელიც გაფორმებულია ამოკაწრული ერთი ან რამდენიმე პარალელური ზოლით. ახასიათებთ მომრგვალებული ძირისაკენ შევიწროვებული ტანი და ბრტყელი ძირი. ზოგიერთ ნიმუშებზე შერჩენილია ბრტყელგანივკვეთიანი ყური. ყურის ზედა ნაწილი მიძერწილია ყელზე, ხოლო ქვედა ნაწილი მომრგვალებული ტანის დასაწყისთან (გ.ა.95/2034; გ.ა.98/27,79,130; გ.ა.09/11...ტაბ.XXVI/11); ბ). აქვთ მაღალი ფართო ცილინდრული მოყვანილობის ყელი და დაბრტყელებული გარე მხარეს შესქელებული პირ-ბაკო. ყელის არეში ორივე მხრიდან გადავლებული აქვთ მწვანე ფერის ჭიქური. ჭიქურის ხარისხი ორგვარია, კრიალა ფერის და შედარებით უხარისხო, ჩამუქებული (გ.ა.95/103,1850; გ.ა.96/1346; გ.ა.98/44; გ.ა.99/6159; გ.ა.02/ 209... ტაბ.XXVI/12; ტაბ. XXVII/1-3). მთლიანადაა დაცული ამ ჯგუფში შემავალი ერთ-ერთი დოქი (გ.ა.02/209. ტაბ.XXVII/4). მას ახასიათებს მასიური, მრგვალი პირი და ფართო ყელი. დოქის მხოლოდ ზედა ნაწილია ანგობირებული. პირიდან მხრის დასასრულამდე გადავლებული აქვს მწვანე ჭიქური. განსხვავებული დეკორითაა შემკული ერთ-ერთი დოქი (გ.ა.09/10. ტაბ.XXVII/5). შემორჩენილია მისი მრგვალგანივკვეთიანი ყურისა და კედლის ნატეხები. კეცი ყავისფერია, ვარდისფერი

ანგობით დაფარულ ზედაპირზე მწვანე საღებავით მოხატულია წრეები, აქა იქ დაღვენთილია სოსნისფერი ლაქები, ზედაპირზე, ყელის არესთან, მიუყვება ჩაღმავებული ფართო ღარი. გადავლებული აქვს ღია მოყვითალო ელფერის ჭიქური.

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ფირუზისფრად მოჭიქული კოჭობიც (გ.ა.2015/16. ტაბ.XXVII/6). მას ახასიათებს ყავისფერი კეცი, მომრგვალებული ოდნავ გარეთ გადახრილი პირი, დაბალი ყელი და მომრგვალებული ტანი. ფირუზისფერი კრიალა ფერის ჭიქურით მთლიანადაა დაფარული ანგობირებული შიდაპირი. გარეპირზე ჭიქური შერჩენილი აქვს მხოლოდ პირ-ყელის არეში.

ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია პატარა ზომის დოქის ხუფებიც. ერთ-ერთი ხუფი (გ.ა.96/613. ტაბ.XXIV/7) გაფორმებულია ,,მარმარილოსებრი დეკორით“. ცენტრალურ ნაწილში მიძერწილი აქვს სახელური. ხუფის შიდაპირი მოჭიქულია ყავისფრად, ხოლო გარე მხრიდან მოხატულია ყავისფერი, მწვანე და ღია-მწვანე საღებავებით. შედარებით კარგადაა დაცული მეორე ხუფი (გ.ა.2015/17. ტაბ.XXVII/8). მრგვალი ფორმის ზედაპირზე მიძერწილი აქვს პატარა სახელური, გადავლებული აქვს მწვანე უხარისხო ფერის ჭიქური.

მოჭიქული კერამიკის ცალკე ჯგუფს ქმნის მწვანედ მოჭიქული ე.წ. ,,მსხვილი“ ჭურჭლის გვერდის, ძირისა და ყურის ფრაგმენტები. უმრავლესობას ყურის ნატეხები წარმოადგენს, ყველა მათგანი მასიურია და ბრტყელგანივკვეთიანი (გ.ა.95/196,303, 2348; გ.ა.96/27; გ.ა.2001/2035; გ.ა.02/2271...). ისინი დერგის ნატეხებია. ჭურჭლის შიდაპირზე წასმულია ყვითელი ჭიქუროვანი საღებავი. ანგობირებული ზედაპირი კი დაფარულია მწვანე საღებავით. ზოგიერთი მათგანი შემკულია ამოღარული ორნამენტით (გ.ა.99/5547. ტაბ.XXVII/7). ნაწილი გაფორმებულია 5 რიგად ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული დახრილი ჭდეებით. აქვთ მასიური ბრტყელგანივკვეთიანი ყური და ბრტყელი ძირი. ამავე ჯგუფში ერთიანდება წითელკეციანი (გ.ა.95/175. ტაბ.XXVII/9), გარე მხრიდან მოყვითალო-მოყავისფრო ჭიქურით დაფარული ძირი.

გვიანი შუასაუკუნეების საყოფაცხოვრებო მოხმარების თიხის ნაწარმს შორის გვხვდება **სასანთლეები**. აღმოჩენილი ნიმუშების მიხედვით ჩანს, რომ ისინი ამოყვანილია ჩარხზე. ძირითადად წარმოდგენილია ყავისფერკეციანი და ვარდისფერკეციანი ფორმები და მოჭიქულია მწვანედ ან ყვითლად. ჯერჯერობით მთლიანად

დაცული ნიმუში ნაპოვნი არაა. შემორჩენილი ნატეხების მიხედვით კი გამოიყოფა ორი ვარიანტი: ა) აქვთ მაღალი შეზნექილპროფილიანი პირი, რომლისგან დაახლოებით 4-5 სმ-ის მოშორებით, ფეხზე ნაპირებაზიდული ჯამია მიძერწილი სანთლის ნაღვენთისათვის. ჰქონიათ კონუსისებრი ტანი და ბრტყელი ძირი. ზოგიერთი ნიმუშის ბრტყელი ძირი ცენტრალურ ნაწილში კონუსურად შეზნექილია (გ.ა.89/216,218; გ.ა.95/32,72; გ.ა.96/1422; გ.ა.98/1375; გ.ა.02/ 240; გ.ა2012/20; გ.ა.2013/436; გ.ა.2015/16,1244... ტაბ.XXVIII/1-4); ბ) ერთიანდება სასანთლეები, რომელთაც, ახასიათებთ შედარებით დაბალი, კონუსისებრი ტანი და ბრტყელი ძირი. მათი კიდეები დაახლოებით 2,5-3 სმ-ით აზიდულია. ეს ჯგუფი შედარებით უფრო მრავალრიცხოვანია. განსხვავებით წინა ჯგუფისაგან, შეზნექილპროფილიან პირთან სანთლის ნაღვენთისათვის მიძერწილი ჯამი ბრტყელია (გ.ა.95/18,129,154; გ.ა.96/272,397,465,525,998$_1$,999$_1$,1319; გ.ა.99/5573,6175; გ.ა.07/960; გ.ა.08/90; გ.ა.2013/367... ტაბ.XXVIII/5-8).

მოჭიქული კერამიკის სხვა ნიმუშებიდან აღსანიშნავია ყვითლად მოჭიქული ქილის პირ-ყელის ერთი ნატეხი (გ.ა.96/2512. ტაბ.XXVII/10). მას ახასიათებს ვარდისფერი კეცი. დაბრტყელებული, სამკუთხაგანივკვეთიანი პირ-ბაკო და დაბალი, ფართე ცილინდრული ყელი.

უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე ბათუმის ციხეზე, ციხისძირში, გონიოს ციხეზე და ა.შ. აღმოჩენილი მოჭიქული კერამიკის დათარიღება აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მ. მიწიშვილი დასავლეთ საქართველოს მოჭიქულ ჭურჭელს ყოფს ორ ნაწილად: ადგილობრივ და შემოტანილ ნაწარმად და XI-XII, XIV, XV-XVI-XVII-XVIII სს-ით ათარიღებს, ამასთან ერთად ბათუმის ციხეზე და ციხისძირში აღმოჩენილი მასალების მიხედვით, ავტორი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ბათუმის ციხეზე არსებობდა ერთფერად მოჭიქული, ხოლო ციხისძირში მრავალფერად მოჭიქული კერამიკის დასამზადებელი საწარმოო ცენტრები [მიწიშვილი, 1976: 7, 30-32]. გონიოში აღმოჩენილი მოჭიქული ჭურჭელი მკლევარის აზრით იმეორებს მოუჭიქავ ჭურჭელთა ფორმებს, რაც მათ ადგილობრიობაზე უნდა მიუთითებდეს [მიწიშვილი, 1976: 33].

საქართველოში გვიანი შუასაუკუნეების ერთფერად და მრავალფერად

მოჭიქული ადგილობრივი კერამიკული ნაწარმი ცნობილია: თბილისის არქეოლოგიური ძეგლებიდან - ნარიყალა [მიწიშვილი, 1974: 194-195], ქარვასლა, სინაგოგა [მინდორაშვილი, 2009: 24-25], თელავიდან, გრემიდან [ჩიკოიძე, 1974: 68-83; 1979:79], უჯარმიდან [ლომთათიძე, 1989:187] უფლისციხიდან [მინდორაშვილი, 2008: 50], ჯავახეთის ახალქალაქიდან [ჯანდიერი, 1974: 49-67; 1978: 35], კვეტერის ციხიდან [მინდორაშვილი, 2010: 62-63], ქუთაისიდან [ქარციძე, 2010: 179-181] და ა.შ. გვიანი შუასაუკუნეების მოჭიქული კერამიკა აჭარის რეგიონში აღმოჩენილია ბათუმის ციხეზე [კახიძე...,1989; კახიძე...,2013: 8-51; მიწიშვილი, 1976] პეტრა-ციხისძირში [ინაიშვილი, 1974: 102-153; მიწიშვილი, 1976] ზენდიდისა [ხალვაში...,2017:68-109] და ხიხანის ციხეებზე [მინდრაშვილი, 2015 ა: 132-183; 2019: 36-40].

გონიოს ციხის მოჭიქული კერამიკაც როგორც კეცის მიხედვით, ისე მოხატვის ტექნიკითა და დეკორით გვიანი შუასაუკუნეების ნაწარმია. მათი საწარმოო ცენტრების შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში დღემდე არ არის ერთიანი აზრი. კეცის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ აშკარაა, რომ ისინი სხვადასხვა საწარმოო ცენტრშია დამზადებული. ვფიქრობთ, რომ მათი უმთავრესი ნაწილი შემოტანილი უნდა იყოს ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ცენტრებიდან. მათ შორის ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი უნდა ყოფილიყო ანატოლიის ქალაქი იზნიკი.

როგორც ცნობილია, ოსმალურ პერიოდში ქ. იზნიკი იყო მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ადგილი. აქ გადიოდა სავაჭრო-საქარავნო გზები სტამბოლიდან ცენტრალური ანატოლიის მიმართულებით. ამიტომ, ხელსაყრელი სტრატეგიული მდებარეობის გამო, ეკონომიკურ და კულტურულ ცენტრთან ერთად ის ოსმალური კერამიკული წარმოების ძირითადი ცენტრიც გახდა [Findik, 2001: 3]. ამის ერთ-ერთი მიზეზი კი ის იყო, რომ კერამიკულ წარმოებას ამ ქალაქში დიდი ხნის ტრადიცია ჰქონდა და ჯერ კიდევ ბიზანტიურ პერიოდში (X-XIII სს) იყო ცნობილი [Ersoy, 2008: 40]. აქ დამზადებული ოსმალური მოჭიქული კერამიკის პირველი ნიმუშებიც სწორედ ბიზანტიური კერამიკის გავლენით არის მიღებული [François, 1996: 231; Findik, 2001:159].

ცნობილი ფრანგი მკლევარი ვერონიკ ფრანსუა რომელმაც შეისწავლა ადრეული XIV-XV სს-ში იზნიკში დამზადებული ბიზანტიურის მსგავსი ოსმალური კერამიკა,

მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ოსმალო კერამიკოსებმა ბიზანტიელი ხელოსნებიდან გადაიღეს ამ ტიპის ნაწარმის დამზადების ტექნიკა და გააგრძელეს კერამიკული წარმოების ტრადიცია ოსმალეთის იმპერიაში. აქ დამზადებული ჯამები თუ ფიალები ბიზანტიური ტრადიციების პირდაპირი მემკვიდრეები არიან [François, 1996: 231]. მკლევარი ამას ლოგიკურ ახსნას უძებნის და აღნიშნავს, რომ თუ ნიკეის (იზნიკი) ახლოს არსებობდა თიხის საბადო, რომელიც ბიზანტიურ პერიოდში გამოიყენებოდა, გაუმართლებელი იქნებოდა ოსმალების მიერ ამ რეგიონების დაპყრობისთანავე თიხის მოპოვების მიტოვება და წარმოების შეწყვეტა [François, 1996: 232].

XVII-XVIII სს-ში ოსმალეთის იმპერიაში დამზადებული მოჭიქული კერამიკა აშკარად განირჩევა წინა პერიოდისაგან. ნაკეთობების ხარისხი დეგრადაციას განიცდის და ხშირად მზადდება დაუდევარი, უგემოვნო ნაწარმი, ხოლო ჭიქური ხდება უფრო უხარისხო, ჩამუქებული და უსიცოცხლო. იზნიკის რომაული თეატრის, ასევე კადმეას, განოს, დიმეთოკას და სარაჩჰანეს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალებზე დაყრდნობით ფიქრობენ, რომ ოსმალეთის იმპერიაში მოჭიქული კერამიკა, განსაკუთრებით მწვანედ მოჭიქული ნიმუშები აქტიურად იწარმოებოდა და ვრცელდებოდა XVII-XIX სს-ში. ხოლო იზნიკში, სადაც სხვადასხვა სახის კერამიკა უწყვეტად ჯერ კიდევ ადრეული პერიოდიდან მზადდებოდა XVII ს-ის ბოლოს წყდება [Findik, 2001:160].

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ვარდისფერკეციანი და ერთფერად მოჭიქული კერამიკის გარკვეული ნაწილი, ძალიან ჰგავს ყირიმის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში დამზადებულ ნაწარმს, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია ,,სამხრეთ-აღმოსავლეთ ყირიმის (ЮВК) კერამიკის“ სახელწოდებით. ოსმალურ პერიოდში ,,სამხრეთ-აღმოსავლეთ ყირიმის (ЮВК) კერამიკა“ დიდი რაოდენობით იწარმოებოდა და იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში ვრცელდებოდა. ამ ჯგუფის კერამიკა წამყვან ადგილს იჭერს ყირიმის ნახევარკუნძულის ყველა არქეოლოგიურ ძეგლსა თუ ციხე-სიმაგრეზე, ხოლო მის ფარგლებს გარეთ აზაკის ციხესიმაგრეზე, დნესტრის ბელგოროდში, ყუბანისპირეთის ძეგლებზე და ბუგსკოგ ლიმანის სანაპიროზე [Масловсский, 2007:86-87; Тесленко, 2010: 229-230; Галенко, 2005: 501-503]. ,,სამხრეთ-აღმოსავლეთ ყირიმის (ЮВК) კერამიკა“

აღმოჩენილია სტამბოლშიც, თექფიურის სასახლეში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს [Yenişehirlioğlu, 1999: 49-50]. ამ ტიპის კერამიკა აღმოჩენილია შავშეთის ციხეზე და სინოპში ბალათლარის ნაეკლესიარზე [Inanan, 2012: 10-12; Teslenko, 2015: 169]. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე მათი შემოტანა ოსმალო ჯარისკაცების მიერ უნდა მომხდარიყო.

რაც შეეხება მოჭიქული კერამიკის შემდეგ ჯგუფს, ორფერად („ბიქრომული“) მოჭიქულ კერამიკას, ამ ტიპის ნაწარმი საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული გვიანი შუასაუკუნეების ყირიმის ნახევარკუნძულის არქეოლოგიურ ძეგლებზე. ისინი მოპოვებულია ორთა ყულეს კოშკის ნანგრევებში, ალუსტონის ციხეზე, სუდაკში, ბარნაბო გრილოს კოშკზე, ჩემბალოს ციხეზე ბალაკლავაში, ჩუფუტ კალეში, მანგუპის ციტადელზე, პარტენიტას ციხეზე და ა.შ. [Алядинова, 2015: 452-480]. XV ს-ის მესამე მეოთხედამდე, ასეთი კერამიკა უცნობია, ამიტომ სავარაუდოდ უნდა დათარიღდეს XVI-XVII ს-ის შუა პერიოდით [Тесленко, 2012: 242; Алядинова...2010: 354].

ოსმალეთის იმპერიაში მოჭიქული კერამიკის წარმოების ერთ-ერთი ცენტრს სტამბოლის ეიუფ სულთნის ხელოსანთა უბანი წარმოადგენდა. აქ სხვადასხვა სახისა და ფორმის მოჭიქული ჭურჭლის დამზადება ჯერ კიდევ XV ს-ში იწყება და 1936 წლამდე უწყვეტად გრძელდებოდა. ყოველდღიური მოხმარების, განსაკუთრებით მწვანედ მოჭიქული ჭურჭელი აქტიურად XVI-XVII სს-ში იწარმოებოდა [Yenişehirlioğlu, 1999:43-47]. 1718 წელს როცა იბრაჰიმ ფაშას ინიციატივითა და თაოსნობით იზნიკში დარჩენილი ხელოსნები თექფიურის სასახლეში გადაიყვანეს, მოხდა ეიუფ სულთნის სახელოსნო უბნის გაფართოება და მათ მიერ დამზადებული ნაწარმი კიდევ უფრო მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი გახდა. თექფიურის სასახლის კერამიკამ ძალიან მალე მოიპოვა პოპულარობა [Findik, 2001:16-17; 2007:1-13; Yenişehirlioğlu, 2007: 351]. ამ სასახლესთანაა დაკავშირებული ოსმალეთის იმპერიაში ახალი სტილის ე.წ. „მარმარილოსებრი“ დეკორით შემკული მოჭიქული ჭურჭლის დამზადება.

როგორც ცნობილია, ამ ტიპის კერამიკა თავდაპირველად XVI-XVII სს-ში იტალიაში ჩნდება. მას ამზადებდნენ ჩრდილოეთ იტალიის სხვადასხვა საწარმოო ცენტრებში (პიზა, მონტელუპო, სავონა ლომბარდია და ა.შ). იგი იტალიიდან ფართოდ

ვრცელდება, ხმელთაშუაზღვისპირეთში, ამერიკის კონტინენტზე და ჩრდილო-დასავლეთ ევროპაში. სხვადასხვა ქვეყანაში ჩნდება მისი მინაბაძი ფორმებიც. ე.წ. ,,მარმარილოსებრი“ კერამიკა და მისი მინაბაძები ნაპოვნია: ათენში, თებეში, ლარისაში, კორინთოში, არგოსში, ჩლემოუთსის ციხეზე, თესალონიკში, ვერიაში, დიმეთოკაში, ანდროსში, კოსში, სამხრეთ პელეპონესში (საბერძნეთი), სამხრეთ საფრანგეთში (პროვანსი), ბალკანეთის ნ.კ-ზე, კვიპროსზე (ნიქოზია) და სტამბოლში, ლიკეის კუნძულზე, მერსინში, განოში, მარმარილოს ზღვის სიახლოვეს (თურქეთი) და ა.შ. [Biliaieva, Yenişehirlioğlu, 2007: 351; Vroom, 2005: 165].

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ოსმალეთის იმპერიაში მისი წარმოება ეიუფ სულთნის ხელოსანთა უბნის გაფართოების შემდეგ იწყება და თექფიურის ხელოსნების სახელთანაა დაკავშირებული. ,,მარმარილოსებრი“ დეკორით გაფორმებული კერამიკა აქტიურად XVIII-XIX სს-ში მზადდებოდა [Yenişehirlioğlu, 2007: 351; Barişta, 1999: 156-163; Baş, 2012: 146; Fındık, 2007: 1-13].

ვფიქრობთ, რომ სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე აღმოჩენილი მოჭიქული კერამიკის გარკვეული ნაწილი, კერძოდ ერთფერად, მწვანედ და ყვითლად მოჭიქული კერამიკა და ე.წ. ,,მარმარილოსებრი ტექნიკით“ გაფორმებული ნაწარმი, სწორედ ეიუფ სულთნის სახელოსნო უბანში უნდა იყოს დამზადებული. ,,მარმარილოსებრი“ დეკორით შემკული ჯამის რამოდენიმე ნატეხი აღმოჩენილია ბათუმის ციხეზეც, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოში, თბილისის დედაციხეზე. მ. მიწიშვილი მათ დაღესტნურ ნაწარმად მიიჩნევს და მის გავრცელებას საქართველოში XVIII ს-ის შუა წლებიდან დარიალის სავაჭრო გზის გააქტიურებას უკავშირებს [მიწიშვილი, 1976: 48, ტაბ.XI. სურ.2].

ეიუფის ხელოსნების მიერ დამზადებული ,,მარმარილოსებრი კერამიკა“ და მწვანედ მოჭიქული ჯამები, დოქები და შანდლები აღმოჩენილია ყირიმში, კაფასა და სუდაკის ციხეებზე (უკრაინა). მკლევარები მათი გავრცელებას ოსმალო ჯარისკაცებს უკავშირდებენ და ფიქრობენ, რომ ეს ნაწარმი სტამბოლიდან შავიზღვისპირეთის ქვეყნებში საზღვაო გზით ვრცელდებოდა [Yenişehirlioğlu, 2007: 351]. ანალოგიური გზით უნდა მოხვედრილიყო საქართველოს ტერიტორიაზეც, მათ შორის გონიოშიც.

§ 4. სადა კერამიკა

გონიოს ციხის გვიანი შუასაუკუნეების მასალებში გვხვდება სადა კერამიკაც. პირველ რიგში აღსანიშნავია სხვადასხვა ზომის კეცები, რომლებიც ხასიათდება, მომრგვალებული პირით, დაბალი კალთითა და ფართო ბრტყელი ძირით (გ.ა.89/79; გ.ა.02/74; გ.ა.2013/552; გ.ა.2016.41...ტაბ.XXVIII/9). ეს ჭურჭელი შუა საუკუნეებიდან მოკიდებული თითქმის დღემდე ინარჩუნებს ფორმის მდგრადობას და დღევანდელ ყოფაში გავრცელებული კეცებისაგან დიდად არ განსხვავდება [მინდორაშვილი, 2009: 33; მასალები...,1979:108]. ამგვარი ჭურჭელი დიდი რაოდენობითაა გამოვლენილი როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ საქართველოს, შუასაუკუნეების ძეგლებზე [მამულაძე, 1993: 64; ხალვაში...,2017:69-109; მინდორაშვილი, 2015 ა: 132-183; კახიძე..., 1989: 47; კახიძე..., 2013: 8-51...].

განათხარ მასალებში გვხვდება ტაფისებრი ჭურჭლის ნატეხებიც. განსაკუთრებით საინტერესოა ერთ-ერთი ნიმუში (გ.ა.97/3805. ტაბ.XXIX/1). მას ახასიათებს ყავისფერი კეცი, მომრგვალებული პირ-ბაკო და სწორი კალთა. ამ ტიპის სხვა ჭურჭლისაგან განსხვავებით ბრტყელი ძირი ბოლოვდება სამი პატარა სადგამით.

სადა კერამიკის შემდეგ ჯგუფს ქოთნები ქმნიან. თითქმის მთლიანადაა ჩვენამდე მოღწეული ერთ-ერთი ყავისფერკეციანი ქოთანი (გ.ა.98/48. ტაბ.XXIX/2). აქვს მომრგვალებული, გამობერილი მუცელი და ბრტყელი ძირი. მუცელი შემკულია ჰორიზონტალური ზოლით. მიძერწილი ჰქონია ბრტყელგანივკვეთიანი ყური. ქოთნის ზედაპირი ცეცხლისაგან გაშავებულია.

ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი ჯამებიც. ზოგიერთ მათგანს ახასიათებს მოყრილი პირი და მომრგვალებული, ჭდეული ორნამენტით გაფორმებული კალთა (გ.ა.2017.14. ტაბ.XXX/5).

სადა კერამიკაში ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხელადები და დოქებია. ხელადებში ორი ტიპი გამოიყოფა:

ტიპი I. მიეკუთვნება მილიანი ხელადები. ისინი მთლიანად დაცული ნიმუშების სახით ხშირად გვხვდება გონიოს ციხის ,,სანაგვე ორმოებში“. ერთ-ერთ მათგანს აქვს (გ.ა.96/1362. ტაბ.XXIX/3) გარეთ გადაშლილი სამკუთხაგანივკვეთიანი

პირი, ოდნავ შევიწროვებული მაღალი ყელი, მომრგვალებული მსხლისებრი ტანი და ბრტყელი ძირი. ოვალურგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო პირს ქვემოთაა მიძერწილი, ქვედა - ტანის არეში. აკლია მილი. ყელის არე წყვილი რელიეფური რგოლითაა შემკული, მხრის კი - ოთხი ჰორიზონტალური ღარით. კეცი მოყავისფროა.

მეორე მილიანი ჭურჭლის პირიც სამკუთხაგანივკვეთიანია (გ.ა.96/1363. ტაბ.XXIX/4). ზედა კალთა ოდნავ მომრგვალებულია და გარეთკენაა გადაშლილი. აქვს შუა ნაწილში ოდნავ შევიწროვებული მომაღლო ყელი, დაქანებული მხრები, მაღალი, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი. ბრტყელგანივკვეთიანი ყურის ზედა ნაწილი პირს ქვემოთაა მიძერწილი, ქვედა გაბრტყელებულ-გაფართოებული ბოლო კი ტანის არეში. ყურის საპირისპირო მხარეს დაძერწილია მაღალი, ზემოთკენ ამოზიდული, ოდნავ დახრილი მილი. მხრის არეს შემოუყვება ვიწრო ღარი. კეცი მოყავისფროა, მინარევებიანი.

მსგავსი ტიპის ხელადები მკლევარებს XIV-XVI სს-ის ნაკეთობებად მიაჩნიათ [კახიძე...,2004: 63.სურ. 46-47]. გონიოს ციხის სტრატიგრაფიულ ფენებზე, თანხმლებ და პარალელურ მასალებზე დაყრდნობით თუ ვიმსჯელებთ უფრო მართებული იქნება მათი XVII-XVIII საუკუნეებით დათარიღება.

მილიანი ხელადები, რომელთაც ზოგჯერ ,,ნისკარტიან", ,,მილნისკარტიან" ან ,,ჩაიდნისებურ" ჭურჭლებადაც მოიხსენიებენ, ფართოდაა გავრცელებული არამარტო საქართველოს, არამედ მთელი ამიერკავკასიის გვიანი შუასაუკუნეების ძეგლებზე [არჩვაძე, 1978: 179-18], ისინი გვხვდება XVII-XVIII სს-ის მცხეთაში, რუსთავში, თბილისში - თბილისის დედაციხეზე [არჩვაძე, 1974: 179-180], ქარვასლაში [მინდორაშვილი, 2009: 29-30], სინაგოგაში [მინდორაშვილი, 2009: 55], კვეტერაში [მინდორაშვილი, 2010: 97] და აშ.

ფიქრობენ, რომ ამ ფორმის ჭურჭელი უფრო ისლამური სამყაროსთვისაა დამახასიათებელი და ჩვენში ისინი ირანიდან ან ოსმალეთიდან ვრცელდებოდა. ამგვარი ჭურჭლების თავდაპირველად გავრცელება მართლაც, ისლამურ სამყაროს უნდა უკავშირდებოდეს, თუმცა ჭურჭლის ეს ფორმა შემდგომში იმდენად

დამკვიდრდა, რომ ადგილობრივ კერამიკულ წარმოებაში თითქმის ბოლო ხანებამდე იყო შემორჩენილი [მასალები...,1979: 110; მინდორაშვილი, 2009: 180].

ტიპი II. ახასიათებთ სწორი, მაღალი ცილინდრული ფართო ან ვიწრო ყელი, მომრგვალებული ტანი და ბრტყელი ძირი (გ.ა.96/1364; გ.ა.02/68,81,114...ტაბ.XXIX/5-6). ყურების უმრავლესობა სადაა, ბრტყელი ან ოვალურგანივკვეთიანი. როგორც ხელადების, ისე დოქების ზედაპირი და ხშირ შემთხვევაში შიდაპირიც, დაფარულია მორგვისეული ხაზებით.

განათხარი მასალიდან აღსანიშნავია მე-10 კოშკში აღმოჩენილი მოთეთრო-მონაცრისფრო კეცის მქონე ორი ჭურჭლის ნატეხი. ერთი მათგანი ხელადის მსგავსი ჭურჭელია (გ.ა.02/213. ტაბ.XXX/3) ფართო პირით, დაბალი ყელითა და პატარა ყურით, რომელზეც შემორჩენილია რელიეფური დანაძერწის კვალი. შიდაპირზე ყელთან რელიეფური სარტყელი შემოუყვება. მეორე ჭურჭელი ხასიათდება გაშლილი პირითა და დაბალი ყელით (გ.ა.02/137. ტაბ.XXX/4). ყელის შიდა ნაწილზე შეიმჩნევა ჩამონატეხი. როგორც ფიქრობენ, ეს უნდა იყოს ,,საწურიანი“ ჭურჭელი [მინდორაშვილი...,2009:34, ტაბ.XV/.5]. მსგავსი ჭურჭელი აღმოჩენილია: თბილისში [გძელიშვილი...,1961: ტაბ.XII 60,72], რუსთავში [ჭილაშვილი, 1958: 108], დმანისში [ჯაფარიძე, 1956: 22], უჯარმაში [ლომთათიძე, 1989: 201], თელავში [ჩიკოიძე, 1979: 53] და სხვ. ფიქრობენ, რომ ასეთი საწური მწერებისაგან იცავდა ჭურჭელში არსებულ სითხეს [ჭილაშვილი, 1958: 108].

სადა კერამიკაში ცალკე ჯგუფს ქმნის დერგის ნატეხები. მათთვის დამახასიათებელია ბრტყელი პირი და ვიწრო მომაღლო ყელი. ხაოიანი ზედაპირი შემკულია ამოღარული კონცენტრული ხაზებით ან რელიეფური თოკისებრი ორნამენტით (გ.ა.69/118,220; ტაბ.XXIX/7; ტაბ.XXX/1-2).

სადა კერამიკის შემდეგ ჯგუფს საამშენებლო კერამიკა - კრამიტები და აგურები წარმოადგენს. ყველაზე მრავალრიცხოვანია ღარიანი კრამიტები. ისინი დამზადებულია წითლად გამომწვარი მსხვილმარცვლოვანი თიხისაგან. მათი საშუალო ზომა 40 სმ-ია. კრამიტებთან შედარებით მცირერიცხოვანია აგურები და იატაკის ფილები. ისინი სწორკუთხაა, ვიწრო და მოგრძო ფორმის (გ.ა.2017.130. ტაბ.

XXX/6). მათი შემორჩენილი ზომებია: სიგრძე 12 სმ, სიგანე სხვადასხვაა და ძირითადად მერყეობს 10-14 სმ შორის. აგურების სიმაღლე 2,5 სმ-ია.

მსგავსი ტიპის სამშენებლო კერამიკა მოპოვებულია ბათუმის [კახიძე...,1989; კახიძე...,2013: 8-51], პეტრასა [ინაიშვილი, 1974: 130-132, 137] და ზენდიდის ციხეებზეც [ხალვაში...,2017: 69-109]. მცირე რაოდენობით გვხვდება ხიხანის ციხეზეც [მინდორაშვილი, 2015 ა: 132-183; 2019: 36-40]

საამშენებლო კერამიკა, ისევე როგორც სადა კერამიკის უდიდესი ნაწილი ადგილზე უნდა იყოს წარმოებული. ციხის ტერიტორიაზე სამხრეთ კარიბჭესთან ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, აღმოჩენილია ქურა-სახელოსნოს ნაშთებიც, რომელიც როგორც ფიქრობენ, საამშენებლო კერამიკის გამოსაწვავად გამოიყენებოდა [კახიძე...,2004: 9, ტაბ.XX-XXI].

სამშენებლო კერამიკაც თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით XVII-XVIII სს-ით უნდა დათარიღდეს.

§ 5. ჩიბუხები

გონიოს ციხის ტერიტორიაზე საკმაოდ მრავლადაა მოპოვებული ჩიბუხები.

ჩიბუხების ფორმა და ორნამენტი მრავალფეროვანია. ძირითადი ნაწილი ყალიბშია ჩამოსხმული და შემკულია ჭდეული გეომეტრიული თუ მცენარეული ორნამენტით. ზოგიერთ მათგანს წასმული აქვს ყავისფერი ან წითელი წერნაქი. გვხვდება დამღიანი ნიმუშებიც. ფორმის მიხედვით ჩიბუხები ჩამოგავს გაშლილ ყვავილს, ზარს, ძაბრს, დისკოს, გირჩს და ა.შ. როგორც წესი, ჩიბუხების ტარისა და ტანის შეერთების ადგილები გამოყოფილია მკვეთრი ჭდეული და წერტილოვანი ხაზებით. კეცის მიხედვით შეიძლება მათი დაყოფა წითლად, მოწითალოდ, ნაცრისფრად და თეთრკეციანებად (ტაბ.XXXI). ჩიბუხების ნაწილს აქვს კანელურებით შემკული ტანი და ცილინდრული პირი, ნაწილი ბრტყელძირაა. გვხვდება დაბრტყელებულ ტანიანი და სწორი, მრავალწახნაგა პრიზმულძირიანი ჩიბუხებიც. მათი ტანი და პირ-ყელი პარალელური ხაზებით იმდენ არედაა დაყოფილი, რამდენი გვერდიც აქვს პრიზმულ პირს. ზოგიერთი ჩიბუხის ზედაპირი დაფარულია პალმეტებით, ნაწილზე მოცემულია თვალის სქემატური გამოსახულებები. გვხვდება დაბალყელიანი ოდნავ გაშლილილპირიანი ნიმუშებიც. მათი ტანი დაფარულია ვერტიკალური კანელურებით. ზოგიერთს ახასიათებთ მაღალი, სადა ზედაპირის ცილინდრული ტანი. რამოდენიმე ნიმუშს დაწახნაგებულ ტარზე და გვირგვინზე დატანილი აქვს სპარსულ-არაბული წარწერაც (გ.ა.1-97:1073; გ.ა.1-97:1299). ცალკე ჯგუფს ქმნის ე.წ. ,,ტახტა ჩიბუხები“, რომელთაც ახასიათებთ დიდი მოცულობის ჯამი, გამობერილი ტანი, სქელკედლიანი, ცილინდრული ფორმის პირი და ბრტყელი გვერდებმომრგვალებული ქობა, რომელიც შემოსაზღვრულია ჭდეული წერტილოვანი შტამპის თითო ზოლებით. ტანი დაყოფილია რვა წახნაგად და ერთმანეთისაგან გამოყოფილია წვრილი მსუბუქი ვერტიკალური ღარებით [თავამაიშვილი, 2020: 178-203; ჩხაიძე, 1982: 114-128].

თიხის ჩიბუხებს ძირითადად ისლამურ სამყაროს უკავშირებენ. მათი უმეტესობა ისეთ ადგილებშია გამოვლენილი, რომლებიც ხანგრძლივი დროით ეპყრა ირან-ოსმალეთს [არჩვაძე, 1978: 11-131; ჩხაიძე, 1982: 114-128]. კლიმატურმა და კულტურულმა განსხვავებებმა ევროპასა და აღმოსავლეთს შორის გამოიწვია ორი

განსხვავებული ტიპის ჩიბუხების დამზადება - ევროპულის და აღმოსავლურის. ცხელმა ჰავამ ახლო აღმოსავლეთში წარმოქმნა და უპირატესობა მიანიჭა ე.წ. ,,ცივ მოწევას“, თამბაქოს კვამლის ცივად შესუნთქვას, ხოლო ცივი ამინდის ევროპის ქვეყნებში, მწეველები უპირატესობას ,,ცხელ კვამლს“ ანიჭებდნენ. ამ საკითხის ტექნიკური გადაწყვეტა იყო ევროპულ ქვეყნებში ჩიბუხების ერთ მთლიან ნაკეთობად, ხოლო აღმოსავლეთის ქვეყნებში სამ დამოუკიდებელ ნაწილად დამზადება [Dekkel, 2008:114]. აღმოსავლური ჩიბუხები ევროპულისაგან განსხვავებით შედგებოდა: სათუთუნე ჯამის, კვამლის საქაჩი მილისა და სატუჩესაგან [თავამაიშვილი, 2020: 145]. ძირითად ელემენტს თიხისაგან დამზადებული სათუთუნე ჯამი წარმოადგენდა. ჯამიდან თამბაქოს კვამლის გამოქაჩვა ხდებოდა საქაჩი მილით, რომელიც ალუბლის, ბლის, ჟასმინის, გარგარის ან ვარდის ხისაგან იყო დამზადებული. საქაჩი მილის სიგრძე ჩიბუხის მოხმარების ხასიათის მიხედვით მერყეობდა 1-დან 4 მეტრამდე [თავამაიშვილი, 2020: 152]. უფრო გრძელ მილში მოწევის დროს კვამლი უფრო ცივი იყო, ვიდრე ის მწეველამდე მიაღწევდა და ხშირად კვამლის სიგრილის შესანარჩუნებლად სველ აბრეშუმის ქსოვილს აფარებდნენ [Dekkel, 2008:114]. საქაჩი მილის ბოლოზე კეთდებოდა სატუჩე. ეს დეტალი ჩიბუხის ნაკლებად აუცილებელი იყო, რადგან მის გარეშეც შესაძლებელი იყო თამბაქოს მოწევა. სატუჩე ქარვის, ძოწის ან ძვირფასი ლითონისაგან მზადდებოდა და აღმოსავლური ჩიბუხის ყველაზე ძვირადღირებულ ნაწილს წარმოადგენდა. როგორც მკლევარები ფიქრობენ სატუჩე უფრო შეძლებული ან თავმომწონე ოჯახების ატრიბუტი იყო [ვრცლ. იხ. თავამაიშვილი, 2020: 138-168].

არსებითად ოსმალური წარმომავლობის აღიარება გახდა საფუძველი ქართულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული აზრის, რომ საქართველოში მათი შემოტანის თარიღი XVI ს-ით უნდა განისაზღვროს [არჩვაძე, 1978: 11-131; ჩხაიძე, 1982: 114-128]. მაგრამ უახლესი გამოკვლევებით მტკიცდება, რომ XVI ს-ში საქართველოში ოსმალური ჩიბუხების შემოტანა პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო, რადგან არც წერილობით და არც არქეოლოგიური მონაცემებით, XVII ს-ის ბოლო წლებამდე მათი დამზადება ოსმალეთის იმპერიაშიც არ დასტურდება [თავამაიშვილი, 2009:167-168; თავამაიშვილი, 2020: 138-168].

ოსმალეთის იმპერიაში თამბაქოს შემოტანისა და გავრცელების შესახებ დღემდე სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობს. მკლევართა ერთი ნაწილი ფიქრობს, რომ ოსმალეთში თამბაქო პირველად XVI საუკუნის ბოლოს ინგლისელებმა ან გენუელმა და ვენეციელმა ვაჭრებმა შემოიტანეს. ცნობილი მკლევარი რ. რობინსონი თვლის, რომ ეს კულტურა ოსმალეთში ეგვიპტიდან გავრცელდა და XVII საუკუნის პირველ ათწლეულში შემოვიდა [Robinson, 1985: 87,151]. არსებობს ოსმალეთის იმპერიაში თამბაქოს მოგვიანებით და უფრო ადრეც გავრცელების ვერსიებიც. ბოლო წლებში გამოცემულ ნაშრომებში მკლევარები ოსმალეთში თამბაქოს შემოტანის ზოგად თარიღად XVII საუკუნეს მიიჩნევენ (ვრცლ.იხ.თავამაიშვილი, 2020: 94-110, აქვე ლიტ-რა].

თავდაპირველად თამბაქოს გამოყენება სხვადასხვა მიზეზების გამო მკაცრად იყო აკრძალული. ხალხი მალე გახდა დამოკიდებული თამბაქოს მოწევაზე, ამიტომ უკვე 1612 წ სულთან აჰმედ I-მა მის გამოყენებაზე მკაცრი შეზღუდვები დააწესა, ხოლო 1633 წელს მურად IV-მ (1623-1640 წწ) მოწევა საერთოდ აკრძალა. მოწევაზე კონტროლი კიდევ უფრო გამკაცრდა. თამბაქოს მომხმარებელი სასტიკად ისჯებოდა, რადგანაც მწეველების უყურადღებობის გამო გახშირდა ხანძრები. მიუხედავად ამისა, თამბაქოს მოხმარება მაინც გრძელდებოდა. განსაკუთრებოთ კი ,,ყავის სახლებში“ სადაც საზოგადოება იკრიბებოდა, საუბრობდნენ სხვადასხვა თემებზე მიირთმევდნენ ყავას და ყავასთან ერთად ეწეოდნენ თამბაქოს. ასე, რომ 1646 წელს იბრაიმ I (1640-1648 წწ) თამბაქოს მოწევაზე აკრძალვები გააუქმა, რადგან მის გავრცელებაში ეკონომიკური შემოსავლების წყარო დაინახა. მალე თამბაქოს მოწევის მავნე ჩვევამ სწრაფად მოიკიდა ფეხი მთელს ოსმალეთის იმპერიის საზოგადოებაში. ქალებიც და მამაკაცებიც აქტიურად მოიხმარდნენ თამბაქოს, თუმცა იმ განსხვავებით რომ, თუ მამაკაცებისათვის ნებადართული იყო მოწევა საზოგადოებრივი თავშეყრის ადგილებში, ქალებისთვის მოწევა მხოლოდ სახლებში ან აბანოებში შეიძლებოდა.

ოსმალეთის იმპერიაში თამბაქოს მოსაწევად ჩიბუხების წარმოება XVII საუკუნეში დაიწყეს და მისი წარმოების ცენტრები მრავალ ქალაქში გაიხსნა: სტამბოლში, სივასში, კაისერში, კონიაში, დიარბაქირში, იზნიკში, ქუთაჰიაში,

ედირნეში, მარდინში და აშ. [vroom, 2005:173-174; www.academia.edu/AnnadeVincenz:101; Baram, 2002: 151; თავამაიშვილი, 2020: 94-109].

რ. რობინსონისა და ჯ. ჰეისის აზრით, რომელსაც მხარს უჭერს მკლევართა უმრავლესობა, ყველაზე ადრეული ოსმალური ჩიბუხები დამზადებულია თეთრი და რუხი ფერის თიხისაგან იმდროინდელი ევროპული მოდის, კერძოდ ჰოლანდიელი და ინგლისელი ხელოსნების მიერ დამზადებული ჩიბუხების გავლენით. უფრო მეტიც, თურქი ხელოსნები ცდილობდნენ ჩიბუხები დაემზადებინათ ისეთივე ვიწრო და გრძელი ფორმის, როგორებიც იყო ევროპული [Robinson, 1985: 153; Hayes, 1980: 4-5; Гусач, 2016:39]. ეს ჩიბუხები როგორც წესი, XVII საუკუნის ბოლო ათწლეულით თარიღდება. ჯ. ჰეისი გამოთქვამდა ვარაუდს, რომ შესაძლოა მათი დამზადება ცოტათი უფრო ადრეული ყოფლიყო, მაგრამ არა უადრეს XVII საუკუნის შუახანებისა. თუმცა, 1980 წელს სტამბულში, სარაჩჰანეს რაიონში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგებზე დაყრდნობით, დაასკვნა რომ პირველი ჩიბუხები ოსმალეთის იმპერიაში გამოჩნდა XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში [Hayes, 1980: 4-5].

XVIII საუკუნეში თეთრი და რუხკეციანი ჩიბუხები უკვე, ყავისფერკეციანებმა შეცვალა. თავდაპირველად, XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში ისინი თანაარსებობ-დნენ, მაგრამ უკვე XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან მთელს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე ყავისფერკეციანი ჩიბუხები ვრცელდება და XX საუკუნის დასაწყისამდე წამყვან ადგილს იკავებს, ვიდრე იგი სიგარამ და სიგარეტმა არ შეავიწროვა [Гусач, 2016: 39; Robinson...,1985:149-203; ტავამაიშვილი, 2020:138-168].

აღნიშნული ნაწარმის საქართველოში შემოტანის რეალურ თარიღად, თურქეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური ვითარების, აგრეთვე სხვა ფაქტორების (თამბაქოს სიძვირე, სხვადასხვა სახის აკრძალვები) გათვალისწინებით პროფ. გ. თავამაიშვილს XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ბოლო ათწლეული მიაჩნია, როდესაც სულთან იბრაიმ I-ის მმართველობის დროს (1640-1646 წწ), თამბაქოს მოხმარებაზე შეზღუდვა ნაწილობრივ გაუქმდა [თავამაიშვილი, 2009:167-168; თავამაიშვილი, 2009:178-168].

გონიოს ციხის გარდა თიხის ჩიბუხები გვხვდება ბათუმისა [კახიძე...,1989: 122-124; თავამაიშვილი, 2009: 166-170] და პეტრა-ციხისძირის ციხეებზე [ინაიშვილი, 1974: 130-137], მცირე რაოდენობით მოპოვებულია აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების ძეგლებზეც [მამულაძე, 1993: 70-72]. ასევე ზენდიდისა და ხიხანის ციხეებზე [ხალვაში..,2017: 69-109; მინდორაშვილი, 2015 ა:145; 2019: 36-40].

გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ძეგლებზე თიხის ჩიბუხები გვხვდება: თბილისში, გორში, ყარაღაჯში, მცხეთაში, რუსთავში, გრემში, გუდარეხში, დმანისში, ნადარბაზევში, თელავში, იყალთოში; ქვემო ქართლის ნასოფლარებზე - რკინის წყალი, ძველი ბოგვი, ფოლადაური; სამხრეთ და დასავლეთ საქართველოში: ახალქალაქი, ახალციხე, ვარძია, ვანის ქვაბები, ქუთაისი, წაქვინჯა [არჩვაძე, 1978:119-129; ჯანდიერი, 1974: 60-62; ჩიკოიძე, 1979: 119; მინდორაშვილი, 2009: 58; ისაკაძე, 2006: 127].

ისინი ყველგან ძირითადად XVII-XVIII სს-ით თარიღდება.

§ 6. ლითონის ნაწარმი

გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიურ მასალებში გვხვდება რკინისა და ბრინჯაოსაგან დამზადებული სხვადასხვა სახის ნაწარმი. მათ შორის ყველაზე ადრეულია ორი ალებარდის ტიპის საბრძოლო იარაღი. ერთ-ერთი მათგანი 1995 წელს განხორციელებული ექსპედიციის დროს იქნა მოპოვებული. ალებარდი წვერწამახვილებულია (ტაბ.XXXII/1), რომბისებრგანივკვეთიანი, ცალ მხარეს აქვს წალდისებრი შვერილი, ხოლო მასრაზე გარდამავალ ადგილას წყვილი მრგვალგანივკვეთიანი წვეტი. მასრა მობრტყო ოთხკუთხაგანივკვეთიანია. ,,წალდის“ მხარეს აქვს ორკბილა გაგრძელება, ხოლო წალდისებრი პირის საპირისპირო მხარეს, ფართო ოვალურგანივკვეთიანი ნაწილის სიმეტრიულად შემორჩენილია ოთკუთხა შვერილი, რომელიც მახვილწვერა სამკუთხედისებრი სახვრეტის საფუძველი უნდა იყოს. იარაღის საერთო სიგრძეა - 53 სმ [აფხაზავა...,1998: 269; კახიძე...,2004: 64; სურ.52].

ანალოგიური იარაღი აღმოჩნდა 2002 წელსაც მე-20 კოშკის გათხრებისას. იარაღს მასრაზე გარდამავალ ადგილას, ერთმანეთის მოპირდაპირე მხარეს, აქვს ორი პატარა შვერილი (ტაბ.XXXII/2). მასრა რამდენადმე ბრტყელია, ოთხკუთხაგანივკვეთიანი, ხის ტარზე დასამაგრებელი ნახვრეტებითა და ლურსმნებით. ,,წალდისებრი“ ნაწილის ზემოთ ბრტყელი შვერილის ნაკვალევია შემორჩენილი. წალდისებრ ნაწილს ჩამოტეხილი აქვს ,,ნისკარტი.“ მის გაგრძელებას წარმოადგენს მოგრძო, ოთხკუთხაგანივკვეთიანი შვერილი, რომელიც უნდა მთავრდებოდეს მახვილი წვერით, იარაღის შემორჩენილი სიგრძე 34 სმ-ია [მინდორაშვილი...,2009: 37, ტაბ. XIV სურ.1].

როგორც ცნობილია, ალებარდი ევროპული ტიპის გრძელტარიანი იარაღის საერთო სახელწოდებაა და წარმოადგენს შუბისა და წალდის კომბინაციას. ამ იარაღს სხვა სახელებთან ერთად უწოდებდნენ ,,ბილ“-ს, რომელიც ძალზე მოხერხებული იყო ცხენოსან რაინდებთან საბრძოლველად და თავისი გავრცელებით მეორე რიგის იარაღი იყო ევროპაში. იარაღის ეს სახეობა განსაკუთრებით პოპულარული იყო ინგლისში, საფრანგეთსა და იტალიაში. XV-XVI სს-ში მსგავსი იარაღით აღჭურვილ ფეხოსანთა რაზმებს ბილისტებს უწოდებდნენ [აფხაზავა...,1998:270].

გონიოში აღმოჩენილი ალებარდისებრი იარაღები იტალიური ტიპისაა და ზუსტი ანალოგების მიხედვით XV-XVI სს-ის I ნახევრით თარიღდება. ფიქრობენ რომ,

მათი შემოტანა გენუელების სახელთანაა დაკავშირებული. მკლევარების აზრით, იმ დროს, როდესაც ოსმალები XVI ს-ის შუა ხანებში გონიოს ციხეში მკვიდრდებიან, ეს იარაღი ევროპაში თითქმის გასულია ხმარებიდან, ხოლო ამავე საუკუნის ოსმალურ მინიატურებზე, რომელიც ასახავს ოსმალების ბრძოლას ევროპელებთან (ავსტრიელები, უნგრელები და ა.შ.) ბილის ტიპის იარაღით ყოველთვის ევროპელები არიან აღჭურვილი [აფხაზავა...,1998: 269].

როგორც ცნობილია, გენუელთა დასახლებები, მათი სავაჭრო ფაქტორიები ყირიმში და მთლიანად ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ჩნდება XIII საუკუნის ბოლოს, როცა ბიზანტიის იმპერატორ მიხეილ პალეოლოგთან დადებული ნიმფეის ზავით (1261 წ) გენუელებს საშუალება მიეცათ შეეღწიათ შავ ზღვაში და ევაჭრათ მის სანაპიროზე განლაგებულ ქვეყნებთან. XIV საუკუნის ბოლოს მათ ხელში იყო შავიზღვისპირეთის ვაჭრობა. მათ ეკავათ ყირიმისა და აზოვისპირეთის მნიშვნელოვანი პუნქტები – კაფა, ტანა და სხვ. [Берадзе, 1989:99]. გენუელმა ვაჭრებმა საქართველოს ზღვისპირეთშიც, კერძოდ: სოხუმში, ბიჭვინთაში, ახალ ათონში, გაგრაში, ბათუმში და გონიოშიც დაარსეს თავიანთი სავაჭრო ფაქტორიები [კახიძე...,2004: 60]. საინტერესოა ისიც რომ, ციხის ახალი სახელწოდება ,,გონიო“ XIII საუკუნიდან ჩნდება და მკლევარ ვ. იაშვილის აზრით ეს სწორედ გენუელების სახელთანაა დაკავშირებული [იაშვილი, 1955: 6-17].

ცხადია, ალებარდისებრი იარაღი არ იყო ოსმალთა შეიარაღების ძირითადი სახე. დ. მინდორაშვილის აზრით ეს იარაღი ოსმალების ხელში მოხვდა, როგორც საბრძოლო ალაფი ევროპულ ქვეყნებში ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს [მინდორაშვილი, 2015ბ: 242]. ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ ამ შეხედულებას და ვფიქრობთ რომ ოსმალო ჯარისკაცების მიერ უნდა იყოს გონიოს ციხეში შემოტანილი.

რკინის ნივთებიდან ყველაზე მეტად გვხვდება ყუმბარები და სფერული ფორმის ღრუ ნაღმები (ტაბ.XXXII/9), რომელთაც აქვთ სქელი კედლები (5 სმ სისქის). ნაღმში დენთი იტენებოდა საპატრუქე ხვრელიდან, რომელიც სფეროდან რამდენადმე ამოწეულია. ამგვარი ნაღმები ძირითადად კედლების დასანგრევად უნდა გამოეყენებინათ. მისი ზარბაზნით გასროლა გამორიცხული იყო სფეროზე არსებული რელიეფური საპატრუქე ხვრელის გამო. ნაღმები და ყუმბარები საკმაო რაოდენობითაა

მოპოვებული, ბათუმის [კახიძე...,1989; კახიძე...,2013: 8-51], პეტრა-ციხისძირის [ინაიშვილი, 1974: 130-137], ზენდიდისა [ხალვაში...,2017: 69-109] და ხიხანის ციხეებზეც [მინდორაშვილი, 2015 ა: 132-183; მინდორაშვილი, 2019: 36-40]. რკინის ყუმბარები და ნაღმები გვიანი შუასაუკუნეების ბოლო ეტაპია და XIX საუკუნით უნდა დათარიღდეს.

სხვა სახის რკინის ნივთებიდან აღსანიშნავია სასწორი (გ.ა.96.2756. ტაბ.XXXII/8), შემოჩენილია მხოლოდ ბრტყელგანივკვეთიანი ღერო; საინტერესოა ასევე მრგვალი ფორმის ტყვიის ჩამოსასხმელი ყალიბები (ტაბ.XXXII/3-4); ლურსმნები (ტაბ.XXXII/7) და ნალები (ტაბ.XXXII/5-6).

რკინის ნაკეთობების გარდა მცირე რაოდენობით გვხვდება ბრინჯაოს მასალებიც. მათგან, პირველ რიგში აღსანიშნავია როდინი (სანაყი) (გ.ა.2002. 39 №10. ტაბ. XXXII/10). აქვს დაბრტყელებული პირი, გამობერილი მუცელი და ბრტყელი ძირი. მუცელზე დატანილია ვერტიკალური წიბოები (ზომები: პირის დმ - 4,5 სმ, ძირის დმ - 6 სმ).

თუნგის სახურავს უნდა წარმოადგენდეს ერთ-ერთი „შლემის“ ფორმის თავსახური (გ.ა.99.5606. ტაბ.XXXII/11). სახელურთან შერჩენილი აქვს ჯაჭვის ფრაგმენტი.

შემდეგი სახეობის მასალისაგან აღსანიშნავია დოქი. (გ.ა.08.214. ტაბ.XXXII/12). ახასიათებს ძაბრისებრი პირი და ვიწრო ტანისაგან რგოლისებრი ქედით გამოყოფილი ყელი და სფეროსებრი ტანი. ჰქონია მარყუჟის ფორმის ბრტყელგანივკვეთიანი ყური, რომელზეც დატანილია პატარა წრიული რგოლი. ძირისაკენ შევიწროვებული ტანი ბოლოვდება გამოყვანილი ქუსლით და ბრტყელი ძირით (ზომები: ძირის დმ - 9,5 სმ, პირის დმ - 7,9 სმ, ყელის დმ - 6,5 სმ).

სხვა სახის ბრინჯაოს ნაკეთობებისაგან აღსანიშნავია ქამრის ბალთა (გ.ა. 2014.15. ტაბ.XXXII/13). ოთხკუთხა ფორმის. ზედაპირი დაყოფილია ორ სექტორად და გაფორმებულია ყვავილოვანი ორნამენტით

ბრინჯაოს ნაკეთობები, რკინის ნაწარმის მსგავსად გვიანი შუასაუკუნეების მოგვიანო პერიოდის ნაწარმს განეკუთვნება და XVIII საუკუნის ბოლო და XIX საუკუნის დასაწყისით უნდა დათარიღდეს.

§ 7. მონეტები

ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ოსმალური მონეტებიც. ისინი აჰმედ III (1703-1730 წწ), მაჰმუდ II (1808-1839 წწ) და მეჰმედ რაშიდ V (1909-1918 წწ) პერიოდითაა განსაზღვრული [ვარშალომიძე, 2009: 70]. ცხადია, ჩვენს ქვეყანაში ოსმალური ფულის შემოსვლა და გავრცელება საქართველოსა და ოსმალეთს შორის არსებული პოლიტიკური სიტუაციის შედეგი იყო. ოსმალეთის იმპერიის დაპყრობებმა ამიერკავკასიაში, საქართველოს დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილში გამოიწვია ოსმალური ფულის დიდი რაოდენობით დაგროვება [ვარშალომიძე, 2009: 72]. აქ აღმოჩენილი ოსმალური საფასეები, როგორც ჩანს, იანიჩარების ხელფასის ნაწილი იყო, რაც დასტურდება წერილობითი დოკუმენტებითაც [შენგელია, 1987: 68,72,82,101, 136,202]. ოსმალური და სპარსული მონეტები აჭარის ტერიტორიაზე, შემთხვევით ჯერ კიდევ 1913 წელს ბათუმის მახლობლად, სამების მთაზე აღმოჩნდა. ეს იყო XVII საუკუნის ოსმალური და სპარსული წვრილი ვერცხლის ფული (573 ც)[დუნდუა...,2009: 21; ვარშალომიძე, 2009: 71]. განძის ნაწილი, 29 ოსმალური ახჩა დღეისათვის დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ნუმიზმატიკის განყოფილების ფონდში [ანთაძე, 1982: 59-60]. შემთხვევით მონაპოვრებს მიეკუთვნება ასევე 1900-იან წლებში ბათუმში რკინიგზის მეოთხე კილომეტრზე აღმოჩენილი თიხის ქილა 106 ოსმალური ვერცხლის მონეტით, რომლებიც ოდესის ისტორიისა და სიძველეების საზოგადოებას გადასცეს. განძი შეიცავდა აბდულჰამიდ I-ის (1774–1789 წწ) სახელით მოჭრილ მონეტებს. კიდევ ერთი შემთხვევითი აღმოჩენა 1916 წელს ბათუმის გარეუბანში მოხდა. აქ თხრილის გაყვანის დროს ერთი ოქროსა და ერთი ვერცხლის მსხვილი ოსმალური ნომინალი იპოვეს რომლებიც XVIII-XIX სს-ით დათარიღდა [ვარშალომიძე, 2009: 71].

ოსმალური მონეტების შემდეგი მონაპოვრები, უკვე არქეოლოგიური ექსპედიციების დროსაა გამოვლენილი. 1964 წელს ციხისძირში განხორციელებული ექსპედიციის შედეგად, შიდაციხის ბაზილიკის ჩრდილო ნავში იპოვეს აჰმედ III ახჩა. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია რამოდენიმე ცალი XVII-XVIII საუკუნის ვენეციური დუკატებიც [ვარშალომიძე, 1996: 49; ვარშალომიძე, 2004: 141-147], მათი გონიოში მიმოქცევა დადასტურებულია წერილობით წყაროებშიც. ფრანგი

მოგზაურის ჟ. შარდენის ცნობით: ,,ყველა ქრისტიანი სასულიერო წოდების კაცი, რომელიც გონიოზე გაივლის, ვალდებულია მისცეს გონიოს მმართველს ორასი დუკატი [შარდენი, 1935: 46]. როგორც ცნობილია, გონიოს ციხეში მოწყობილი იყო საბაჟო პუნქტი, ამიტომ ევროპული მონეტების აღმოჩენა სავსებით კანონზომიერი ჩანს [ვარშალომიძე, 1996: 29-30]. გონიოს ციხის გარდა ვენეციური დუკატი აღმოჩნდა სოფ. ხუცუბანში (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) [ვარშალომიძე, 2004:141-147]. ციხის ტერიტორიაზე გვხვდება პოლონური მონეტებიც. ყველა მათგანი სიგიზმუნდ III (1587–1632 წწ) სახელზეა მოჭრილი [ვარშალომიძე, 1998: 47; ვარშალომიძე, 2004:141-147]. სიგიზმუნდ III დრაიპოლკერი აღმოჩნდა 1991 წელს სოფ. ხინოშიც, ეკლესიის ეზოში განხორციელებული არქეოლოგიური ექსპედიიის დროს (ქობულეთის მუნიციპალიტეტი) [ვარშალომიძე, 2002: 101].

როგორც ფიქრობენ, პოლონური მონეტები საქართველოში ვრცელდება XVII საუკუნის I ნახევრიდან და მათ გავრცელებას განაპირობებდა პოლონეთთან პოლიტიკური ურთიერთობა ოსმალეთის მზარდი ექსპანსიის წინააღმდეგ ბრძოლაში, სავაჭრო ურთიერთობები, კათოლიკე მისიონერების საქმიანობა გურიისა და სამეგრელოს სამთავროებში, დნეპრისა და დონის კაზაკების მიმოსვლა და სხვ. [ქებულაძე, 1971: 123-130]. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე, როგორც ჩანს, შემოტანილი უნდა იყოს კაზაკების მიერ. ისინი მრავალჯერ დაესხნენ თავს ციხეს, მოაოხრეს და დაანგრიეს, ხოლო 1647 წელს კი აიღეს კიდეც [ჩელები, 1972: 94]. სწორედ ერთ-ერთი ასეთი თავდასხმის შედეგად უნდა დარჩენილიყო პოლონური მონეტები ციხის ტერიტორიაზე.

დასკვნები

გვიან შუასაუკუნეებში ინტენსიური ცხოვრება ჩანს გონიოს ციხეზე. არქეოლოგიური მასალებითა და წერილობითი მონაცემებით ფიქსირდება ოსმალთა მიერ ციხის თავდაცვითი სისტემის განახლება. შენდება ან გადაკეთებას განიცდის სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობები: აბანო, მეჩეთი, სასახლე, ქურა-სახელოსნო, წყალგაყვანილობათა სისტემები, ჭები და ა.შ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დიდი რაოდენობით მოპოვებულია სხვადასხვა სახის მდიდარი და მრავალფეროვანი არქეოლოგიური მასალა.

ციხის ტერიტორიაზე საკმაო რაოდენობითაა აღმოჩენილი ფაიფურის ყავის ფინჯნები. აღნიშნული ნაწარმი შემოტანილია ოსმალო ჯარისკაცების მიერ. მსგავსი სურათი გვაქვს, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგების მიხედვითაც. როგორც, ,,ლურჯი-თეთრი'', ასევე პოლიქრომული და ყავისფერი საღებავით მოხატული ფაიფური ყველაზე ხშირად იმ ადგილებში გვხვდება, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის მფლობელობაში იყო.

კერამიკული ნაწარმის ცალკე ჯგუფს ფაიანსის ნაწარმი ქმნის, რომელიც დამზადებულია თურქეთში, ანატოლიის ქალაქებში იზნიკსა (XVI-XVIII ს-ის დასაწყისი) და ქუთაჰიაში (XVIII ს).

კერამიკის შემდეგ სახეობას მოჭიქული ნაწარმი წარმოადგენს. ადრეული ნიმუშები მიეკუთვნება ოსმალური მოჭიქული კერამიკის - ,,მილეტის ტიპს". შემდეგი ნაკეთობანი მოგვიანო პერიოდისაა და XVII-XVIII სს-ით თარიღდება. მათი ნაწილი შემოტანილი უნდა იყოს ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა ცენტრებიდან, მათ შორის ერთ-ერთი მთავარი ცენტრი უნდა ყოფილიყო ანატოლიის ქალაქი იზნიკი (ძველი ნიკუა). მოჭიქული კერამიკის გარკვეული ნაწილი ,,სამხრეთ-აღმოსავლეთ ყირიმის (ЮВК) კერამიკის" ნაკეთობებს განეკუთვნება. გონიოს ციხის ტერიტორიაზე მათი შემოტანა ოსმალო ჯარისკაცების მიერ უნდა მომხდარიყო. მოჭიქული კერამიკის შემდეგი ჯგუფი, ორფერად (,,ბიქრომული") მოჭიქული კერამიკის წარმომავლობა სადღეისოდ უცნობია. სავარაუდოდ, ამგვარი კერამიკა მზადდებოდა ოსმალეთის იმპერიის რომელიმე საწარმოო ცენტრში. თექფიურის

სასახლის ნაწარმი უნდა იყოს ერთფრად მოჭიქული (განსაკუთრებით მწვანედ მოჭიქული) და ,,მარმარილოსებრი“ დეკორით გაფორმებული კერამიკა.

მომდევნო ჯგუფს ქმნის სადა კერამიკა: კეცები, ქოთნები, ჯამები, ქილები, დოქები, ხელადები და ა.შ. ყველაზე მეტი რაოდენობით გამოვლენილია კეცები და ისლამური სამყაროსათვის დამახასიათებელი ტუჩმილიანი სხვადასხვა მოცულობის მქონე დოქები და ხელადები. სამშენებლო კერამიკა, ისევე როგორც სადა კერამიკის სხვადასხვა ნაწარმი ადგილზე უნდა იყოს დამზადებული. ციხის ტერიტორიაზე სამხრეთ კარიბჭესთან ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, აღმოჩენილია სამშენებლო კერამიკის გამოსაწვავი ქურა-სახელოსნოს ნაშთებიც. საამშენებლო კერამიკაც თანმხლები და პარალელური მასალების მიხედვით XVII-XVIII სს-ით უნდა დათარიღდეს.

ციხის ტერიტორიაზე მრავლადაა მოპოვებული ჩიბუხებიც. მათი ფორმა და ორნამენტი მრავალფეროვანია. ძირითადი ნაწილი ყალიბშია ჩამოსხმული, და შემკულია ჭდეული გეომეტრიული თუ მცენარეული ორნამენტით. ზოგიერთ მათგანს წასმული აქვს ყავისფერი ან წითელი წერნაქი, გვხვდება დამღიანი ნიმუშებიც. ქრონოლოგიურად ადრეულია თეთრკეციანი ნიმუშები (XVII ს), მათთან შედარებით უფრო მრავალრიცხოვანია წითელკეციანი ნიმუშები, რომლებიც XVIII ს-ის სხვადასხვა მონაკვეთით თარიღდება.

გვიანი შუასაუკუნეების მონაპოვრებში გვხვდება ლითონის ნაწარმი. მათ შორის ყველაზე ადრეულია ორი იტალიური ალებარდი, რომელიც XVI ს-ის I ნახევრით დათარიღდა. სხვა სახის ნაწარმისაგან აღსანიშნავია ბრინჯაოს როდინი, ბრინჯაოს დოქი და ტყვიის ჩამოსასხმელი რკინის ტიგელები. ძეგლზე დიდი რაოდენობით გვხვდება ყუმბარებიც, რომელიც უკვე გვიანი შუასაუკუნეების ბოლო მონაკვეთს ასახავს და თარიღდება XVIII ს-ის ბოლო და XIX ს-ის დასაწყისით. საკმაოდ მრავლადაა აღმოჩენილი სხვადასხვა ზომის რკინის ლურსმნებიც. არქეოლოგიურ მონაპოვართა რიცხვს მიეკუთვნება მონეტები. გვხვდება, როგორც ევროპის სხვადასხვა ქვეყნის მონეტები (ვენეციური, პოლონური), ასევე ოსმალური ახჩები.

THE LATE MIDDLE AGES ARCHAEOLOGICAL MATERIALS FROM GONIO FORT

Introduction

Gonio Fort is situated in south-western part of the city of Batumi, in the northern entrance of the suburb of Gonio, on the left side of the river Chorokhi (pl.I-II).

In the second half of the 16th century Gonio Fort was conquered by the Ottomans. In 1590-1595, they made the walls on the fort taller and turned it into a base of further attacks. An Italian missioner of the first half of the 17th century De Casteli left us a picture of the Gonio Fort. The inscription made by Casteli shows that an Ottoman garrison and military administration were stationed at Gonio [Casteli, 1976: 171].

At around 1700 Ottomans took Batumi, and later-Kobuleti. Following this, the role of Gonio as the advanced post broke down and decline. In the 18th century interesting information about Gonio is provided by Georgian historian Vakhushti Bagrationi. Vakhushti refers to Gonio as a ,,Minor city" and Fort [Vakhushti Batonishvili, 1973: 814].

Gonio is cited by the Ottoman traveler Evliya Çelebi, who says that the sea reaches the Fort immediately. Gonio was part of Batumi sanjak of Trabzon vilayet. 800 warriors would gather there during the war. Gonio was a border point at the time too were 500 warriors were positioned in peacetime [Çelebi, 1971:82].

European travelers Karl Heinrich Koch and Edmund Spencer give information about Gonio in the first half of the 19th century [Mamatsashili, 1981]. Interesting facts about everyday life of the local population are provided by Giorgi Kazbegi, [Kazbegi, 1995: 124-125], David Baqradze [Baqradze, 1987: 24-29] and So on.

In 1878, Gonio, together with whole Ajara, was liberated from the Ottoman rule.

The archive material preserved at Saint Peterburg confirms that Gonio had appeared in the inrerest sphere of the discoverer of Troy, investigator of Mycenae and Orchomenos, Heinrich Schliman. He was going to undertake field archaeological study at this exspense. However, due to some previous disorders, Shlimann was denied the approval from the Emperor's court. At the beginning of the 20th century (in 1904 and 1917) a permission was issued to famous scientists Nicholas Marr and Theodor Uspenski to conduct archaeological works on the territory of Gonio, but for some reasons, neither these works were implemented. Only after opening the Niko Berdzenishvili Batumi Scientific-Research Institute of the Georgian

Academy of Sciences, in the 1960s, could small-scale field and prospecting works be carried out**.**

A new stage in the study of Gonio started in 1994, when the Gonio-Apsarus Museum and Sanctuary was created. Large-Scale planned investigation is carried out at the site every year by the Gonio-Apsarus permanent archaeological expedition.

The archaeological excavations have revealed quite strong cultural layers of the Roman (1th -3th centuries), Byzantine (6th-7th centuries) and Ottoman (16th-19^{en} centuries) periods in the inside area of the fort. There are the remains of the constructions of various purposes. Various publications by different authors have been dedicated to the fortification, homestead or other types of buildings and substantial material of this period revealed through the archaeological expeditions conducted for years [Grdzelishvili...,1964: 59-96; Afxazava...,1998: 269-277; Mindorashvili...,2009: 25-28; Chkhaidze, 1982: 114-128; Varshalomidze, 1996:49-50; 1998:47-49; 2002: 99-102; 2004: 141-147; 2009; Kakhidze...,2002: 44-70; 2004: 4-107; Kkalvashi, 2002: 134-167; Sulava, 2009: 59-89; Kamadadze, 2013: 160-167; 2014 a: 223-232; 2014 b: 325-328; 2015 a: 417-426; 2015 b: 136-141; 2016 a: 245-251; 2016 b: 48-61; 2016 c; Камададзе 2016: 220-225; Kamadadze..2019: 301-308; Гусач, Камададзе, 2021: 205-2018; Камададзе.., 2021: 176-189...].

I CHAPTER

THE LATE MIDDLE AGES CONSTRUCTIONS IN GONIO FORTRESS

One of the most distinguished places among the late middle ages construction buildings is taken by a bathhouse (pl.III). The bathhouse is located in the central part of the fortress (22x11,5 m). It is built over the Roman period bath. Although the Ottoman as well as Islamic world baths, like the ones of Roman types, consist of 4 departments – hot (*sıcaklık*), warm (*ılıklık*), cold (*soğukluk*) cloak-waiting rooms and boilers (*Külhan*), they still differ from each other in forms and techniques of roofing. Eastern bathhouses are roofed with a dome [Abramishvili...,2000:209; Reyhan, 2004: 12; Smolijaninovaitė, 2007:19]. The Gonio bathhouse used to have the same type of roofing as well. The bath supposedly had four domes. Additional walls are built with small size bricks plastered with mortar afterwards. The walls used to depict various images (sheep, horses, sailboats, etc.) [Kakhidze...,2004: 11]. Late medieval bathhouses are especially numerously preserved on the territory of eastern Georgia. To this period belong the following ones: the so called "Rostom's Bath" in Tbilisi, the so called "Erekle's Bath" in Telavi, baths in Samshvilde, Gremi, Khertvisi, Kvemo Chala, Akhalgori, Nichbisi, Mdzovreti, Gori, Akhaltsikhe and others. In western Georgia they are known from Kutaisi fort and Ozurgeti [Tsicishvili, 1955: 85; 2012: 120; Kvantide, 2012: 102; Abramishvili...,2000: 209; Sadradze...,2014: 78-96; Isakadze, 2006: 113-115]. The mosque belongs to the number of the late medieval construction-buildings on the fort territory (pl.IV/1). It is located to the north of the bathhouse. The mosque is built with blackish-white processed stones of different shapes and sizes (14,8x11,20 cm). The stone arrangement is irregular. The construction uses different size quads of the earlier, Roman period that are mostly laid in the corners (80x70 cm; 115x80 cm). The original type of roofing of the mosque is uncertain. Generally, the Ottoman Empire was characterized by dome mosques representing the leading architectural type in the Islamic world [Hoteit, 2015: 13552; Buhlfaia, 2006: 13-15; Yatim, 2011: 492-498]. It is also remarkable that often mosques did not differ in shape, size and roofing types from the ordinary dwelling houses and did not attract the eye from their appearance, especially the village mosques the majority of which used to lack one more specific attribute and component of the Islamic monuments – a minaret [Baramidze, 2008: 153; 2010; Zoidze, 2008: 147; Varshalomidze, 2007:88; Chichileishvili, 2015: 117-125]. The same picture can be seen in Gonio. In western Georgia one more mosque is known built by the Ottomans – in Kutaisi fort which is dated to the last period of the 17th century [Isakadze, 2006:113]. On the territory of Georgia the earliest mosques are found on the Dmanisi ancient site and are dated to 12-13th centuries and 13-14th centuries

[Chkhvimiani, 2011: 214-246].The most important and main part of the mosques was a sanitary-hygienic room, the so called ,,ablution rooms" where the believers used to wash hands, face, feet, get cleansed and prepared for the prayers. As a result of the archaeological excavation conducted in Gonio in 2012, the remains of such type of construction were revealed to the north of the mosque (pl.IV/2). Its southern section is of oval shape. Only one row of the laying is preserved. The south gate of the fortress is reconstructed in the late middle ages. In front of the tower N.20 close to the gate a watchtower is supposed to be located (4,15x2,6 m). Westwards to the watchtower, in the south-western corner of the fortress there is one more late medieval building - a palace (pl.V). It is quadrangular in shape. The walls of the stone fence are used as western and southern walls. As for the eastern and northern walls, they are built later (26x18 m). In the late medieval period (1590-1595) the walls of the fortress were reconstructed as well. The walls were increased in height in 85-90 cm and over them 140 cm high battlements were erected. The distance between them in 80-85 cm while between the towers – 95-100 cm.Close to the foundation of the tower No 20, outside the fortress the remains of a path pavement of the late medieval period have been revealed through the archaeological excavations (pl.VI/1). Most part of it is destroyed. The path structure uses big size cobblestone plates. Their surface bears the traces of polishing and refinement. A longer part of the path is preserved in the inside territory of the fortress as well. Naturally, it is the continuation of the outer path. It stretches the whole way from the south gate towards the north direction. At the south gate the remains of the furnace-workshops for the construction ceramic ware of the late medieval period have been revealed (pl.VI/2). The building is quadrangular with thick walls (3,1x3,1 m). The furnace must have been two-storied in its time: a fire part downstairs and ceramic burning part – upstairs. Two wells found on the territory of the fortress belong to the late medieval period too. One of them is located in the south-western sector, the other – in the central part of the fortress, opposite the mosque.The thesis discusses and studies the water supply systems of the Ottoman period. The excavations have revealed them in almost every section of the fortress territory. Their surface is covered with bigger stone layers. Among the late medieval cultural layers on the fortress territory the so called "Ottoman pits" can be singled out. The pit contours are revealed after removal of each humus layer. The majority of them are of circular shape. While digging out the pits the old (Byzantine, Roman) cultural layers were destroyed. There are mixed views on their purposes: some consider them functioning as "well-refrigerators" [Станчева, 1972: 82]. There are irregularly thrown earthenware, glass and iron items, construction ceramics, etc. of various types and functions in the pits. It explains their functioning as landfills. According to the similar types of materials in them they can be dated to the 17th-18th centuries.

II CHAPTER

THE LATE MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL MATERIALS

§ 1. Porcelain

One of the late medieval archaeological materials found on the territory of the Gonio fort are porcelain. All of them are coffee cups. They are characterized by firm, high quality white earthen; round, ring-like developed heel and semi-spherical or bell-shape slope. According to décor, painting technique and artistic decoration the cups can be divided into several type.

Type 1: unifies cups painted with cobalt blue paints under the transparent glaze against white background. This is a leading group of the finds. The main type of artistic decoration is a many-lapelled flower or a many-lapelled flower surrounded with small plant ornaments and/or round geometrical ornaments (G.A.89/256; G.A.95/298,1998,2371; G.A.96/27,604,775,894, 2851,3120; G.A.98/970; G.A.2002/2379,2284; G.A.2011/217; G.A.2014/10…pl.VII/1-11). An exception is a sample with a bird decoration (G.A.98/63; pl.VI/8). Two version are singled out according to earthen: a) thin-walled and b) thick-walled cups. Thin-walled cups are the majority.

Type 2: is formed by the cups with plain inside and small plant ornaments painted outside in blue cobalt paint against white background (G.A.98/913; G.A.05/22; G.A.09.2289…pl.VII/12-14).

Type 3: unifies samples decorated with polychrome décor expressed with blue, light blue, coral and light green paints (G.A.89/254; G.A.95/2856; G.A.96/1406; G.A.98/5218[1]… pl.VIII/1-4).

Type 4: comprises ups painted in brown paint (G.A.95/84;174; G.A.96/290;2813; G.A.98/55; G.A.2000/1109; G.A.2006/288…pl.VIII/6-12).

As it is well-known, China is the homeland of porcelain. However, the exact time of its origin is unknown. Supposedly, porcelain decorated with cobalt blue paints under the transparent glaze against white background first appears in the 14th century during the Yuan dynasty (1280-1368) [Кузьменко, 1980:4; Bokuchava, 2010:294]. The year 1351 is considered as the earliest date [Carswell, 1995:11; Frick, 1993: 238].

The Golden Age of the development of such type of porcelain belongs to the Ming dynasty reign period (1368-1644). However, at the end of their reign, production and quality of porcelain decreased due to hard conditions in the country. During the following Qing dynasty (1644-1911), after the settlement of political and economic situation in the country, the production of porcelain was resumed [Кречетова...,1947:7; Гудименко, 2005:178; Sharma, 2012: 2–3; Vroom, 2005:163; Staniforth…,1998: 2; Dillon, 2017: 338-33, 531-532].

In 17th-18th centuries, Chinese porcelain gradually reached the quality of the Ming dynasty porcelain and even more – the peak of its development. A new stage of porcelain production begins

from the reign of the Emperor Kangxi (1662-1722) [Sugimura, 2000:41; Гусач, 2011: 394; Арапова, 1977:7; Кречетова...,1947:9; Стужина, 1970: 62].

From the 17th century activation of trade relations between south-eastern Asia and Europe as well as high demand on porcelain product promoted production improvement, perfection and development of forms. Porcelain masters did not neglect Muslim countries. Quite often this new type of "blue-white" porcelain was prepared in specifically Islamic style to be exported in Near East [Гусач, 2011: 396; Watson, 2004: 61]. Chinese porcelain of that period is discovered in Samara (Iraq), Nishapur (Persia), Hama (Syria), Iznik, Bitlis fort (Turkey), Afrasiab (Uzbekistan), Nisa (Turkmenistan), Otrar (Kazakhstan), etc. [Sugimura, 2000:41; Baş, 2012: 149]

Spreading of this porcelain begins in Persia as early as from the end of the 14th century and beginning of the 15th century and passes onto the territory of Turkey, though in small numbers, from the 16th century, especially after Selim I defeated Iran in 1514 and successfully terminated the Eastern invasions in 1516-1517 [Fehérvári, 1973: 150; Findik, 2014: 55-67]. From the 17th century the porcelain product becomes widely spread. Knowing about the Ottoman addiction to coffee, small-size coffee cups and saucers were specially made for them [Pope, 1952: 22-23].

According to the latest archaeological excavations it becomes clear that the "blue-white" porcelain is mostly met in the areas that used to be under the Ottoman rule. The porcelain ware of the similar décor is found in the following Hungarian fortresses and cities: Eger, Kanizsa, Szolnok, Buda, Gyula, etc. in the cultural layers dated to the end of the 16th and the 17th centuries, as well as in Sharm-El-Sheikh along the Red Sea coast, together with Ottoman pipes and red-earthenware ceramics of the 18th century, in Azov, in the cultural layer of the end on the 17th and the beginning of the 18th centuries in Balaklava together with the Ottoman artifacts of the 17th century [Гусач, 2011: 398; Szalai, 2013: 159-172; Karasiewicz-Szczypiorski...,2012: 173-182].

A certain number of the "blue-white" porcelain is kept in the funds of the Georgian National Museum. Some specimens preserved there are similar to the porcelain products found on the inside territory of the Gonio-Apsarus fort [Bokuchava, 2010:292-305].

At the end of the 17th and beginning of the 18th centuries, apart from the cobalt blue paint the application of different colors of paints started for decoration of porcelain items. The product decorated with polychrome decor also starts to emerge [Гусач, 2011: 394]. Similar type of porcelain fragments have been found of the Gonio-Apsarus territory as well. This type of products is unified into the 3 Type (G.A.89/254; G.A.95/2856; G.A.96/1406; G.A.98/5218[1]... pl.VIII/1-4).

Among porcelain cups one group is singled out in which the leading place in decorations is taken by brown paint. Such type of cups is included into the 4 type and can be divided into two version according to decoration: a) cups with various kinds of plant ornaments painted in blue cobalt paint under the polished transparent glaze inside against the white background whereas covered in

brown paint from outside. Two shades of brown coloring are used in the cups of this type: dark and relatively light brown ones (G.A.95/84;174; G.A.96/290;2813; G.A.98/55; G.A.2000/1109; G.A.2006/288…pl.VIII/6-12); b) cups painted in brown from both sides of the surface (G.A.99/5284; pl.VII/5).

Decoration of porcelain items in similar decor became popular from the end of the 17th century during the reign of Emperor Kangxi (1662-1722) and won popularity in England, Germany, Holland and America, though the popularity did not last long. In the late years of his reign - the first quarter of the 18th century - banned the brown-painted porcelain and it completely disappeared from the market [Гусач, 2011: 398].

This type of coffee cups and bowls were very popular in the Ottoman Empire too. The Ottomans widely used products decorated with similar decor. Similar samples are found in great numbers in the 17th century cultural layers in Istanbul and saraçhane as well as in the cultural layers of Hungarian fortresses and castles dated to the end of the 17th and beginning of the 18th centuries in Ondo, Szendrö, etc. as well as in the northern Black Sea littoral, in the layers of Azov and Balaklava fortresses of the same period [Гусач, 2011:398; Karasiewicz-Szczypiorski ...,2012:173-182]

It should be noted that in 1720-1775 porcelain cups of the same décor were produced in Meissen, Germany too. From the end of the 18th century all through the 19th century European producers of porcelain actively sold China style porcelain production including coffee cups at Ottoman markets. At this period the Ottoman Empire had good relations with Germany [www.academia.edu/AnnadeVincenz:74]. Great part of their production in the 18th century came on the cups prepared in the city of Meissen in Germany. Brown-painted porcelain cups are discovered in the city of Jaffa, in the materials of the Ottoman period, dated to the 18th century and identified as the produce of the Meissen center of production [www.academia.edu/ AnnadeVincenz:71].

According to the decoration technique and decor the Type 4 comprises several fragments of coffee cups as well. Their inner side is decorated with cobalt blue paint performed in traditional Chinese motifs whereas the outer side is covered in dark brown paint (G.A.89/257; G.A.99/5867; pl.VIII/13-14). According to the earthenware, the cups are quite different. Their earthenware is of low quality, rather harsh and represents the medium ring between porcelain and faience. It is obvious that the cups are made in other Chinese center that was apparently not distinguished by good-quality production.

In our opinion, porcelain found on the Gonio-Apsarus territory was imported by the Ottoman soldiers. It is also confirmed by the fact that the porcelain ware is not numerous and the majority belongs to the cup type. Besides, they are discovered together with the faience products made Ottoman centers of Iznik and Kutahya. Similar picture is depicted in accordance of the outcomes of the archaeological excavations conducted in different countries worldwide.

§ 2. Faience

The faience production made in different production centers of Ottoman Empire - Iznik and Kutahya are found among the late medieval archaeological finds of Gonio.

Production of faience begins at the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries in different countries of the world in imitation to the Chinese porcelain. The city of İznik (former Nicea) was one of the leading production centers in the Ottoman Empire. As it is known, the craftsmen emigrated from Persia made great influence on the commencement of faience production in this city. After the defeat of the Persians in the battle of Chaldiran (1514), the Ottoman sultan Selim I took the capital of Persia Tebriz and became the owner of diverse and numerous ceramic ware of the Tebriz palace. With the order of the sultan, hundreds of craftsmen were exiled to İstanbul, İznik, Kutahya and other centers of Ottoman Empire for the Ottoman ceramics to achieve such heights and be as developed and of high-quality as the Persian ones of that period [Миллер, 1965:44; Aliyeva, 1994:13-18; Ölçer, 2018: 265-301]. The work of craftsmen was regulated through the sultan's orders (color, size, shape, etc. of the vessels) as a result of which the Ottoman ceramics developed a new style; shapes, technique and décor were elaborated that made the Ottoman faience products popular throughout the world [Erkmen, 2009: 120; Kamuran, 2007:27; Ölçer, 2018: 265-301; Gökçe, 2016:3].

Thus, the first stage of development of the Ottoman white-clay pottery developed with the support of the court and mainly served the demands of the high-class society members. Although the development of pottery should have passed through the corresponding procedures, it spread outside the court too among the middle and lower strata of the population because the product destined for the rich society was actively traded at the market [Kamuran, 2007: 27; Ölçer, 2018: 265-301].

Today the reasons as to why Iznik became the main production center of the Ottoman Empire are quite obvious. The craftsmen migrated from Persia settled and worked not only in Iznik but in other cities of the Ottoman Empire too, including İstanbul. Researchers explain the fact with the following: 1. the tradition of pottery making existed in Iznik as early as the Byzantine period; 2. there were rich deposits of clay around İznik; and 3. important trade roads used to pass through the city [François, 1996: 232; Беляева…,2017: 561-580].

According to colors and artistic decoration, three main periods can be singled out in the development of Iznik ceramics:

Group 1. Faience vessels with paintings in the style of "Abraham of Kutahya" or "Blue-and-white", end of 15th to middle 16th centuries (Iznik I (1480/90-1525/30) according to A. Lane) [Lane, 1957: 43-44].

The vessels, painted in this style, are the earliest of the faience. They began to make them in Iznik at the end of the 15th century. In the court of Topkapı Seray a cup was found with this painting and writing: "This is the vessel of God's servant Abraham of Kutahya. 959 (1510), March 11." In honor of the artisan, who left his writing on the cup, this style of painting was called "Abraham of Kutahya." Yet, inasmuch as this group of ceramics were painted in blue (cobalt) on a white back-ground (engobe), like the Chinese glazed vessels from the period of the Min dynasty (1368 – 1644), it received yet another name, "Blue-and-white."

Group 2. Faience vessels with painting in the style of "The Damascus" middle 16th through 17th centuries (Iznik II - 1525/1530-1555) according to A. Lane) [Lane, 1957:53-54]. The name "The Damascus" was affixed to the painting style by mistake. For a long time it was thought, that this ceramic was manufactured in Damascus, Syria, since it got to the European markets through that larger merchandising center. However, researchers were able to explain that in reality these vessels were made in Iznik in the middle 16th and 17th centuries [Lane, 1957: 44; Гарбузова, 1958: 22; Öney, 2003: 712-713]. The range of colors of its painting greatly differed from previous types, in that it included blue, turquoise, magenta, green and black (for contour) colors. Turkish themes, such as figures of tulips, hyacinth, cloves, rosebuds, bushes and trees (more often cypresses), instead of Chinese themes, were dominate in these paintings. The forms of the vessels, the technological marks of the ceramic material and the quality of the glaze from that period were principally unchanged.

According to A. Lane Faience vessels with painting in the style of "Golden Horn" are Iznik II, too [Lane, 1957: 49-50].

Group 3. Faience vessels with painting in the style of "The Rhodian" from middle 16th through 17 th centuries (Iznik III - 1555-1700) according to A. Lane) [Lane, 1957: 54-60].

Pertaining to it are the best samples of the faience Iznik vessels, mistakenly named "Rhodians", because of the fact that they were shipped for sale in Europe through the isle of Rhodes [Öney, 2003: 725]. Their polychrome painting significantly differs from the paintings on vessels of the previous groups. Two new colors are present therein, namely bright red and bright green. The red paint was derived from silicate clays, rich with iron oxide and mingled with a thick, adhesive compound. It gave the picture on the ceramic a special artistic effect, that of relief and volume. The main themes of the paintings are of growing plants. The images include the fruits of trees (especially pomegranate), large toothed leaves (timber) and orchard flowers (tulips, hyacinth, cloves, roses) [Atasoy…,1989: 94, 100, 105, 133, 222, 254]. Chinese themes, such as lotuses and clouds, continued to be used in these paintings. The "scaled" ornament was in fashion. All the pictures have thin black or dark green contours [Миллер,

1965: 40; Jenkins, 1983: 41-43; Hayes, 1992:244-256; François, 2017: 217-253; Беляева…,2017: 561-580; Гусач, 2017: 581-600].

However, as much as it is rather difficult to make chronological distinction when this or that color entered the scene, the scholarly literature prefers to distinguish between two types of İznik ceramics: early İznik ceramics (1490-1555) and late İznik ceramics (1555-1700) [Hayes, 1992:244-256; Féhevári, 1973:145].

In the decorations of İznik I period the main place is taken by flower motif. The leading motif if this type of İznik ceramics was mostly the depiction of lotus flower called in Ottoman as "khatai" [Carswell, 1998:82; Ersoy, 2008:41; Skartsis, 2009:217; Bakir, 2007:279; Carroll, 2002:171; Ölçer, 2018: 265-301].

Among the finds in Gonio glazed pottery with decorations in the style of "Abraham of Kutahya" are fragments of cups (G.A.99/663; G.A.2000/820; G.A.2014/38…pl.IX/5-7, plates (G.A.95/308; G.A.2001/42,132,133;196; G.A.02/2284; G.A.2015/1107,1153…pl.IX/1-4), bowls (G.A.2014.273; pl.IX/8), Lids (G.A.2014/537; pl.IX/10) and Jugs (G.A.96/69,2723; G.A.06/ 177; G.A.2011/69…pl.IX/11-13). The themes of the decorations include lotuses, "Chinese clouds," buds of leaves, etc. Paintings of earlier (end of 15th century) vessels were usually done in dark blue paint, whereas paintings of later vessels (beginning of 16th century) were done in light blue paint. The plates are characterized by roundish lap, widely convex mouth and low ring-like heel Bowls are represented by wall and bottom-heel fragments. They are characterized by high heels and flat bottom.

The most creative period of the Ottoman ceramics is İznik II (Damascus Style). This period is considered as the highest peak of development of the İznik pottery production. It is distinguished by rich decoration variations and colorings. To the samples decorated in blue against the white background were added green, olive, purple and black colors, mostly for contours, from 1530. For the decoration of ceramics the following flowers appear and occupy the dominant places: roses, hyacinths, honeysuckle, chrysanthemums, and most of all – tulips and carnations [Mamaiashvili, 1976: 96; Ersoy, 2008: 41; Миллер, 1965: 40; Kirmizi, 2004: 87; Carswell, 1998: 82-83; Bakir, 2007: 279-305; Altun, 2007:309-325].

The ceramics of İznik II is represented on the Gonio territory with the fragments of walls and bottoms of plates (G.A.96/547; G.A.97/3781; G.A.99/327; G.A.05/128; G.A.2015/1163, 1164,1190,1191,1453,1460…pl.X/1-5), Bowls (G.A.97/123; pl.X/6) and jugs (G.A.98/108; G.A.99/421; G.A.2000/ 1928; G.A.03/3073; G.A.2015/1484,1490…pl.X/7-10).The majority of them are plate fragments. Among the bottoms two fragments can be especially singled out –

unlike the other specimens they are covered with light-green glaze. They seem to be produced in imitation to Chinese celadon (G.A.98/5039; G.A.2000/803; pl.X/4-5).

In the first half of the 16th century in the paintings on the faience Iznik vessels appeared a new ornamental theme, that of spirals from thin stems with fine leaves and flowering rosettes in the form of a little star. Sometimes the spirals were matched with figures of tulips, Chinese lotuses or rhombuses. The painting as before was done in a blue (blue-green) color on a white background and decorated traditional vessels, such as jugs, vases, cups, etc. Since this pottery came to the European markets from Istanbul, for a long time it was thought that it was manufactured in ceramic workshops on the banks of the Golden Horn Bay. Later the Iznik origin of this series of articles was proven, but the habitual term "Golden Horn ceramics" remained [Миллер, 1972: 30; Lane, 1957: 50-51; Станчева, 1960:140; Migeon…,1923: 32; Öney, 2003: 710].

In spite of its popularity in the Ottoman Empire, in the fortress of Gonio the faience Iznik vessels with the painting in the "Golden Horn" were, as it appears, a great rarity. In the Gonio fort we were able to come up with only two such fragments (pl.X/9).

The group of late İznik III ceramics is dated to the years 1555-1700 and is known as the Rhodes style. In the Rhodes style ceramics the Ottoman potters use in painting distinct green and especially, distinct red colors. From that period the majority of specimens are painted with colors characteristic to bright tones: blue, red, green, yellow, brown and grey that are surrounded with black contours. The highest quality ceramics in İznik pottery is made in exactly this period and the ceramic ware of this period occupy one of the distinguished places in the most valuable collections of the world-famous museums [Szalai, 2013:164; Akşin, 1987: 337; Bakir, 2007: 279-305; Altun, 2007:309-325; Lane, 1957: 55; Ersoy, 2008: 41].

The İznik pottery of this period is represented on the Gonio territory with the mouth, wall and bottom fragments of plates (G.A.99/5282; G.A.2000/1494; G.A.95/61,1863,2465; G.A.96/ 586,674,834; G.A.97/69; G.A.08/222…pl.X/11-16; pl.XI/1), bowls (G.A.2000/24; G.A. 2001/2105…pl.XI/2-3) and jugs (G.A.95/1815,1906; G.A.97/3628; G.A.98/78,130; G.A.2000/ 1493; G.A.2001/2045,1758; G.A.03/1794/3073,3079; G.A.2014/441…pl.XI/5-8).

Specimens similar to the İznik ceramics found in Gonio fortress through the archaeological excavations are discovered on Crimean peninsula (Ukraine) [Миллер, 1972: 132-137; Адаксина...,2003: 14-15; Герцен...,2005: 264-287; Алядинова, 2015: 452-480], fortresses along the Black Sea littoral in: Akerman, Ochakov, Izmail (Ukraine), Lutik, Azov (Russia) [Столярик, 1982: 176-182; Беляева, 1998:41-42; Дынник, 1990:120-123;

Добролюбский..., 1990: 168-177; Гусач, 2012: 115], Varna, Sofia (Bulgaria) [Плетньов, 2007: 90-92; Станчева, 1960: 114-122], Jassy, Suceava, Tirgoviste (Romania) [Andronic, 1968:159-168], Istanbul (Turkey) [Őz, 1960: 43-45; Heyes, 1992: 244-256], Moscow and its vicinities (Russia) [миллер, 1972: 152-153], Buda, Barcs, Eger, Esztergom, Gyula, Ozora, Pécs, Fechervar, Szolnok, Vác, Vicegrád (Hungary) [Kovács, 2003: 6;2005: 69-86; Tóth, 2003: 275-278; Szalai, 2013: 159-172], Venice (Italy), Corinth, Glarentza, Athens, Boeotia, Thessaloniki, Crete island (Greece), the islands on the Aegean Sea: Skyros, Kos, The Cyclades, Rhodes, Cyprus, etc [Skartsis, 2009: 217].

In Georgia, various fragments of vessels of İznik pottery are known from Dedatsikhe in Tbilisi, archaic fortress of Nardevani (Tsalka), Sulori fortress (Vani) [Mamaiashvili, 1974: 201-220; 1976: 96-98] and Kutaisi fortress [Qarcidze, 2010: 191-192].

The production of the ceramic ware in İznik reduces from the 17th century, whereas from 1716 ceases existence completely [Kirmizi, 2004: 90; Küçükylmazlar, 2006:9]. It is explained in different ways. Some think it was caused by the fact that the city lost its strategic importance due to removal of the caravan road northwards [Kirmizi, 2004: 3]. Others connect it to the spread of malaria disease in those places due to which craftsmen left the city. One of the main reasons is the reduction of demand on the product inasmuch as the items made in İznik were mostly intended for the high society. Apparently, since the 18th century high society members gave advantage to Chinese porcelain and European produce. Respectively, the İznik produce lost its popularity [Carroll, 2002: 174].

After the final fall of the İznik production center, Kutahya became the new main center for ceramics production. The products from Kutahya are painted in polychromic way in blue, green, red, purple, yellow, brown and violet and decorated with flowers, geometrical and figure ornaments. The most popular shapes were small thin-walled bowls, coffee cups and jugs. Chinese and European porcelain made especially big influence on the Kutahya products. In order to have success at European markets, the samples were often made in imitation to the European products [Lane, 1957: 63-65; Станчева, 1960:123; Гусач, 2012: 114-139; Aslanapa, 1965 ბ:31; Миллер, 1972: 157-160; Heyes, 1992: 266-267].

The majority of the Kutahya ceramic ware found on the territory of the Gonio fortress during the archaeological excavations is the fragments of small size coffee cups and jugs. The coffee cups are characterized by semi-spherical or bell-like laps, merged with straight, roundish lap or slightly concave and separated mouth, round, disc-shape heel and flat bottom. According to the shape and decoration coffee cups can be divided into four type: 1. painted in cobalt blue

paint; 2. painted in one color ("monochromic"); 3. painted in two colors ("bichromic") and 4. painted in many colors ("polychromic") cups.

In the inside part of **type 1**, cups various types of flower ornaments are painted in cobalt blue paint against the white background. The main décor is many-petal flower, lotus, rose and Cyprus. The outer lap surface is decorated with ornament (G.A.89/252,253,255,257,258; G.A.95/373,1741,2370,2670,2832; G.A.96/447,501,545; G.A.97/3641; G.A.99/432,432,574, 5290; G.A.2001/1793; G.A.2002/366; G.A.04/235; G.A.2011/430; G.A.2012/27,28,69; G.A.2013/1476…pl.XI/9-14; pl.XII/1,5). For the inside part ornaments are met at the bottom of the vessel. In the inside surface of some vessels the ornament is surrounded with one or two circular lines. Paintings are of light-blue color, while contours are dark blue. According to the earthenware thickness they are divided into two variation: a) thin-walled and b) thick-walled specimens. On the bottom of some samples different types of stamps are painted in cobalt blue paint: star-like consisting of 4 or 3 intercrossed traits thus getting the image of six or eight-point stars; two intercrossed traits in a circle (G.A.2002/366; G.A.04/235; G.A.05/7…pl.XI/9,12,13). Star-like stamps are met most often. Similar stamp is met on the cups of other group as well but unlike this group, the star-like stamps are painted in black paints on them.

Apparently, the idea of putting stamps on the Ottoman faience is of European origin and made in imitation to Meissen production [Gushion...,1958:20; Lane, 1957:65; Миллер, 1972:168-169; Плетнов, 2007: 92].This group of Kutahya coffee cups was greatly influenced by the "blue-white" porcelain of the Ming dynasty (1368-1644). The group of faience coffee cups made in imitation to the "blue-white" porcelain appears from the mid 17th century and becomes especially popular at the end of the same period. This group of coffee cups was produced until the beginning of the 18th century. Since that time the samples decorated with cobalt blue paint were replaced by polychromic painted ceramics [Vroom, 2007: 84; Арапова, 1977:7-56].

Apart from coffee cups, a lid (G.A.96/1136; pl.XII/2) and a bowl (G.A.98/5080; pl.XII/5). decorated with cobalt blue paint were discovered on the territory of the Gonio fort.

Type 2. After the group of coffee cups comes monochromic type. So far is only one fragment of mouth-lap of cup (G.A.2015/1485; pl.XII/4). Two-colored and many-colored painted cups appear relatively later, in the first half of the 18th century and spread more widely than the specimens painted in cobalt blue paint or brown paint.

Type 3. The group comprises cups painted in two different colors. They are characterized by bell-like laps, slightly convex mouth and low ring-like heels (G.A.95/404; G.A.96/2901; G.A.96/2850; G.A.98/991…pl.XII/6-9).

Painting of cups in brown color became popular at the end of the 17th century and the first quarter of the 18th century, under the influence of the porcelain cups made in China during the reign of Emperor Kangxi (1662-1722) [Гусач, 2011: 398].

Type 4. comprises cups painted in many colors. There are small ornaments of plant often merged with geometric figures on the specimens of this group. The contours of images are elaborated in dark brown or black paints whereas the images are of distinct yellow, green, light blue or red colors that rendered vessels festive look. The plant ornaments consist of flowers, leaves, boughs, grape clusters, cypresses and medallions. According to the decoration technique they are divided into two variation: a) for painting of cups light blue, green, black, blue and red colors are used (G.A.96/612; G.A.2001/1793; G.A.05/30; G.A.2015/438…pl.XI/5-7), and b) here belong the cups painted in black, yellow, green, light blue, blue and brown colors. Dominant color in images is yellow (G.A.95/271; G.A.96/482,775,1314,1315,1316,1317,1382; G.A.98/964,5538; G.A.2015/1147…pl.XII/10-12; pl.XIII/1-6).

There are several fragments of coffee cups found on the territory of Gonio fort that were produced in different production centers (G.A.96/587; G.A.89/859; G.A.2012/29…pl.XIII/7-9). One of them should have been made in the city of Kashan, Persia (G.A.96/587; pl.XIII/7). It is the first case in the region under study. It is difficult to define for today how the samples appeared on the territory of Gonio.

Bowls (G.A.96/1382; 2001/3304…pl.XIII/10-12) and jug (G.A.95/337; G.A.96/348; pl.XIII/13-14) fragments of the Kutahya production center are found on the Gonio fort territory. They are decorated with different décor. Apart from the Gonio fort, the fragments of various vessels of Kutahya faience are discovered in Batumi and Petra- Tsikhisdziri fortresses too. They are met on the monuments of Ajara highlands, though in small numbers. A fragment of thin-walled vessel with a small foot is found on the territory of Zendidi fortress. A small fragment of a wall of a turquoise glazed bowl is found on the Khikhani fortress as well. Because of fragmented materials it is difficult to make the impression about the entire shape of the vessels.

Despite not very high artistic level, the faience products were made in the city of Kutahya all through the 18th century and the beginning of the 19th century. Since then the city

loses its significance and the center for ceramic ware transfers to *Çanakkale (Dardanel).* As a result of archaeological excavations, the Kutahyan products are found in great numbers in the following places: Jerusalem (Israel), Damascus (Syria), Cairo (Egypt), Marseille (France), The Crimean penisula (Ukraine), Kouklia (Cyprus), Athens, Boeotia, Thebes, Corinth, Thessaloniki (Greece mainland); islands in the Aegean Sea: Skyros, Melos, Rhodes, Crete. Samples of this type of ceramics are found in North America as well [Vroom, 2005: 157; Skartsis, 2009: 219; Lane, 1957: 63-65]. They were the products of special mass distribution on the archaeological monuments of the former Ottoman Empire [Станчева, 1960: 123; Aslanapa, 1965 ბ: 31; Nicolescu, 1967: 296; Миллер, 1972: 173-174; Герцен...,2005: 264-287; Гусач, 2005: 476-481; 2006: 133-134; Алядинова, 2015: 452-480].

In Georgia the Kutahyan products are found on Dedatsikhe in Tbilisi, Dmanisi ancient site Nakalaqari [Mamaiashvili, 1974: 201-220; 1976: 98] and Kutaisi fortress [Qarcidze, 2010: 191-192; Isakadze, 2006:127].

§ 3. Glazed Ceramics

Among the archaeological finds glazed pottery is significant in number. The ceramics found in the inside territory of the Gonio fort is particularly remarkable in number and shape diversity. The samples of this ceramic ware sharply differ from one another in earthenware as well as shapes and glaze technique. Apparently, they should have been made in different production centers. Three main groups can be singled out according to earthenware: a) red-brownish, b) beige and c) pink earthenware. Most popular shapes are bowls, cups, trays, jugs and candlesticks.

The earliest group of the late medieval glazed pottery is discovered in Batumi and Gonio fort and belongs to the group of the Ottoman glazed pottery, known in scholarly literature as the ,,Miletus-ware" (G.A.95/1732; pl.XIII/15). The ,,Miletus-ware" was first produced in the second half of the 14th century. The name is given by a German scholar Frederik Sarre. In 1930, according to the numerous fragments found while working in the Antique Miletus area, he supposed the ceramics was produced in Miletus [Saare, 1935:72-75]. However, the archaeological excavations conducted from 1960 in İznik under the leadership of Oktay Aslanapa confirmed that the ceramics of ,,Miletus-ware" were produced in İznik [Aslanapa, 1965 ა:17; 1986: 315-333; 1987: 329-349; 1992: 475-494]. There is another opinion as well, namely, concerning the production of the ,,Miletus-ware" ceramics not only in İznik but also in other cities of Asia Minor such as Kutahya, Çanakkale, Konia, Diarbakir, etc [Ylmaz, 2009: 26; Гусач: 2006: 300-302; 2017:581-600]. it is obvious that in respect to earthenware or ornamentation motifs, the ,,Miletus-ware" ceramics found in Batumi and Gonio fortresses are different from each other.

According to Oktay Aslanapa's conclusion, production of the ,,Miletus-ware" ceramics ceases at the end of the 15th century [Aslanafa, 1965a: 29-38]. However, on the basis of the stratigraphic cultural layers of Saraçhane, J.W. Hayes considers the date of termination 1520 [Hayes, 1992:238]. Lately the suppositions appeared concerning the prolongation of the production up to the mid 17th century [Findik, 2003:105-118].

The ,,Miletus-ware" ceramics is found in great numbers after archaeological excavations in different cities of the former Ottoman Empire: Kutahya, Konia, Antalya, Silifke, Bursa, Ankara, İstanbul and Malatya. However, it is also widely found all throughout the Black Sea littoral region, especially on the Crimea peninsula, in Mangup, Inkerman, Balaklava, Gurzuf, Simeiz, Alusht, Sudak, Partenit (Ukcraine), Azov (Russia), etc [Тесленко, 2005: 385-410; Алядинова, 2015: 452-480; Гусач, 2006: 300-323].

The following items of glazed ceramics belong to the later period and are dated to the 17th-18th centuries. According to the artistic ornamentation they can be divided into three groups: 1) items glazed in one color, mostly green, relatively less in yellow, light blue and brown colors ("monochrome" ceramics); 2) ceramics glazed in two colors ("bichrome" ceramics) and 3) multi colors ("polychrome" ceramics). There are two qualities of glaze over the engobed surface: a) glossy, crystal color and b) relatively rough, darkened.

Ceramics glazed in one color („monochrome"). Among the one-color glazed pottery, most numerous are the bowls ornamented in green glaze paint of different shades. Yellow and brown glazed samples are found in less number, although they are not differen from the green glazed ones in shape, ornamentation and earthenware structure. One-color glazed bowls are represented by mouth-lap and bottom fragments. They can be divided into the following 5 Types according to the mouth-rim and lap shapes:

Type 1. they are mouth-gathered bowls, characterized by flattened mouth-rim and roundish, semispherical laps (G.A.95/1731,1852; G.A.96/594; G.A.98/71,91,158,187,4088; G.A.99/5664; G.A.02/319,2553; G.A.2001/49; G.A.2011/431; G.A.2015/1352,1483,1539… pl.XIV/1-4).

Type 2. It comprises mouth-gathered bowls, characterized by roundish mouth-rim and roundish, semispherical or bell-like laps (G.A.96/5,375,430,667; G.A.98/1,5048; G.A./2001, 1710; G.A.05/25; G.A.2014/68; G.A.2015/1357…pl.XIV/5; pl.XV/1-6).

Type 3. The samples included here are characterized by widely convex mouth, irregularly sloped laps and upward mouth-rim (G.A.95/334,336,2747; გ.ა.96/476,509,568,659, 749; G.A.98/6,21,22,114,191,239; G.A.99/302,303; G.A.2000/1162; G.A.2002/317,318; G.A.2014/45,46; G.A.2015/1455,1520…pl.XVI/1-2).

Type 4. It comprises bowls with profiled slightly convex and upward mouth-rim and roundish lap (G.A.89/219; G.A.96/509;654;6911; G.A.98/22; G.A.99/290; G.A.05/49,74; G.A.2014/44; G.A.2015/1444…pl.XVI/3-4).

In comparison with mouth and lap fragments, the bottoms of one-color glazed bowls are more numerous. However, judging from the big quantity of the material it can be said that not all of them can belong to bowls exceptionally. Certain part of them may easily be bottoms or heels of trays or plates. According to hell shapes two Types can be distinguished: a) high heel and b) low heel forms. High-heeled vessels is divided into two variations: a) comprises high heels with flat support areas separated from lap and curved outside

(G.A.95/632,1603,1594,1901, 2264,2829; G.A.96/818,2609,2610; G.A.97/186; G.A.98/242,250,251; G.A.99/528; G.A.2001 /53; G.A.2015/1350,1491; G.A.95/1929; G.A.2015/1454,1461,1462,1540,1488 …pl.XVI/5-6); b) is characterized by wheel-like heel separated from high lap, with rounded inside area (G.A.95/2647; G.A.96/566,1342; G.A.05/181…pl.XVII/1-2).

Low-heel bowls are more numerous and are distinguished by shape diversity. There are several variations of them: a) comprises low flattened heels separated from lap (G.A.89/242,250; G.A.95/18,62,154$_3$,303,309;1856,2028; G.A.96/293,358,536,659,1042,1389; G.A.97/90,234; G.A.99/281,5801$_1$; G.A.02/316; G.A.07/327; G.A.08/91; G.A.2011/351; G.A.2012/2,5,6…pl.XVII/3-5); b) is characterized by low, wheel-like heel separated from lap (G.A.95/6,30,2455,2648; G.A.96/157,535,565,2620; G.A.99/536,5801$_2$…pl.XVII/6-7); c) comprises bowls that have convex heels with flat support areas, separated from low lap (G.A.95/18,30,2798,2436; G.A.96/5,837,1324,2822; G.A.97/13; G.A.98/49,75; G.A.02/2277; G.A.2000/797; G.A.2014/115…pl.XVIII/1-3); d) comprises slow, strait-walled and slightly convex circular heels with flat support area, separated from lap (G.A.95/59,1767,1853; G.A.96/1336…pl.XVIII/4-6); e) is characterized by low, slightly convex, straight-walled heels of circular shape, separated from lap (G.ა.95/2030,2724; G.A.96/292,1018…pl.XIX/1-3); f) comprises low, slightly convex heels, separated from laps. The heels of the bowls unified in this group are characterized by walls rounded gradually from inside towards the bottom (G.A.95/477,626,2309; G.A.96/459; G.A.97/148,/185; G.A.2014/63…pl.XIX/4-6).

Type 5. Bowls with stands form a separate group among one-color glazed bowls. They are found in small numbers (G.A.95/2170; G.A.96/3142; G.A.2001/200; G.A.03/3179; G.A.2015 /462…pl.XX/1-3).

Two-color (“bichrome”) glazed pottery. The next group of glazed bowls is formed by two-color glazed specimens known in the scholarly literature as “bichrome” ceramics. The name is given by I. Teslenko on the basis of the study of the main properties and features of this type of pottery – according to the thick colored stripes made on the surface and outer lap of the bowls [Тесленко, 2012: 242]. According to decoration technique, glaze quality and ornaments two types can be single out:

Type 1. Bowls painted in green with yellow, yellow-brownish and various coloring (G.A.95/2026,2120,2347,2489,2646; G.A.96/158; G.A.98/245; G.A.99/680; G.A.08/206; G.A. 2015/1109…pl.XX/4-9).

Type 2. Bowls painted in green with yellow, yellow-brownish and various coloring, with different types of geometrical ornaments, like spiral coils, loops, ovals, etc. inscribed in scratch techniques (G.A.89/225,243; G.A.95/675,696$_1$; G.A.96/172,505,1343; G.A.98/5158; G.A.99/ 441,540$_1$,540$_2$,540$_3$,2078,5328,5380; G.A.2000/740; G.A.2001/209; G.A.2015/1154, 1256,1412, 1417,1443,1536,1541,1542,1543,1545…pl.XX/10-13; pl.XXI/1-4).

Multi-color ("polychrome") glazed pottery. There are two type among the specimens of polychrome glazed vessels:

Type 1. it comprises different bowls whose inner and outer laps are glazed with different types of glaze. They are characterized by low, circular, straight-walled heels separated from lap, and flat bottom (G.A.89/219; G.A.95/1795,1808; G.A.99/285; G.A.2000/797; G.A.2001/2121; G.A.2015/1444…pl.XXI/5-6; pl.XXII/1-2).

Type 2. It comprises the bowls decorated in the so called "Marble-like" technique. The group is represented by fragments of mouth-laps and bottoms. The bowls are painted in alternating or mixed dark-green, light green, yellow, brown and black paints. They are coated in transparent glaze. There are two qualities of glaze – pure color and relatively dull and darkened (G.A.95/1860; G.A.96/1237; G.A.97/31; G.A.98/9; G.A.99/5464,5870…pl. XXII/3-7; pl.XXIII/ 1-17; pl.XXIV/1-6).

Cups. Unlike bowls, cups are comparatively bigger and deep in capacity. There are samples with one-color (mostly green and yellow) glaze as well as multi-color painted samples and the specimens performed with scratching method or technique (G.A.96/593; G.A.98/408; G.A.02/2902…pl.XXIV/8-10; pl.XXV/1-2).

Plates. Plates are glazed in one color as well as many colors. The majority is represented by green-glaze samples (G.A.2001/45; G.A.2015/1349,1355…pl.XXIV/3-9; XXVI/1-2).

Jugs. Jugs are also included in the finds of late medieval glazed ceramics. The jugs differ in the shape of mouth-neck and body: a) mouth-pipe jugs (G.A.95/1976; G.A.96/225,552; G.A.97/96,3645; G.A.98/14,56; G.A.99/34,5297,5363,5821; G.A.2000/779,780; G.A.2001/1751; G.A.04/236; G.A.07/341; G.A.08/92; G.A.09/13; G.A.2011/2; G.A.2015/28…pl.XXVI/6-7); b) narrow-neck jugs (G.A.95/30,305,1851; G.A.96/264,2558,3117; G.A.98/ 5065; G.A.2001/5081;

G.A.02/402; G.A.2015/1487,1537…pl.XXVI/8-10); c) jugs with high wide cylindrical necks and d) massive big size jugs (G.A.95/2034; G.A.98/27,79,130; G.A.09/11; G.A.95/103,1850; G.A.96/1346; G.A.98/44; G.A.99/6159; G.A.02/209. …pl.XXVI/11-12; pl.XXVII/1-4).

The excavations on the Gonio fortress territory discovered wall fragments of a pot glazed in green as well as small size jug lids (G.A.96/613; pl.XXIV/7; G.A.2015/17; pl.XXVII/8). Separate group of glazed pottery is formed by the green-glazed handle, bottom and side fragments of the so called "thick" vessels. The majority is represented by handle fragments. All of them are massive flat cross-sectioned samples. They are fragments of long jars. Jars are remarkable among the other samples of glazed pottery (G.A.95/196,303,2348; G.A.96/27; G.A.2001/2035; G.A.02/2271…pl.XXVII/7-9).

There are candlesticks among the clay products of household utilization. The discovered items show that they are elaborated on lathes. In most cases brown-earthen and pink-earthen forms are presented which are glazed in green or yellow. So far no samples of a wholesome item have been found. Therefore, it is hard to identify the entire complete shape. They are divided into two variations: a) candlesticks have high concave-surface mouth that has a small edge-raised bowl modeled to the foot, about 4-5 cm away, for candle melts (G.A.89/216,218; G.A.95/32,72; G.A.96/1422; G.A.98/1375; G.A.02/240; G.A.2012/20; G.A..2013/436; G.A..2015/16, 1244… pl.XXVIII/1-5). They seem to have had cone-like body and flat bottom. Flat bottoms of some samples are cone-like concave in the central part; b) the next group comprises candlesticks characterized by relatively low, cone-like body and flat bottom with edges raised in 2,5-3 cm (G.A.95/18,129,154; G.A.96/272,397,465,525,998$_1$,999$_1$,1319; G.A.99/5573,6175; G.A.07/960; G.A.08/90; G.A.2013/367… pl.XXVIII/6-8).

It should be noted that dating of the glazed ceramics found on the monuments of south-western Georgia – Batumi fort, Petra-Tsikhisdziri, Gonio fort - causes contradictory opinions. M. Mitsishvili divides the glazed vessels of Western Georgia into two parts: the local and the imported ones and dates them to the 11th-12th, 14th-18th centuries. Besides, according to the materials found in Petra-Tsikhisdziri and Batumi fortress, the author supposes that there was a production center for one-color glazed pottery in Batumi fort and a production center for multi-color glazed pottery in Petra-Tsikhisdziri. In the scholar's opinion, the glazed vessels discovered in Gonio repeat the shapes of unglazed vessels that points to their local production [Mitsishvili, 1976: 7, 30-32]. If we judge according to the glazed pottery discovered in Gonio as well as other

types of products found in the cultural layers of the Gonio fortress (faience, porcelain, pipes, metal ware, etc.). We consider them as the production of the 17th-18th centuries.

In Georgia, the local products of one-color, mostly green and yellow and multi-color glazed ceramic ware of late medieval period is known from the following places: from the Tbilisi archaeological monuments – Narikala [Mitsishvili, 1974: 194-195], Karvasla, Sinagoge [Mindorashvili, 2009: 24-25]; in Telavi [Chikoidze, 1974: 68-83; 1979:79], Gremi, Ujarma [Lomtatidze, 1989:187], Uplistsikhe [Mindorashvili, 2008: 50], Akhalkalaki in Javakheti [Djandieri, 1974: 49-67; 1978: 35], Kvetera fort [Mindorashvili, 2010: 62-63], Kutaisi, [Qarcidze, 2010: 179-181] etc.

The glazed pottery from the Gonio fortress significantly differs from one another according to earthen as well as painting technique and décor. It is obvious that they are made in different workshops and production centers. Part of them must have been imported from different centers of the Ottoman Empire, including one of the main centers – the city of İznik in Anatolia (former Nicea).

As it is well known, the city of İznik used to be an important strategic location during the Ottoman period. Significant caravan roads used to pass through this place from Istanbul towards the central Anatolia. Therefore, due to its convenient strategic location, apart from being economic and cultural center, it also became the main center for production the Ottoman ceramics [Findik, 2001: 3]. One of the reasons for this was the fact that ceramics production used to have longtime tradition in this city and was known as early as the Byzantine period (10th-13th centuries) [Ersoy, 2008: 40]. The first samples of red-earthen Ottoman pottery produced here were performed with the influence of the Byzantine ceramics [François, 1996: 231; Findik, 2001:159].

The famous French scholar François studied the Ottoman ceramics similar to the Byzantine ceramics made in İznik in the 14th-15th centuries and came to the conclusion that Ottoman ceramic masters took from the Byzantine craftsmen the techniques for producing such types of pottery and continued the tradition of ceramics production in the Ottoman Empire. The bowls or cups produced there were the direct descendents of the Byzantine tradition. The scholar finds a logical explanation to this fact and states that if there was a clay ore near Nicea (İznik) that was used during the Byzantine period, it would be unjustifiable to abandon the clay production right after the conquest of the territory by the Ottomans [François, 1996: 231-232].

It is true, the earthen, elaboration technique and glaze of the glazed ceramics were the same but in later period, in the 17th-18th centuries, the items produced in the Ottoman Empire were already distinguishable from the previous period items. The quality of the products suffers

degradation and the items are often careless and tasteless items are made whereas glaze becomes of bad quality, dull and dark. The earliest green and yellow glazed shapes found during the excavations of the Roman theatre in İznik, as well as the ceramics found during the excavations in Kadmea, Gano and Dimetoka and the specimens found during the excavations in Saraçhane in İstanbul by J.W.Hayes were similar in shape as well as painting technique and ornamentation and represented the ceramic ware produced by the Ottoman craftsmen in the 17th-18th centuries. Therefore, on the basis of the archaeological material obtained through excavations it is supposed that the glazed pottery, especially green-glazed ceramics were actively produced and distributed in the Ottoman Empire in the 17th-19th centuries. However, in İznik, where different types of ceramics had been produced non-stop from earlier periods, the production of ceramics ceases at the end of the 17th century [Findik, 2001:160].

Certain part of the pink-earthen and one-color glazed pottery found on the territory of Gonio fortress greatly resembles the products prepared in the south-eastern part of Crimea peninsula, known in the academic world as "South-Eastern Crimea Ceramics (ЮВК)". During the Ottoman period the "South-Eastern Crimea Ceramics (ЮВК)" was produced in great quantities and distributed in various parts of the Ottoman Empire. Ceramics of this group occupies a leading place in all the archaeological monuments or fortresses of the Crimea peninsula as well as outside its borders on Azak fortress (Azov), Bihorod-Dnistrovskyi, Kuban littoral monuments [Масловсский, 2007:86-87; Тесленко, 2010: 229-230; Галенко, 2005: 501-503]. The "South-Eastern Crimea Ceramics (ЮВК)" is also found in İstanbul during the archaeological excavations in the Tekfur Palace [Yenişehirlioğlu, 1999:49-50]. Introduction of them into the Gonio territory must have happened by the Ottoman soldiers.

As for the next group of the glazed pottery, the two-color ("bichrome") glazed ceramics, this type of ceramics was quite widely spread on the archaeological monuments of late medieval Crimea peninsula at the end of the 15th-16th centuries and the beginning of the 17th century. They are found in Sudak, Chembalo fortress in Balaklava, Mangupi citadel, Partenit fortress, etc [Алядинова, 2015: 452-480]. such ceramics is unfamiliar up to the third quarter of the 15th century. Therefore, supposedly, they should be dated to the 15th-16th centuries and mid 17th century [Тесленко, 2012: 242]. So far the origin of the ceramics of this group is not determined. The analysis of the inscription made on one of the bowls found in the Sudak fortress makes scholars think that one of the production centers should have been a province of eastern Arabia [Алядинова...,2010: 354]. However, neither is it excluded that such ceramics were produced in the Ottoman provinces too from where they appeared in the Gonio fortress.

One of the production centers of the glazed pottery in the Ottoman Empire was the district of Eyüp Sultan craftsmen in İstanbul. The ceramics production began there as early as the 15th century and continued non-stop up to 1936 [Yenişehirlioğlu, 1999:43-47]. The active production of the items for everyday use, especially green-glazed pottery actively developed in the 16th-17th centuries. Since the year 1718, when with the initiative of Ibrahim Pasha the craftsmen left in İznik were transferred to the Tekfur Palace, the expansion of the Eyüp Sultan craftsmen district took place. The ceramics produced in the Tekfur Palace gained popularity quite soon [Findik, 2001:16-17; Yenişehirlioğlu, 2007: 351]. The production of the glazed ceramics made with the new style of the so called "marble technique" in the Ottoman Empire is connected to the Tekfur Palace. Supposedly, the commencement of their production in the Ottoman Empire after the expansion of the Eyüp Sultan craftsmen district between the 18th-19th centuries is connected with the names of the craftsmen from the Tekfur Palace [Yenişehirlioğlu, 2007: 351; Barişta, 1999: 156-163; Baş, 2012: 146].

In our opinion, the certain part of the glazed ceramics found on the monuments of south-western Georgia, namely one-color glazed pottery painted in green and yellow and the items decorated with the so called "marble-like" technique were produced in the Tekfur Palace in İstanbul and the district of the Eyüp Sultan craftsmen.

Several fragmenst of Bowls decorated with "marble-like" technique have been found on the Batumi fort as well and Tbilisi Dedatsikhe in eastern Georgia. M. Mitsishvili considers them as Dagestan production and connects their distribution in Georgia to the activation of the Dariali trade road from the mid 18th century [Mitsishvili, 1976: 48].

"Marble-like" ceramics produced by the Eyüp craftsmen and green-glazed bowls, jugs and candlesticks have been discovered in great quantities during archaeological excavations in Crimea, Kefe and Sudak fortresses and the Caucasus. Their distribution is related to the Ottoman soldiers and warriors [Yenişehirlioğlu, 2007: 351; Yenişehirlioğlu, 1999: 49]. Apparently, these products were spread from İstanbul to the Black Sea littoral countries via sea. These products might have reached the territory of Georgia, namely Gonio, in the same way.

§ 4. Plain Ceramics

Plain ceramics is found in most quantity and variety among the archaeological finds of Gonio (G.A.89/79; G.A.02/74; G.A.2013/552; G.A.2016.41…pl.XXVIII/9). Among the kitchenware we should single out various types of earthenware characterized by roundish mouth, low lap and wide flat bottom. Since the Middle Ages this vessel still preserves sustainability of the shape to this day and does not differ greatly from present-day earthenware. Such vessels are found in great numbers in eastern as well as western Georgia, including the medieval monuments of the Adjaristskali gorge [Mindorasvili, 2009: 33; Mamuladze, 1993: 64] .

The next group of plain ceramics is created by pots (G.A.98/48; pl.XXIX/1). Some pots have flat bottom, straight mouth, low neck and lowered shoulders. At the beginning of the shoulder there is a grooved wavy belt. Inner and outer surface is ornamented with coil-like lines. Part of the pots is characterized by flattened bottom and low straight neck. Shoulders are sharply separated from the neck. On the body they are surrounded with indirectly bent grooved centric lines. There are also triangular cross-cut pots with convex mouth. Part of the pots is decorated with grooved wavy ornament or "rope-like" belt. Flat cross-cut handle is attached to the mouth and shoulder

Among the plain ceramic most numerous are jugs and pitchers. There are two types of pitchers:

Type 1 is comprised by pitchers with pipes sometimes called as vessels with "beaks", "pipe-beaks" or "kettle-like" pitchers (G.A.96/1362; G.A.96/1363; pl.XXIX/3-4). Similar types of pitchers are widely spread on the late medieval monuments of Georgia as well as whole Transcaucasia [Archvadze, 1978: 179-18].They are met in Mtskheta, Rustavi, Tbilisi – in Dedatsikhe [Archvadze, 1974: 179-180], Karvasla [Mindorashvili, 2009: 29-30, Synagogue [Mindorashvili, 2009: 55], Kvetera [Mindorashvili, 2010: 97], etc. of the 17th and 18th centuries.

Supposedly, such type of vessels is mostly characteristic to the Islamic world and was spread in our country from Persia or Ottoman Emirpe. Initial distribution of this product is indeed connected to the Islamic world. However, this shape of vessel became so much familiar that was preserved in the local ceramics production almost till the latest period [Maerials..., 1979: 110; Mndorashvli, 2009: 180].

Type 2 pitchers comprise plain jugs (G.A.96/1364; G.A.02/68,81,114…pl.XXIX/5-6). These are also typical samples of the late stage of the late medieval period and together with pitchers with pipes can be dated to the 17th-18th centuries.

Apart from the described specimens, a vessel with "strainer" found during the excavation of the tower No10 should be singled out among the archaeological finds (G.A.02/137; pl.XXX/4). Similar vessel is found in Tbilisi [Grdzelishvili…,1961: pl.XII 60, 72], Rustavi [Chilashvili, 1958: 108], Dmanisi [Djafaridze, 1956: 22], Ujarma [Lomtaidze, 1989: 201], Telavi [Chikoidze, 1979: 53] etc.

The fragments of *dergi* (long oval jar) form a separate group in plain ceramics. They are characterized by flat mouth and narrow higher neck. Rough surface is ornamented with grooved central lines or relief rope-like ornament (G.A.69/118,220; pl.XXIX/7; pl.XXX/1-2).

The next group of plain ceramics is comprised by construction ceramics – tiles and bricks (pl.XXX/6). Grooved tiles are most numerous. Apparently, in the late medieval period certain part of the constructions used to be roofed with tiles. They were made from red-burnt thick-sand clay. Bricks are small in number compared to tiles. They are rectangular, narrow and oblong in shape. Like different products of plain ceramics, construction ceramics must also be made locally. The archaeological excavations conducted at the southern gate of the fort territory revealed the remains of furnace-workshops used for burning construction ceramics [Kakhidze...,2004:9, pl. XX-XXI; Khakhutaishvili...,1995:3].

Together with its accompanying and parallel materials, construction ceramics can be dated to the 17th and 18th centuries.

§ 5. Pipes

Clay pipes are found in significantly large numbers during the archaeological excavations on the territory of Gonio fort (pl.XXXI).

The shape and ornamentation of the pipes are diverse. Most part of them is placed in mould and decorated with notched geometric or plant ornaments. Some of them are coated with brown or red clay substance. Some stamped samples are also met. According to the shape pipes resemble opened flowers, bells, funnels, discs, cones, etc. as a rule, the joint places of pipe bodies and stems are separated by distinct notched or dotted lines. According to earthen they can be divided into red, reddish, grey and white earthen items.

Clay pipes are mainly related to the Islamic world. Majority of them are revealed in such places that were ruled by the Ottomans or Persians for a long time. Actually, the recognition of their Ottoman origin became the background for the opinion established in the Georgian historiography that the date of their introduction to Georgia should be determined as the 16th century [Arcvadze, 1978: 11-131; Chkhaidze, 1982:114-128]. However, recent research shows that it was practically impossible to introduce Ottoman pipes to Georgia until the 16th century for their production is not confirmed in Ottoman Empire not until the end of the 16th century either with written or with archaeological data. The real date of their introduction to Georgia is the last decade of the first half of the 17th century, with taking into consideration political and economic as well as other factors: high price of tobacco, different types of prohibitions, etc [Tavamaishvili, 2009:167-168].

Clay pipes are found on the following late medieval monuments of Georgia: Tbilisi, Gori, Karaghaji, Mtskheta, Rustavi, Gremi, Gudarekhi, Dmanisi, Nadarbazevi, Telavi, Ikalto; in the ancient sites of Kvemo Kartli – Rkinis Tskali, Dzveli Bogvi, Poladauri; in southern and western Georgia: Akhalkalaki, Akhaltsikhe, Vardzia, Vani caves, Kutaisi, Tsakvinja [Archvadze, 1978:119-129; Djandieri, 1974: 60-62; Chikoidze, 1979: 119; Mindorashvili, 2009: 58; Isakdze, 2006: 127]. They can be found in certain numbers on Batumi and Petra-Tsikhisdziri fortresses [Kakhidze…,1989: 122-124, pl.XVII; Inaishvili, 1974: 130-137] . Clay pipes are found in small numbers on the medieval monuments of the Adjaristskali gorge as well [Mmuladze, 1993: 70-72]. they are mostly found in the finds of the Zendidi fortress. Two fragments are found on the Khikhani fortress territory too [Mindorashvili, 2015 a:145; pl.XXXII.fig.10].

They are dated everywhere to the 17th-18th centuries.

§ 6. Metal Ware

There are various types of ware made from iron and bronze among the archaeological materials. The earliest among them are two lance-type weapons. The weapons are of Italian type and according to their exact analogues can be dated to the 15th and first half of the 16th centuries (pl.XXXII/1-2). Presumably, their introduction is connected to Genoa [Afkhazava...,1998: 269; Kakhidze…,2004: 64].

However, we do not share this opinion. Although the lance-like weapon was not the main type of the Ottoman armament, we consider that this weapon appeared in the hands of the Ottoman as their combat trophy after one of their raids into European countries and eventually they introduced it to the Gonio fort.

Among the iron items, shells and groove bombs of spherical shape are most frequently met. A fragment of cannon barrel was found in one of the towers (Tower No 6). Iron cores are the last stage of the late medieval period and should be dated to the 19th century. Among other types of iron items the scales are remarkable; Only the flat cross-cut stem is preserved; round bullet-casting moulds; nails ; horseshoes of different sizes. Among other types of item a small size fire poker found in the Khikhani fortress is to be singled out (pl.XXXII/3-9); .

Apart from iron items, some bronze objects are also met though in smaller quantities. First and foremost, we should single out a mortar, pitcher lid, jug, miniature vessel and belt buckles (pl.XXVI/10-13). Like iron items, bronze objects also belong to the last stage of the late medieval period and should be dated to the end of the 18th and the 19th centuries.

§ 7. Coins

The Ottoman coins are mainly identified as belonging to the periods of Ahmed III (1703-1730), Mahmud II (1808-1839) and Mehmed Rashid V (1909-1918). Obviously, introduction and distribution of the Ottoman money in our country was the result of the political situation existing at that time between Georgia and Ottoman Empire [Varshsalomidze, 2009: 70].

Ottoman invasions in Transcaucasia caused accumulation of Ottoman money in great numbers in the western and south-western part of Georgia. Ottoman pricings found here must have been part of the Janissary wages, confirmed by written sources of documents too. Some Venetian ducats of the 17th and 18th centuries have also been found on the territory of Gonio fort and in the village of Khutsubani (Kobuleti municipality). There are only a few pieces of them. As it is known, a customs department was arranged at the Gonio fortress territory; hence the appearance of European coins seems quite natural. Several Polish coins have been found in Gonio and in the village of Khino. All of them were minted in the name of Sigismund III (1587-1632). Supposedly, Polish coins begin spreading in Georgia from the first half of the 17th century, preconditioned by the political relations with Poland against the Ottomans' growing expansion, trade relations, Catholic missionaries' activities in Guria and Samegrelo principalities, movements of Dnieper and Done Kazaks, etc [Varshsalomidze, 2009: 72; 2004:141-147; Shengelia, 1987: 68,72,82,101,136,202; Dundua...,2009: 21; Antadze, 1982: 59-60]

Conclusion

One of the most distinguished places among the late medieval construction buildings is taken by a bathhouse. It is built over the Roman period bath. The mosque belongs to the number of the late medieval construction-buildings on the fort territory**.** It is located to the north of the bathhouse. The most important and main part of the mosques was a sanitary-hygienic room, the so called ,,ablution rooms" where the believers used to wash hands, face, feet, get cleansed and prepared for the prayers. As a result of the archaeological excavation in Gonio the remains of such type of construction were revealed to the north of the mosque. The south gate of the fortress is reconstructed in the late middle ages. Westwards to the watchtower, in the south-western corner of the fortress there is one more late medieval building - a palace. In the late medieval period (1590-1595) the walls of the fortress were reconstructed as well. The walls were increased in height in 85-90 cm and over them 140 cm high battlements were erected. Close to the foundation of the tower No 20, outside the fortress the remains of a path pavement of the late medieval period have been revealed through the archaeological excavations. A longer part of the path is preserved in the inside territory of the fortress as well. Naturally, it is the continuation of the outer path. It stretches the whole way from the south gate towards the north direction. At the south gate the remains of the furnace-workshops for the construction ceramic ware of the late medieval period have been revealed**.** Two wells found on the territory of the fortress belong to the late medieval period too. One of them is located in the south-western sector, the other – in the central part of the fortress, opposite the mosque. The excavations have revealed water supply systems of the Ottoman period. Among the late medieval cultural layers on the fortress territory the so called "Ottoman pits" can be singled out. There are irregularly thrown earthenware, glass and iron items, construction ceramics, etc. of various types and functions in the pits. It explains their functioning as landfills. According to the similar types of materials in them they can be dated to the 17th-18th centuries.

A great number of various types of rich and diverse archaeological materials have been found in Gonio. Among them is the Chinese porcelain. The product is introduced to the Gonio fortress by the Ottoman soldiers and served to satisfaction of their needs. A separate group of ceramics is formed by faience production made in Ottoman empire, the cities of Anatolia – İznik (the 16th century and beginning of 18th century) and Kuthaya (the 18th century). The next group of ceramics is represented by glazed pottery. The earliest group of the late medieval glazed pottery belongs to the group of the Ottoman glazed pottery, known in scholarly literature as the ,,Miletus-ware". The next items belong to the later period and are dated to the 17th-18th centuries. Part of them must have been imported from different centers of the Ottoman Empire.

Certain part of the pink-earthen and one-color glazed pottery found on the territory of Gonio fort greatly resembles the products prepared in the south-eastern part of Crimea peninsula, known in the academic world as "South-Eastern Crimea Ceramics". Introduction of them into the Gonio territory must have happened by the Ottoman soldiers. So far the origin of the next group of the two-color ("bichrome") glazed ceramics is not determined. Presumably, such ceramics was made in one of the production centers of the Ottoman Empire. The thesis expresses supposition that part of the glazed pottery was prepared in the Tekfur Palace in Istanbul. Namely, the production of the Tekfur Palace should be the ceramics of one-color (mostly green-glaze) pottery as well as the items ornamented with "marble-like" décor. We think it possible that certain part of items was made locally, namely the brown-earthen ones for they resemble the local plain ceramics in the structure of earthen. The next group is created by plain ceramics: earthenware, pots, bowls, jars, jugs, pitchers, etc. earthenware as well as pipe-mouth jugs and pitchers of different sizes so characteristic to the Islamic world are found in most numbers. Construction ceramics is also found in quit numerous quantities too, namely bricks and tiles. Apparently, in the late medieval period certain part of the constructions used to be roofed with tiles. Like different products of plain ceramics, construction ceramics must also be made locally.Together with its accompanying and parallel materials, construction ceramics can be dated to the 17th and 18th centuries. Pipes comprise a separate group of ceramic ware. Their shapes and ornaments are diverse. Most part of them is placed in mould and decorated with notched geometric or plant ornaments. Chronologically, the samples with white earthen are the earlier ones (17th century). Compared to the white-earthen specimens, the red-earthen ones are more numerous and are dated to various periods of the 18th century. Among the finds of the late medieval period we also meet metal ware. The earliest among them are two Italian lances. They are dated to the first half of the 16th century. There are other types of products also found on the Gonio fortress territory, namely a bronze mortar, a bronze jug and iron and some bullet-casting moulds. Shells are found in great numbers on the monuments. They reflect the last part of the late medieval period and are dated to the end of the 18th century and the beginning of the 19th century. Different size iron nails are also discovered in great numbers. Archaeological finds comprise coins as well. Majority of them has been discovered during the archaeological excavations conducted at different sections of the Gonio fortress. Among the coins we can find different types of European coins (Venetian, Polish) as well as the Ottoman *akhchis*.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აბრამიშვილი...,2000: - აბრამიშვილი გ, ზაქარაია პ, ციციშვილი ი., ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორია. თბილისი

არჩვაძე, 1974: - არჩვაძე თ., თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი წერნაქიანი ჭურჭელი//*ფსაძ II, გვ. 174-188.* თბილისი

არჩვაძე, 1978: - არჩვაძე თ., აღმოსავლეთ საქართველოს გვიან ფეოდალური ხანის მოუჭიქავი თიხის ნაწარმი//*ფსაძ. III, გვ. 11-131.* თბილისი

ანთაძე, 1982: - ანთაძე მ., საქართველოს და თურქეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს ნუმიზმატიკური მასალის მიხედვით. თბილისი

აფხაზავა...,1998: - აფხაზავა ნ, მამულაძე შ., გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალა გონიოდან//*ბშრსუშ, II, გვ.269-277.* ბათუმი

ბარამიძე, 2008: - ბარამიძე რ., ისლამი და მუსლიმები აჭარაში (ისტორიულ-ეთნოლოგიური და სოციოკულტურული ასპექტები), დისერტაცია. ბათუმი

ბარამიძე, 2010: - ბარამიძე რ., მუსლიმური საკულტო ძეგლები. ბათუმი

ბაქრაძე, 1987: - ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი

ბერი ეგნატაშვილი, 1959ა: - ბერი ეგნატაშვილი., ახალი ქართლის ცხოვრება, პირველი ტექსტი//*ქართლის ცხოვრება II, გვ.326-442.* თბილისი

ბერი ეგნატაშვილი, 1959 ბ: - ბერი ეგნატაშვილი., ახალი ქართლის ცხოვრება, მესამე ტექსტი//*ქართლის ცხოვრება II, გვ.477–540.* თბილისი

ბოკუჩავა, 2010: - ბოკუჩავა მ., მონოქრომული და ლურჯი-თეთრი ფაიფური (საფონდო მასალების მიხედვით)//*სემმ, I (46-B), გვ. 292-305.* თბილისი

გამბა, 1987: გამბა ჟ.კ., მოგზაურობა ამიერკავკასიაში, თარგმნა მ. მგალობლიშვილმა. თბილისი

გბელიშვილი...,1961: - გბელიშვილი ი, ტყეშელაშვილი ო., თბილისის მატერიალური კულტურის ძეგლები I. თბილისი

გბელიშვილი...,1964: - გბელიშვილი ი, ხახუტაიშვილი დ., რკინის წარმოების უძველესი კერა ჭოროხის ქვემო დინებაში და არქეოლოგიური დაზვერვები გონიო-აფსაროსში//*სდსძ, I, გვ.59-99.* თბილისი

გძელიშვილი...,1973: - გძელიშვილი ი, ხახუტაიშვილი დ. ინაიშვილი ა., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს უძველესი ნამოსახლარებისა და არქეოლოგიური კვლევა-ძიების ძირითადი შედეგები//*სდსძ, III, გვ.8-30.* თბილისი

დუნდუა...,2009: - დუნდუა გ, ჯალაღონია ი., ქართული ნუმიზმატიკური ლექსიკონი. თბილისი

ვარშალომიძე, 1996: - ვარშალომიძე ი., ვენეციური ვერცხლის დუკატი გონიიდან//*სმ, №5, გვ. 49-50.* ბათუმი

ვარშალომიძე, 1998: - ვარშალომიძე ი., ევროპული მონეტები გონიიდან//*სმ, №7, გვ. 47-49.* ბათუმი

ვარშალომიძე, 2002: - ვარშალომიძე ი., ევროპული მონეტები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან//*ბამშ, II, გვ. 99-102.* ბათუმი

ვარშალომიძე, 2004: - ვარშალომიძე ი., სამხრეთ-კარიბჭესთან აღმოჩენილი მონეტები //*გონიო–აფსაროსი IV, გვ.141-147.* ბათუმი

ვარშალომიძე, 2009: - ვარშალომიძე ი., მონეტები გონიო–აფსაროსი*დან//გონიო–აფსაროსი VII.* ბათუმი

ვარშალომიძე, 2007: - ვარშალომიძე ჯ., ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრულ-დეკორატიული და სახვითი ხელოვნების ნიმუშები აჭარის მუსლიმანურ საკულტო ნაგებობებზე (ჯამეები)// *სდსეპ, I, გვ.82-102.* ბათუმი

ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973: ვახუშტი ბატონიშვილი., აღწერა სამეფოსა საქართველოსა// *ქართლის ცხოვრება,* თბილისი

ზოიძე, 2008: - ზოიძე ი., აჭარის მატერიალური კულტურა ოსმალთა ბატონობის პერიოდში// *სდსპ, II, გვ.144–151.* ბათუმი

თავამაიშვილი, 2009: - თავამაიშვილი გ., გვიანი შუასაუკუნეების არქეოლოგიური მასალა ბათუმის ციხიდან// *საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ,,ბათუმი: წარსული და თანამედროვეობა“ მასალები, გვ.166-170.* ბათუმი

თავამაიშვილი...,2013: - თავამაიშვილი გ, ინაიშვილი ნ., გონიო–აფსაროსის არქეოლოგიური ექსპედიციის (SW I სექტორის) რაზმის მუშაობის ანგარიში// *აჭარა წარ-სული და თანამედროვეობა I, გვ. 164-186.* ბათუმი

თავამაიშვილი, 2021: - თავამაიშვილი გ., თამბაქო და გვიანი შუასაუკუნეების ოსმალური თიხის ჩიბუხები, ბათუმი 2021

იაშვილი, 1955: - იაშვილი ვ., გონიოს ციხის ისტორიისათვის//*ამკძ, გვ.6-17.* ბათუმი

ისაკაძე, 2006: - ისაკაძე რ., ქუთაისი XV-XVIII სს-ში, არქეოლოგიური მასალებისა და წერილობითი წყაროების მიხედვით. დისერტაცია. ქუთაისი

ინაიშვილი, 1974: - ინაიშვილი ა., პეტრა–ციხისძირში 1962-1965 წლებში ჩატარებული გათხრების შედეგები// *სდსძ, IV, გვ.102-153.* თბილისი

კასტელი, 1976: - დონ კრისტოფორო დე კასტელი., ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ. თბილისი

კვანტიძე, 2012: - კვანტიძე გ., აბანოები გვიან შუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში//*კადმოსი 4, გვ. 116-153.* თბილისი

კახიძე...,1989: - კახიძე ა, ხახუტაიშვილი დ., მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისთვის// *სდსძ, XVIII.* თბილისი

კახიძე...,2002: - კახიძე ა, მამულაძე შ, ებრალიძე ტ., 2000 წელს გონიო-აფსაროსის ციხის სამხრეთი კარიბჭის გარეთ წარმოებული არქეოლოგიური კვლევა ძიების ანგარიში//*გონიო-აფსაროსი III, გვ. 44-70.* თბილისი

კახიძე...,2004: - კახიძე ა, მამულაძე შ., სამხრეთ-კარიბჭისა და აბანოთუბნის ტერიტორიაზე 1995-1999 წწ-ში წარმოებული კვლევა–ძიების უმთავრესი შედეგები// *გონიო-აფსაროსი IV, გვ.4-107.* ბათუმი

კახიძე...,2013: - კახიძე ა, სურმანიძე ნ, შალიკაძე თ., ბათუმის ციხის 2012 წლის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები// *აჭარა წარსული და თანამედროვეობა I, გვ. 8-51.* ბათუმი

კახიძე..., 2016: - კახიძე ა, მამულაძე შ., აჭარის არქეოლოგიური ძეგლები, თბილისი

ლორთქიფანიძე...,1960: - ლორთქიფანიძე ო, მიქელაძე თ., მასალები ბათუმის რაიონის არქეოლოგიური შესწავლისათვის// *სმამ. ტ.XXIV, №6. გვ. 761-768*

ლომთათიძე, 1989: - ლომთათიძე გ., არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთისა და ივრის ხეობაში. თბილისი

მასალები...,1979: - მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნობის ისტორიისათვის, ტომი. II, ნაწილი I. თბილისი

მიწიშვილი, 1974: - მიწიშვილი მ., თბილისის დედაციხეზე აღმოჩენილი მოჭიქული კერამიკა// *ფსად, ტ.II, გვ.189-200.* თბილისი

მიწიშვილი, 1976: - მიწიშვილი მ., ქართული მოჭიქული ჭურჭლის წარმოების ისტორიიდან. თბილისი

მინდორაშვილი, 2008: -მინდორაშვილი დ., უფლისციხე შუა საუკუნეებში. თბილისი

მინდორაშვილი...,2009: - მინდორაშვილი დ, მამულაძე შ., გონიო-აფსაროსის #10 კოშკში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ძირითადი შედეგები// *გონიო-აფსაროსი VIII, გვ. 25-58.* ბათუმი

მინდორაშვილი, 2009: - მინდორაშვილი დ., არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში. თბილისი

მინდორაშვილი, 2010: - მინდორაშვილი დ., კვეტერის ციხის არქეოლოგიური მასალა. თბილისი

მინდორაშვილი, 2015 ა: -მინდორაშვილი დ., ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული გათხრების ანგარიში// *აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა II, გვ.132-183.* ბათუმი

მინდორაშვილი, 2015 ბ: - მინდორაშვილი დ., საქართველოს არქეოლოგია, II-III. ბათუმი

მინდორაშვილი, 2019: - მინდორაშვილი დ., ხიხანის ციხე, ბათუმი

მამისთვალიშვილი, 1981: - მამისთვალიშვილი ე., XV ს-ის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ. თბილისი

მამაიაშვილი, 1974: - მამაიაშვილი ნ., თბილისის დედაციხის ფაიანსი// *ფსად, II. 201-220.* თბილისი

მამაიაშვილი, 1976: - მამაიაშვილი ნ., ფაიანსი შუა საუკუნეთა ხანის საქართველოში. თბილისი

მამულაძე, 1993: - მამულაძე შ., აჭარისწყლის ხეობის შუასაუკუნეების არქეოლოგიური ძეგლები. ბათუმი

მამაცაშვილი, 1981: - მამაცაშვილი ლ., კ კოხისა კ, ო სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თბილისი

მურიე, 1962: - მურიე ჟ., ბათუმი და ჭოროხის აუზი. ბათუმი

სადრაძე...,2014: - სადრაძე ვ., ძნელაძე მ., ღლიღვაშვილი ე., ხოხობაშვილი თ., ძველი ქართული აბანოები. თბილისი

სულავა, 2009: - სულავა ნ., გონიო-აფსაროსის მუდმივმოქმედი არქეოლოგიური ექსპედიციის 2004-2005 წწ-ის კვლევა-ძიების შედეგები SWVIII სექტორში (,,აბანოთუბანი")//*გონიო-აფსაროსი VIII, გვ. 59-89.* ბათუმი

ქარციძე, 2010: - ქარციძე ნ., შუა საუკუნეების მოჭიქული კერამიკა ქუთაისიდან. დისერტაცია. ქუთაისი

ქართული პროზა, 1983: - ქართული პროზა, თბილისი

ქამადაძე, 2013: - ქამადაძე კ., გონიო-აფსაროსში აღმოჩენილი ფაიანსის წარმომავლობის საკითხისათვის// *სმ XX, გვ. 160-167,* ბათუმი

ქამადაძე, 2014ა: - ქამადაძე კ., გვიანი შუა საუკუნეების იზნიკური კერამიკა გონიო–აფსაროსიდან//*საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის სამხრეთ–დასავლეთ საქართველო IV (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, გვ. 223-232,* თბილისი

ქამადაძე, 2014ბ: - ქამადაძე კ., გვიანი შუასაუკუნეების ერთფერად მოჭიქული კერამიკა გონიო–აფსაროსიდან//*საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: ,,ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში – II" მასალები. ნაწილი III, გვ. 325-328,* ბათუმი

ქამადაძე, 2015ა: - ქამადაძე კ., ფაიფურის ფინჯნები გონიო–აფსაროსის ციხიდან// *საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის-სამხრეთ დასავლეთ საქართველო V (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, გვ.417-426,* თბილისი

ქამადაძე, 2015ბ: - ქამადაძე კ., გვიანი შუასაუკუნეების არქიტექტურული ნაგებობანი გონიო-აფსაროსის ციხიდან//*საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის ,,კულტურა და ხელოვნება: კვლევა და მართვა" მასალები, გვ. 136-141,* ბათუმი

ქამადაძე, 2016ა: - ქამადაძე კ., მარმარილოსებრი კერამიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან//*საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის-სამხრეთ დასავლეთ საქართველო VI (ისტორია, არქეოლოგია, ეთნოლოგია) მასალები, გვ. 245-251,* თბილისი

ქამადაძე, 2016ბ: - ქამადაძე კ., ოსმალური ფაიანსი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან//*ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის კვლევითი ინსტიტუტის შრომები XII, გვ. 48-61,* ბათუმი

ქამადაძე, 2016გ: - ქამადაძე კ., სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (აჭარა) გვიან შუასაკუნეებში წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური მასალების მიხედვით). დისერტაცია. ბათუმი

ქამადაძე...,2021: - ქამადაძე კ, მოწყობილი თ., ბოლო წლებში (2015-2021 წწ) გონიოს ციხის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ფაიანსის ნაწარმი//*გონიო-აფსაროსი XI, გვ. 176-189,* ბათუმი

ქებულაძე, 1971: - ქებულაძე რ., ევროპული მონეტების მიმოქცევა საქართველოში XV-XVIII სს. თბილისი

ყაზბეგი, 1995: - ყაზბეგი გ., სამი თვე თურქეთის საქართველოში. ბათუმი

შარდენი, 1975: - შარდენი ჟ., მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. თბილისი

ჩიკოიძე, 1974: - ჩიკოიძე ც., თელავი გვიანფეოდალურ ხანაში//*ფსად. II, გვ. 68-83.* თბილისი

ჩიკოიძე, 1979: - ჩიკოიძე ც., ქალაქი თელავი. თბილისი

ჩხაიძე, 1982: - ჩხაიძე ლ., გვიან ფეოდალური ხანის კერამიკული ნაწარმის ერთი სახეობა გონიოდან// *სდსძ, XI, გვ. 114-127.* ბათუმი

ჩხვიმიანი, 2011: - ჩხვიმიანი ჯ., მეჩეთი დმანისის ნაქალაქარზე// *სემმ. №2; გვ.214-246*

ჩელები, 1971: - ჩელები ე., მოგზაურობის წიგნი, ნაკვეთი I, თბილისი

ციციშვილი, 1955: - ციციშვილი ი., ქართული არქიტექტურის ისტორია. თბილისი

წურწუმია, 2014: - წურწუმია მ., ცეცხლსასროლი იარაღი XVI-XVIII სს-ის საქართველოში// *სკ 4, გვ. 110-200.* თბილისი

ჭილაშვილი,1958: -ჭილაშვილი ლ., ქ. რუსთავი. თბილისი

ჭიჭილეიშვილი, 2015: - ჭიჭილეიშვილი მ., ქართული ხითხუროობის ტრადიციები აჭარის საკულტო ძეგლებში (ჯამეები)//*საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის: ,,კულტურა და მართვა" მასალები. გვ. 117-125.* ბათუმი

ხალვაში, 2002: - ხალვაში მ., გონიო-აფსაროსის შიდაციხის ცენტრალური ნაწილის არქეოლოგიური გათხრების შედეგები// *გონიო-აფსაროსი, III, გვ. 134-167.* თბილისი

ხალვაში...,2017: - ხალვაში მ, მამულაძე შ, მინდორაშვილი დ,. არქეოლოგიური გათხრები ზენდიდში//*გამშ VII, გვ. 68-109.* ბათუმი

ჯანდიერი, 1974: - ჯანდიერი ე., ჯავახეთის ახალქალაქი გვიან ფეოდალურ ხანაში// *ფსად.II, გვ. 49-67.* თბილისი

ჯანდიერი, 1978: - ჯანდიერი ე., ჯავახეთის ახალქალაქის განათხარ ნაგებობათა თარიღისათვის//*ფსად. III, გვ. 27-42.* თბილისი

ჯაფარიძე, 1956: - ჯაფარიძე ვ., ქართული კერამიკა (XI-XIII სს). თბილისი

Арапова, 1977: - Арапова Т.Б., Китайский фарфор в собрании Эрмитажа, Конец XIV- первая тресть XVIII века. Ленинград

Адакссина...,2003: - Адакссина С.Б, Кирилко В.П, Мыц В.Л., Отчёт об археологических исследованиях средневековой крепости Чембало (г.Балаклава) в 2002 году. С-Петербургь-Симферопол

Алядинова, 2015: - Алядинова Д.Ю., Керамика Османского времени из раскопок партенита// *The Ancient and Medieval Taurika, The volume of collected papers dedicated to the jubilee of Elena Alexandrovna Parshyna. pp. 452-480.* Kyiv

Алядинова...,2010: - Алядинова Д.Ю., Красножон А.Б., Чаша с арабской надписью из Судака//*Stratum plus(6), pp. 347-356*

Берадзе, 1989: - Берадзе Т., Мореплование и морская торговлия в средневековой Грузиию. Тбилиси

Беляева, 1998: - Беляева С.А., О культурно-исторических связях Северно Причерноморья и Анатолии в XVI-XVII вв. (по находкам поливной керамики в Очакове)//*Историко-культурные связы Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. Тезисы докладов научной конференции. с.40-42.* Ялта

Беляева…,2017: - Беляева С.А, Фиалко Е.Е., Керамика Изника конца XV-XVI вв. из раскопок Нижнего двора Аккерманской крепости//*Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том. 2, с. 561-580, Казан-Кишинев*

Виноградова,1962: - Виноградова Н., Искуство средневекового Китая. Москва

Волков, 2006: - Волков И.В., Закрытый комплекс турецкого времени из Азова// *ИАИАНД 21, с. 481-483*

Гарбузова, 1958: - Гарбузова В.С. Из истории производства малоазийских фаянсов в XIII-XIX вв//*Ученые записки ЛГУ 256 (7). Ленинград. с. 21-40*

Галенко, 2005: - Галенко А., Гончарное производство и торговля в Османской провинции Кефе//*Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. с. 493-504.* Киев

Гусач, 2005: - Гусач И.Р., Турецкие полуфаянсы XVIII века из Азова// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. с. 476-481.*Киев

Гусач, 2006: - Гусач И.Р., Археологические исследования на территории турецкой крепости Азак//*Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону. Вып. 21. с. 127–14.* Азов.

Гусач, 2011: - Гусач И.Р., Китайский фарфор XVII-XVIII вв. из раскопок на территории турецкой крепости Азак// *Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 2009 г. выпуск 25. с. 391-454*. Азов

Гусач, 2012: - Гусач И.Р., Кютахийские кофейиние чашечки из раскопок крепости Люток (Сед-Ислам)// *Вестник Танаиса. Вип. 3/2012. с.114-139*

Гусач, 2016: - Гусач И., Курительные трубки из раскопок османской крепости Азак. Азов

Гусач, 2017: - Гусач И. Р. Малоазийская поливная керамика XV-XVIII вв. из раскопок в турецкой крепости Азак// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том.2, с. 581-600,* Казан-Кишинев

Гусач, 2021..., Гусач И. Р., Камададзе К., Малоазийские фаянсы и китайский фарфор в быту турецкого гарнизона крепости Гонио-Апсарос (по материалам раскопок 2018 года)// *ŚWIATOWIT Supplement Series C: Pontica et Caucasica, vol. II Interdisciplinary research on the antiquity of the Black Sea, pp. 205-218.* Warsaw

Гудименко, 2005: - Гудименко И.В., Китайский фарфор и глазурованная Китайская керамика из раскопок залатоордынского Азака// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. с. 255-287*. Киев

Герцен...,2005: - Герцен А.Г, Науменко В.Е., Поливная керамика из раскопок цитадели Мангупа//*Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. с. 476-481.* Киев

Дынник, 1990: - Дынник И.Н., Керамические комплексы Измаила XVI-XVII вв//Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья//*Тезисы докладов научно-практической конференции. с.120-123.* Белгород-Днестровский

Добролюбский...,1990: - Добролюбский А.О., Дынник И.Н., Первые наблюдения над стратиграфией турецкого Измаила// *Охранные историко-археологические исследования на юго-западе Украины. с. 168-177.* Одесса-Запорожие

Иванов…,1998: - Иванов А.В., Савеля О. Я., Филиппенко А.А., Комплекс поливной керамики средневекового Кадыкоя//*Историко-культурные связи Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. (по материалам поливной керамики). Тезисы докладов научной конференции. с 108-112.* Симферополь,

Камададзе, 2016: - Камададзе К., Турецкие Фаянсовые Кофейные Чашечки в Памятниках Юго-Западной Грузии// *Стародавне Причорномор'я, Випуск XI, с. 220-225,* Одеса

Кузьменко, 1980: - Кузьменко Л.И., Керамика и фарфор Китая. Каталог выставки. Москва

Кречетова...,1947: - Кречетова М.Н., Вестфален Э.Х., Китайский фарфор. Ленинград

Коваль, 1997: - Коваль В. Ю. Керамика Востока в средневековой Москве (опыт систематизации)// *РА (2), с. 104-122*

Масловсский, 2007: - Масловсский А.Н., Восточнокрымский поливой импорт в Золотоордынском Азаке//*Поливная керамика Восточной Европы, Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. (II Международная научная конференция), с. 86-87.* Ялта

Миллер, 1965: - Миллер Ю. А., Искусство Турции. Москва

Миллер, 1972: - Мюллер Ю., Художественная керамика Турции. Ленинград

Обухов...,2007: - Обухов Ю.Д, Волков И.В., Китайская керамика из Маджара// *Поливная керамика Восточной Европы, Причерноморья и Средиземноморья X-XVIII вв. (II Международная научная конференция), с. 20-25.* Ялта

Плетньов, 2007: - Плетньов В., Турски фаянс от Варна// *Поливная керамика Восточной Европы, Причерноморья и Средиземноморья в X–XVIII вв. Тезисы. II международной научной конференции. с. 90-93*. Ялта

Столярик, 1982: - Столярик Е.С., Турецкая художественная керамика XVI в. Белгород-Днестровского//*Памиятники римского и средневекового времени в Северо-Западном Причерноморье. с. 173-183.* Киев

Стужина, 1970: - Стужина Э.П., Китайское ремесло в XVI-XVIII вв. Москва

Станчева, 1960: - Станчева М., Турски фаянс от София// *Известия на Археологическия Институт, Българска Академия на науките.Т. XXIII. с. 114-144.* София

Станчева, 1972: - Станчева М., Колекцйята от лули ььв варненския музей// *Известия на народния музей варна, книга VIII (XXIII), с. 81-82*. Варна

Тесленко, 2005: - Тесленко И.Б., Турецкая керамика с росписью кобальтом в Криму// *Полвная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII вв. с. 385-410*. Киев

Тесленко, 2010: - Тесленко И.Б., Поливная посуда Крыма XV в. (местное производство до турецкого периода). Част I. Типология, распространение, происхождение// *Древности (9), с. 216-234*

Тесленко, 2012: - Тесленко И.Б., Керамика из раскопок хриистианского храма с некрополем в с. Малый Маяк (бивш. Биюк Ламбат, Южнии берег Крыма)// *Археологический алманах 28: Древняя и средневековая Таврика. Сборник статей, посвященный 1800-летию города Судака. с. 228-246*. Донецк

Чеснок, 1988: - Чеснок В.Ф., Крепость Лютик (XVII-XVIII вв.)//*Известия РОМК (5), с. 66-73*

Aslanapa, 1965 a: - Aslanapa Ö., Türkischane Fliesen und Keramik in Anatolien. Istanbul

Aslanapa, 1965 b: - Aslanapa O., İznik'te Sultan Orhan İmaret Kazısı, Sanat Tarihi Yıllığı I, İstanbul Üniversitesi Edediyat Fak. Yayınları, 16-31. İstanbul

Aslanapa, 1969: - Aslanapa O., İznik Kazılarında Ele Geçen Keramikler ve Çini Fırınları// *Türk Sanatı Tarihi, Araştırma ve İncelemeleri, Milli Eğitim Basımevi, pp.62-73.* İstanbul

Aslanapa, 1971: - Aslanapa O., Turkish Art and Architecture, Praeger Publishers. London

Aslanapa, 1984: - Aslanapa O., Türk Sanatı, Remzi Kitabevi. İstanbul

Aslanapa, 1986: - Aslanapa O., İznik çini firinlari kazisi 1985 çalişmalari// *VIII. Kazi sonuçlari toplantisi II, 26-30 mayis, pp.315-333.* Ankara

Aslanapa, 1987: - Aslanapa O., İznik çini firinlari kazisi 1986 çalişma-lari// *IX. Kazi sonuçlari toplantisi II, 6-10 nisan, pp.329-349.* Ankara

Aslanapa, 1992: - Aslanapa O., İznik çini firinlari kazisi 1991 yili çalişmalari// *XIV. Kazi sonuçlari toplantisi II, 25-29 mayis ,pp. 475-494.* Ankara

Altun...,1996: - Altun A, Aslanafa O., İznik çini firinlari kazisi 1995 çalişmalari// *XVIII. Kazi sonuçlari toplantisi II, 27-31 mayis, pp.515-529*. Ankara

Altun, 2007: - Altun A., İznik Kazilari Işiğinda Osmanli Çini ve Seramikleri//*Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik sanati. Editörler Őney G., Çobanli Z., pp.309-325*. İstanbul

Aliyeva, 1994: - Aliyeva K., The Role of the Tabriz School in the Development of Art in Ottoman Turkey// *Aspects of Ottoman History, papers from ciepo IX, edited by A. Singer and A. Cohen, pp. 13-18,* Jerusalem

Akşin, 1987: - Akşin S., Türkiye Tarihi 2, Osmanli Devleti 1300-1600. Ankara

Ateş, 1983: - Ateş A., Seramik teknolojisi. Beşiktaş

Atasoy…,1989: - Atasoy N., Raby J., Iznik. The Pottery of Ottoman Turkey. London: Alexandria press in association with Laurence King.

Andronic, 1968: - Andronic A., 1968. Ceramica otomană descoperită la Iaşi// *Studii şi cercetări de istorie veche.T. 19., Nr.1. pp.159-168.* Bucureşti

Atilgan...,2014: - Atilgan S, Őrnek D., Bursa Turkish Islamic Arts Museum cup Holders// *Discussion on Turkology, Questions and Developments of Moden Turkology Studies, Editors Emiroğlu Ö, Godzińska M, Majkwski F., pp. 68-82,* Warsaw

Bakir, 2007: - Bakir T.S., Osmanli Sanatinda bir zirve İznik Çini ve Seramikleri// *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik sanati. Editörler Őney G., Çobanli Z., pp. 279-305.* İstanbul

Baram, 2002: - Baram U., Entangled Objects from the Palestinian Past, Archaeological Perspectives for the Ottoman Period, 1500–1900// *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire Edited by Uzi Baram and Lynda Carroll. pp. 137-159.* New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow

Barişta, 1999: - Barişta Ő., Eyüp Sultandan Ebru Desenli Seramik ve Çiniler// *III, Eyüp Sultan Sempozyumu, 28-30 mayis, pp. 156-163.* İstanbul

Baş, 2012: - Baş G., Bitlis Kalesi Kazisi Sirli Seramikleri (2004-2012). Ankara

Belgin, 2007: - Belgin D.A., Kütahya Çiniciliği// *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik sanati. Editörler Őney G., Çobanli Z., pp. 329-334.* İstanbul

Bikić, 2003: - Bikić V., Gradska Keramika Beograda (16-17 vek). Beograd

Bikiç, 2017: - Bikiç V., Ottoman Glazed Pottery Standardisation: The Belgrade Fortress Evidence for Production Trends// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том.2, с. 206-216* Казан-Кишинев

Biliaieva, 2015: - Biliaieva S., Anatolian imports of potery on the territory of Ukraine in Medieval and early modern period// *XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics. Vol. 2. pp. 85-89.* Antalia

Beurdeley, 1974: - Beurdeley M., Porcelaine de la Compagnie des Indes. Fribourg

Buhlfaia, 2006: - Buhlfaia S.A., Historical background of Libian Mosque architecture: assessment and criticism of mosques in Ajdabiya city. (https://etd.lib.metu.edu.tr /upload/12607855/index.pdf)

Carswell, 1995: - Carswell J., Çin Porselen ve Seledonlari, Sadberk Hanim Müzesi Kolleksiyonu. İstanbul

Carswell, 1998: - Carswell J., Iznik Pottery. London

Carroll, 2002: - Carroll L., Toward an Archaeology of Non-Elite Concumption in Late Ottoman Anatolia// *A Historical Archaeology of the Ottoman Empire Breaking New Ground. pp. 161-180.* New York, Bocton, Dorcht, London, Moscow

Dekkel, 2008: - Dekkel A., The Ottoman Clay Pipes// *Paneas: Volume II, small find other studies. vassilios tzaferis and shoshana Israeli, Israel Antiquities Authority. pp. 113-164.* Jerusalem

Dillon, 2017: - Dillon M., Encyclopedia of Chines History, New York

Dimand, 1930: - Dimand M.S., A Handbook of Mohammedan Decorative Art//*The Metropolitan Museum of Art*. New York.

Ersoy, 2008: - Ersoy A., Traditional Turkish Arts. Ankara

Erkmen, 2009: - Erkmen A., The Formal Analysis of Iznik Ceramics (15th-16th Centuries)// *Soma 2007: Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University, 24 and 29 April. pp.116-123.* Archaeopress. Oxford

François, 1996: - François V., Ceramiques Ottomanes de Tradition Byzantine D' Iznik// *Anatolia antique IV, pp. 231-245.* Istanbul

François, 2017: - François Circulations des potiers o des modelès? Production Damascène de vaisselle Ottomane „á la manière" D" Iznik// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том.2, с. 217- 243,* Казан-Кишинев

Fehérvári, 1973: - Fehérvári G., Islamic Pottery. London

Frick, 1993: - Frick F.A., Possible Sources for Some Motifs of Decoration on Islamic Ceramics// *pp.231-240. Muqarnas, X*

Findik, 2001: - Findik N.Ö., Îznik Roma Tiyatrosu Kazi Buluntulari (1980-1995) Arasindaki Osmanli Seramikleri, Ankara

Fındık, 2007: - Fındık N.Ö., Slip Painted Iznik Ceramics// *Çanak, BYZAS 7, X-X, pp.1-13*

Findik, 2014: - Findik N.Ö., Ceramics as a Trade stock in Anatlia// *Discussion on Turkology, Questions and Developments of Moden Turkology Studies. pp. 55-67,* Warsaw

Fialko…,2011: **-** Fialko O, Bilyayeva S., Art ceramics of the Islamic world in Ukrainian lands// *The art of the Islamic world and the artistic relationships between Poland and Islamic countries. pp. 215-222.* Krakow

Gusach, 2015: - Gusach I., Art Ceramics from Iznik found in the Ottoman fortress Azak// *XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics. Vol. 2. pp. 31-35.* Antalia

Gushion...,1958: - Gushion J.p., Honey W.B., Hendbook of Pottery and porcelan Murks. London

Gökçe, 2016: - Gökçe E., Iznik Ceramics: History and Present-Day// *Athens Journal of Humanities and Arts, Vol.X, No.Y, pp.1-17*

Hayes, 1980: - Hayes J.W., Turkish clay pipes: a provisional typology// *The archaeology of the clay tobacco pipe, IV, Europe Oxford: BAR IS. Vol, 92.*

Hayes, 1992: - Hayes J.W., Excavations at Saraçhane in Istambul. II. The Pottery, pp. 244-256. Princeton

Hobson, 1923: - Hobson H., The wares of the Ming Dinasty. London

Hoteit, 2015: - Hoteit A., Contemporary architectural trends and their impact on the symbolic and spiritual function of the Mosque// *International Journal of Current Research. 13547-13558, Vol. 7, Issue, 03, March*

Inanan, 2012: - Inanan, F., An assessment for the Byzantine pottery from the excavations of Balatlar church// *Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology, 15, pp. 147-160.*

Jenkins, 1983: - Jenkins M., Islamic Pottery a Brief History, The Metropolitan Museum of Art Bulleting/Spring

Jörg, 1997: - Jörg C.J.A., Chinese Ceramics in the Collection of the Rijks museum, Amsterdam (The Ming and Qing dynasties). Amsterdam

Kamuran, 2007: - Kamuran A.K., Osmanli'dan Günümüzde Türk Yemek Kültüründe Seramik Yemek Kaplari. Eskişehir

Kamadadze, 2018: - Porcelain from Gonio Fort// *Стародавне Причорномор'я, Випуск XII, с. 261-269,* Одеса

Kamadadze…, 2019: - Kamadadze K, Chkhatarashvili G., The Iznik pottery found in the Gonio Fort//*Могилянські читаня, Зборник наукових праць. с. 301-*308. Київ

Karasiewicz...2012: - Karasiewicz-Szczypiorski R, Savelâ O., Excavation in Balaklava (Sevastopol, Ukraine), season 2011, Discovery of Fortifications of Roman Fort// *Światowit, Vol.IX(L), Mediterranean and Non-European Archaeology. pp. 173-182.* Warsaw

Kirmizi, 2004: - Kirmizi B., An Archeometric Application to a group of early ottoman ceramics from Iznik (http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12605391/index.pdf)

Küçükylmazlar, 2006: - Küçükylmazlar A., Istanbul ticaret odasi çini araştirmasi. Istanbul (http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-22.pdf)

Kovács, 2003: - Kovács G., Some Possible Directions for Research into Ottoman-era Archaeological Finds in Hungary// *Archaeology of the Ottoman period in Hungary, Hungarian national museum. pp. 257-266.* Budapest

Kovács, 2005: - Kovács G., Iznik Pottery in Hungarian Archaeological Research// *Turkish Flowers, Studies on Ottoman Art in Hungarry. pp. 69-86.* Budapest

Kovács, 2006: - Kovács G., Hödolstág kori leletegyüttes Baja belvárosából//*Communicationes Archaeologicae Hungrariae. pp. 275-295.* Budapest

Kovács, 2010: - Kovács G., A Magyarországi Oszmán-Török Régészet ùj Eredményei: Áttekintés a Dráva Menti Kutatások Kapcsán//*A Középkor és a Kora ùjkor régészete Magyarországon. pp. 757-781.* Budapest

Kouymjian, 2014: - Kouymjian D., The Role of Armenian potters of Kutahia in the Ottoman Ceramic Industry// *Armenian Communities in Asia Minor. pp. 107-130.* California

Khalil…,2017: - Khalil W, Gusach I., Muslim faience fragments from the excavations of the Ottoman fortress of Sed-Islam in southern Russia (Middle of the 17th till early 18th centuries// *Egyptian Journal of Archaeological and Restoration studies ,,EJARS". Vol.7, Issue 2. pp. 181-192*

Lane, 1957: - Lane A., Late Islamic Pottery. London

Migeon…,1923: - Migeon G., Sakisian A., La céramique d'Asie Mineure et de Constantinople du XIV-e au XVIII-e siècle. Paris: P. Geuthner.

Mamuladze…,2014: - Mamuladze Sh, Kakhidze E., Ottoman Ceramics from the Gonio Fort, Southwestern Georgia// *1st International Congress of Eurasian Turkish art. pp. 195-202*. Istanbul

Nicolescu, 1967: - Nicolescu C., Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVIII gasită în Moldova //*Arheologia Moldovei. V. pp. 287-305*. Bucarest

Öney, 1993: - Öney G., Baslahgicnidan bugüne Türk Sanati. Ankara

Öney, 2003: - Öney Ö.,Çini ve Seramikleri. In İnalcık H., Renda G. (haz.). Osmanlı Uygarlığı 2. Istanbul, pp. 699-735.

Öz, 1960: - Öz T., Turkish pottery// *Turkish ceramics. pp. 43-45.* Ankara

Öztaşkin, 2017: - Ötaşkin M., Byzantine and Turkish Glazed Pottery Finds from Aphrodisias// *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X-XVIII ВВ. Том.2, с. 165-188,* Казан-Кишинев

Ölçer, 2018: - Ölçer S., 15 ve 16. yüzil mavi-beyaz seramikleri: Osmanli, Safevi ve Çin hanedanliği örneklerinin üslup bağlaminda karşilaştirilmasi// *Sanat Tarihi Dergisi Cilt: XXVII, Sayı:1, pp. 265-301*

Pala, 2006: - Pala İ.Ç., Osmanlı Dönemi İznik Fritli Çamuru İle Tebrizli Ustaların Fritli Çamuru Arasındaki İlişkiye Dair Belgeler// *Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildiriler Cilt 2, pp. 313- 317.* İzmir

Perkins, 1999: - Perkins D., Encyclopedia of China. Chicago-London

Pope, 1952: - Pope J.A., Fourteenth-Century Blu-and-White a group of Chinese porcelains in the Topkapu saraye müsesi, Istanbul. Washington

Reyhan, 2004: - Reyhan K., Construction Techniques and Materials of the Ottoman Period Baths in Seferihisar-Urla Region. İzmir

Robinson...,1985: - Robinson G.W., Rebecca W, Tobacco pipes of the Atenian Agora// *Hesperia 54 (2). pp. 149-203*

Rimf, 2017: - Rimf A., Ilok's Fortress in The Ottoman Period, Mediaeval Settlements in The Light of Archaeological Sources, 421-439, Zagreb

Saare, 1935: - Saare F., Die Keramik der islamischen Zeit von Milet// *Milet III. 4. pp. 72-75.* Das islamische Milet. Berlin und Leipzig

Szalai, 2013: - Szalai E., Oriental import gods Ottoman-period Gyula//*Fiatal Középkoros Régészek IV. konferenciájának Tanulmánykötete. pp. 159-172.* Kaposvár

Sugimura, 2000: - Sugimura T., Islamic and Cinese ceramics of Central Asia in the 15 century// *Blue of Samarkand, International symposium on revitalization of traditional ceramic techniques in Central Asia. pp. 38-46.* Samarkand

Siobhán, 2009: - Siobhán C., Chinese Porcelain Treasures Blue and White Wares of the Ming Dynasty// PASSAGE. July/August.10 (http://www.fom.sg/Passage/2009/07bluewhite.pdf)

Smolijaninovaitė, 2007: - Smolijaninovaitė K., A Study on Historic Hamams in Istanbul (Changing Aspects of Cultural Use and Architecture). Cottbus

Sözen, 1987: - Sözen M., The Evolution of Turkish Art and Architecture. İstanbul: Haşet Kitabevi A.Ş.

Skartsis, 2009: - Skartsis S., Chlemoutsi castle (Clermont, castel tornese), Peloponnese: its pottery and its relations with the west (13th-early 19th c.). Birmingham

Sharma, 2012: - Sharma A., Chinese porcelain Finds from Purana Qila excavations// *Heritage and Us, conserve it for the future quarterly e-journal, Year 1, Issue 2, Nov. 2–9* **Staniforth…,1998**: Staniforth M, Nash M., Chinese export porcelain from the wreck of the Sydney Cove (1797). Sydney

Teslenko, 2015: - Teslenko I., Ceramic import and export of Crimea at the final stage of the Genoese domination in the black sea region// *XI th Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics. Vol. 2. pp. 169-173.* Antalia

Tóth, 2003: - Tóth A., 2003. An Ottoman-era Cellar from the Foreground of Buda's Royal Palace// *Archaeology of the Ottoman period in Hungary, Hungarian national museum. pp. 273-280.* Budapest

Tóth, 2011: - Tóth A., Turkish ceramics recovered during the archaeological excavation on the castle hill of Buda// *Fialko O, Bilyayeva S., Art ceramics of the Islamic world in Ukrainian lands// The art of the Islamic world and the artistic relationships between Poland and Islamic countries. pp. 223-234.* Krakow

Vroom, 2005: - Vroom J., Bizantine to modern pottery in the Aegean (7th to 20th Century). Bijleveld

Vroom, 2007: - Vroom J., Kütahya Between The Lines: Post-Medieval Ceramics as Historical Information// *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Erly Modern Greece. Hesperia. Supplement 40. jan.1.pp. 71-93.* Athens

Vincenz: - Vincenz A., Porcelain and Ceramic Vessels of the Ottoman Period from the Ancient Police Station in Jaffa, Israel (www.academia.edu/AnnadeVincenz)

Ylmaz, 2009: - Ylmaz G., Edirne-zindatli kurtarma kazilarinda bulunun erken osmanli seramikleri, I// *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, say 9, pp. 25-42*

Yenişehirlioğlu, 1990: - Yenişehirlioğlu, F.,Activities for the "Iznik year". Müze, july 1989 - june 1990. 38-39. Istanbul

Yenişehirlioğlu, 1999: - Yenişehirlioğlu F., Eyüp Çömlekçiler Mahalesi Araştirmalari// *III, Eyüp Sultan Sempozyumu, 28-30 mayis, pp. 42-51.* İstanbul

Yenişehirlioğlu, 2007: - Yenişehirlioğlu F., Tekfur Saray Çinileri ve Eyüp Çomlekçiliği// *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik sanati. pp. 348-361.* İstanbul

Yatim, 2011: - Yatim O., Architecture and other Islamic arts, particularly in Malaysia: Unity in diversity// *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships Between Poland and Islamic countries. pp. 492-498.* Krakow

Watson, 2004: - Watson O., Ceramics from Islamic Lands**.** Thames and Hudson// *The al-sabah Collection Dar al-Athar al-Islamiyah, Kuwait National Museum. New York*

შემოკლებათა განმარტება

1. **ამკძ** - აჭარის მატერიალური კულტურის ძეგლები
2. **ბშრსუშ** - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები
3. **ბამშ** - ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები
4. **ფსსძ** - ფეოდალური საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები
5. **სდსძ** - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლები
6. **სმამ** - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე
7. **სემმ** - საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე
8. **სმ** - საისტორიო მაცნე
9. **სკ** - საისტორიო კრებული

ტაბულების აღწერილობა

I. *1-2.* გონიოს ციხის გეგმა და ზედხედი

II. *1.* ხედი სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან; *2.* ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან

III. *1-2.* აბანოს გეგმა და ხედი

IV. *1.* მეჩეთი; *2.* აბდესხანის ნაშთები

V. *1-2.* სასახლის გეგმა და ხედი

VI. *1.* საფეხმავლო ბილიკი; *2.* ქურა-სახელოსნოს ნაშთები

VII. *1-11.* ფაიფურის ფინჯნების I ტიპი; *12-14.* ფაიფურის ფინჯნების II ტიპი.

VIII. *1-4.* ფაიფურის ფინჯნების III ტიპი; *5-14.* ფაიფურის ფინჯნების IV ტიპი. *15.* მინის ფიალა

IX. იზნიკი I-ის კერამიკა: *1-4.* თეფშები; *5-7.* ჯამები; *8.* ფიალა; 9. ,,ოქროს რქის“ სტილის ჯამი; *10.* ხუფი; *11-13.* დოქები

X. იზნიკი II-ის კერამიკა: *1-5.* თეფშები; *6.* ფიალა; *7-10* დოქები; იზნიკი III-ის კერამიკა: *11-16.* თეფშები

XI. იზნიკი III-ის კერამიკა: *1.* თეფში; *2-3.* ფიალები; *4-8.* დოქები; ქუთაჰიის ნაწარმი: *9-14.* I ტიპის ფინჯნები

XII. ქუთაჰიის ნაწარმი: *1.* I ტიპის ფინჯანი; *2.* ხუფი; *3.* ვარსკლავისებრი დამღით გაფორმებული ფინჯანი; *4.* II ტიპის ფინჯანი; *5.* ფიალა; *6-9.* III ტიპის ფინჯნები; *10-12.* IV ტიპის ფინჯნების ა) ვარიანტი;

XIII. *1-6.* IV ტიპის ფინჯნების ბ) ვარიანტი; *7.* ქაშანური ფინჯანი; *8-9.* სხვადასხვა საწარმოო ცენტრის ფინჯნები; *10-12.* ფიალები; *13-14.* დოქები; *15.* ,,მილეტის ტიპის“ ჯამი;

XIV. *1-4.* პირმოყრილი ჯამები, I ტიპი; *5.* პირმოყრილი ჯამი, II ტიპი;

XV. *1-5.* პირმოყრილი ჯამები, II ტიპი

XVI. *1-2.* ფართოდ გაშლილპირიანი ჯამები. III ტიპი; *3-4.* პროფილირებულპირიანი ჯამები. IV ტიპი; *5-6.* მაღალქუსლიანი ჯამების ა) ვარიანტი

XVII. *1-2.* მაღალქუსლიანი ჯამების ბ) ვარიანტი; *3-5.* დაბალქუსლიანი ჯამების ა) ვარიანტი; *6-7.* დაბალქუსლიანი ჯამების ბ) ვარიანტი

XVIII. *1-3.* დაბალქუსლიანი ჯამების გ) ვარიანტი; *4-6.* დაბალქუსლიანი ჯამების დ) ვარიანტი

XIX. *1-3.* დაბალქუსლიანი ჯამების ე) ვარიანტი; *4-6.* დაბალქუსლიანი ჯამების ვ) ვარიანტი

XX. *1-3.* ფეხიანი ჯამები. V ტიპი; *4-9.* ბიქრომული ჯამები. I ტიპი; *10-13* ბიქრომული ჯამები. II ტიპი

XXI. *1-4.* ბიქრომული ჯამები. II ტიპი; *5-6.* პოლიქრომული ჯამები. I ტიპი

XXII. *1-2.* პოლიქრომული ჯამები. *3-5.* ,,მარმარილოსებრი“ კერამიკა

XXIII. *1-7.* ,,მარმარილოსებრი“ კერამიკა

XXIV. *1-7.* მარმარილოსებრი; *8-10.* ფიალები

XXV. *1-2.* ფიალები. *3-9.* თეფშები

XXVI. *1*-2. თეფშები; *2-5.* ფინჯნები; *6-12.* დოქები

XXVII. *1-5.* დოქები; *6.* კოჭობი; *7.* ,,მსხვილი ჭურჭელი“ *8.* ხუფი; *9.* დოქი. *10.* ქილა

XXVIII. *1-8.* სასანთლეები; *9.* კეცი.

XXIX. *1.* ტაფისებრი ჭურჭელი; *2.* ქოთანი; *3-6.* დოქები; *7.* დერგი

XXX. *1*-2. დერგები; *3.* ხელადა; *4.* საწურიანი ჭურჭელი; *5.* ჯამი; *6.* ფილა

XXXI. ჩიბუხები

XXXII. ლითონის ნაწარმი

LIST OF ILLUSTRATIONS

I. *1-2.* The plan and view of the fort of Gonio

II. *1.* View from the South-east; *2.* View from the south-west

III. *1-2.* The plan and view of the Bath

IV. *1*. The Mosque; *2*. The ,,Ablution rooms"

V. *1-2*. The plan and view of the Palace

VI. *1*. The remains of a path pavement; *2*. The remains of the furnace-workshops

VII. Porcelain. Type 1: *1-11*; Type 2: *12-14*

VIII. Porcelain. Type 3: *1-4;* Type 4: *5-14*; Bowl of glass: *15*

IX. İznik I. Plates: *1-4;* Bowls: *5-7*; Bowl: *8;* Golden Horn's Bowl: *9;*; Lid: *10*; Jugs: *11-13*

X. İznik II. Plates:*1-5;* Bowl: *6*; Jugs: *7-10*; İznik III. Plates: 11-16

XI. İznik III. Plate: *1;* Bowls: *2-3;* Jugs: *4-8*; Kutahya ceramic: Cofee Cups Type 1:*9-14*

XII. Kutahya ceramic: Cofee Cups Type 1:*1*; Lid: *2*; Cup*: 3*; Cofee cup Type 2: *4* Bowl: 5*;* Coffee cups Type 3, 6-9; Coffee cups Type 4, a) variation: *10-12*;

XIII. Coffee cups Type 4 b) variation: *1-6*; Cup of Kashan: *7*; Cups: *8-9*; Bowl: *10-12;* Jugs: 13-14*;* Miletus-ware": 15

XIV. Ceramics glazed in one color. Type 1: *1-4;* Type 2: *5*

XV. Ceramics glazed in one color. Type 2: *1-5*

XVI. Type 3: *1-2;* Type 4: *3-4;* High heels a) variation: *5-6*

XVII. high heels b) variation: *1-2;* Low heel bowls a) variation: *3-5*; b) variation: *6-7*

XVIII. Low heel c) variation: *1-3*; d) variation: *4-6*

XIX. Low heel e) variation: *1-3;* f) variation: *4-6*

XX. Type 5. Bowls with stands form; Bichrome pottery: *1-3*; Type 1: *4-9;* Type 2: *10-13*

XXI. Bichrome pottery: Type 2: *1-4*; Polychrome pottery, Type 1: *5-6*

XXII. Polychrome pottery, Type 1: *1-2;* Polychrome pottery, Type 2; 3-5

XXIII. Polychrome pottery, Type 2; 1-7

XXIV. Polychrome pottery, Type 2; *1-6*; lid: 7; Bowls: *8-10*

XXV. Bowls:*1-2;* Plates: *3-9*

XXVI. Plates: *1-2;* Coffee cups: *2-5;* Jugs: *6-12*

XXVII. Jugs: *1-7*; lid: *8;* jug: *9;* pot*: 10*

XXVIII. Candlesticks: *1-8*; ketsi: 9

XXIX. Kitchenware: *1;* Pot: *2*; Jugs: *3-6; dergi: 7*

XXX. dergi: *1-2;* Jugs*:3-4;* bowl:*5*; brick:6

XXXI. Pipes

XXXII. Metal Ware

I

1

2

II

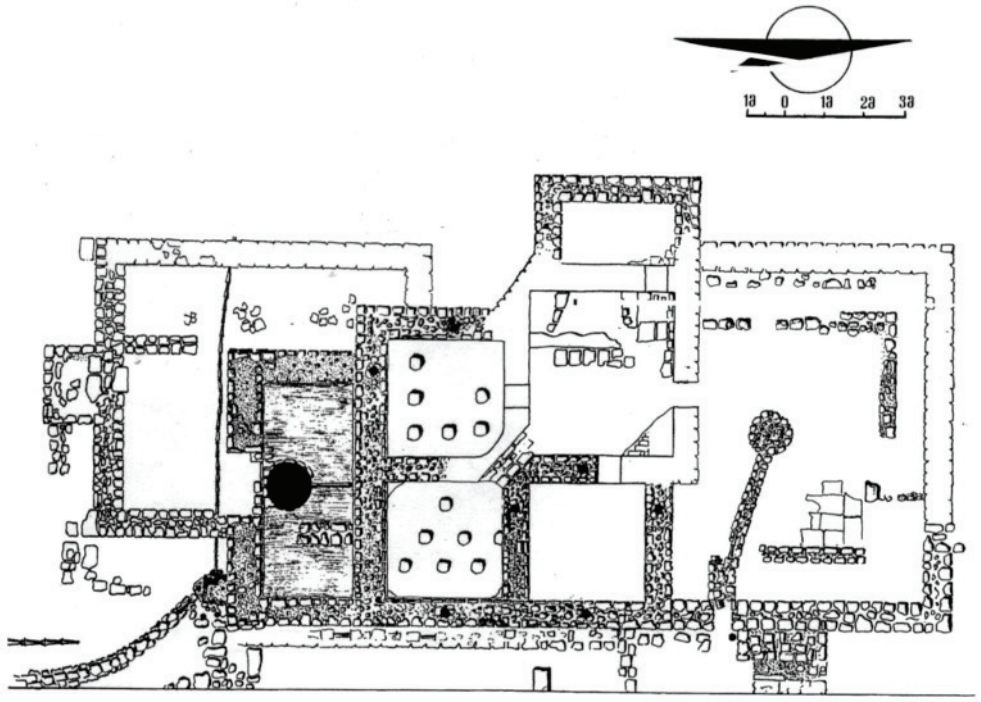

1

2

III

1

2

IV

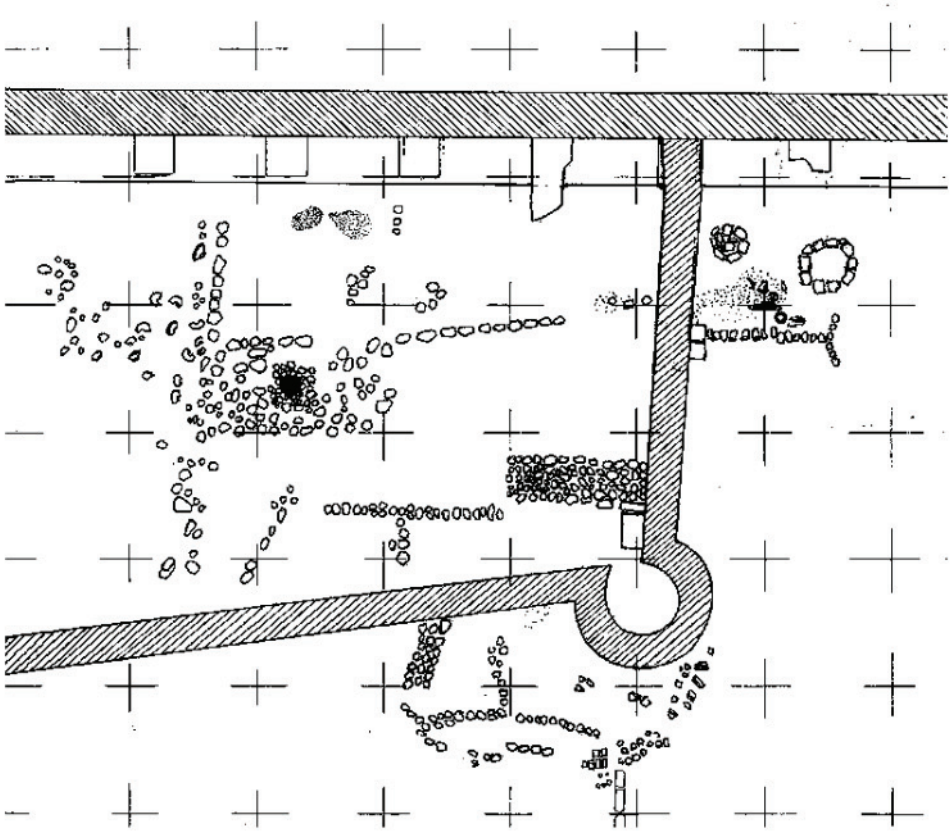

1

2

V

1

2

VI

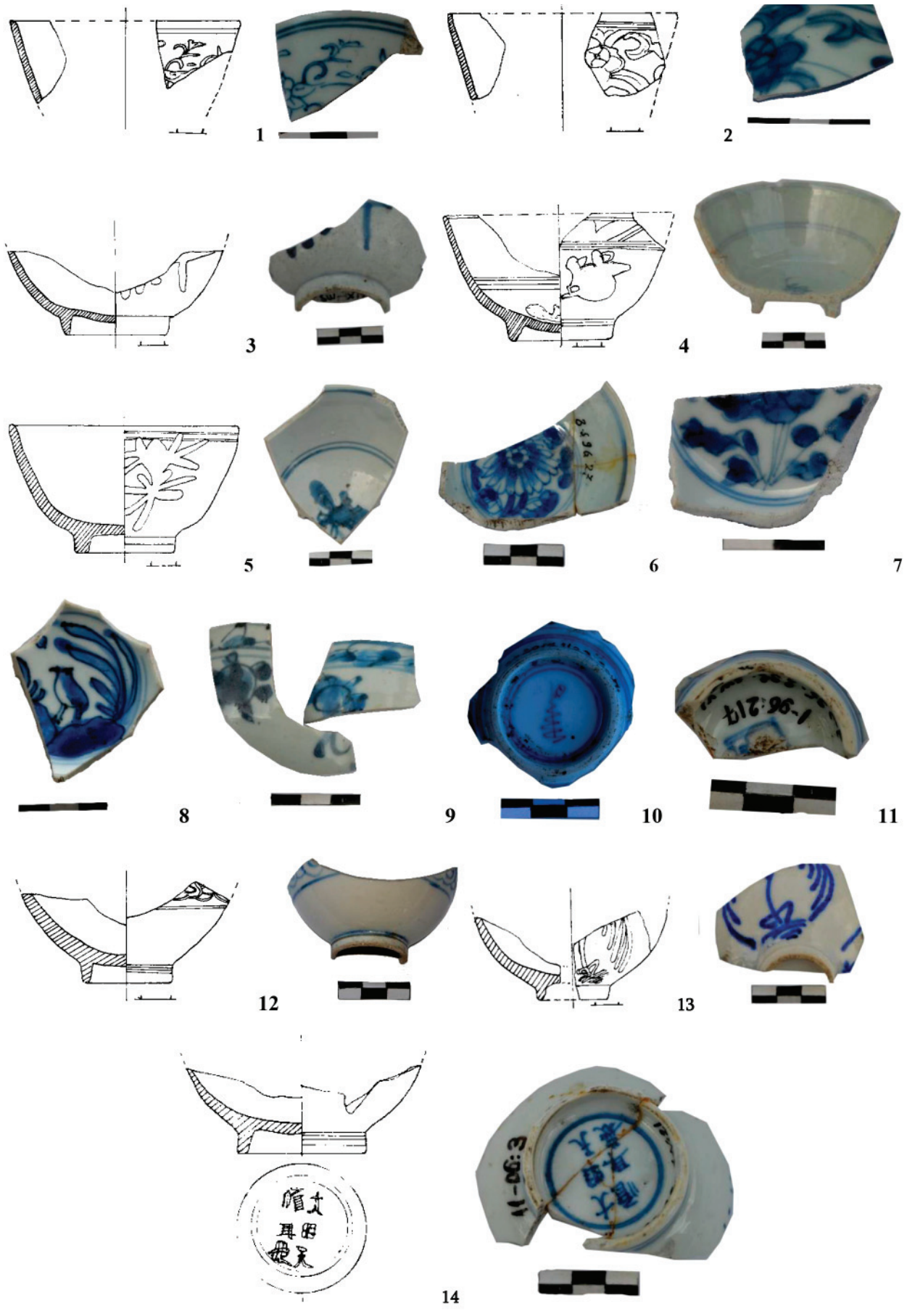

1

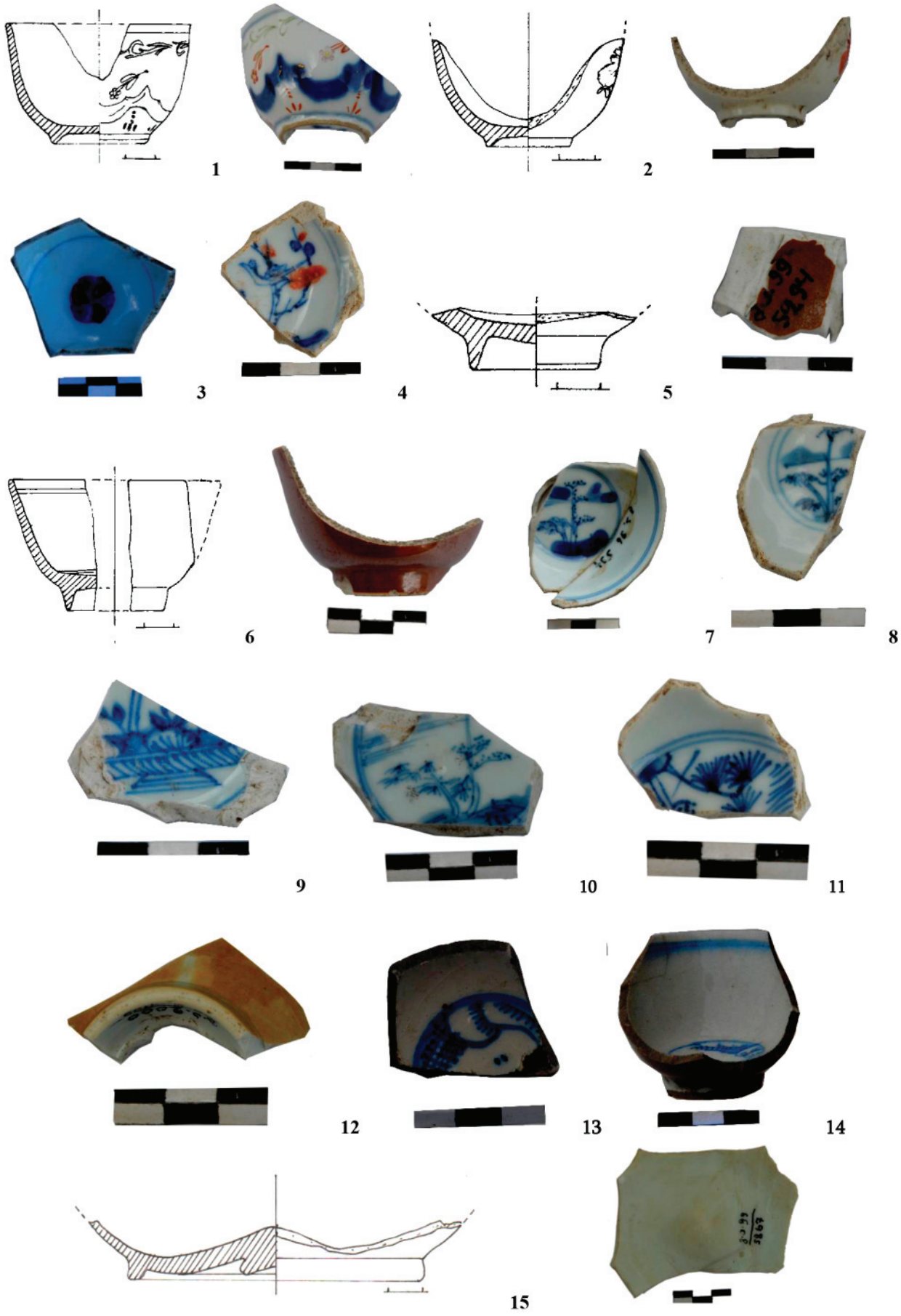

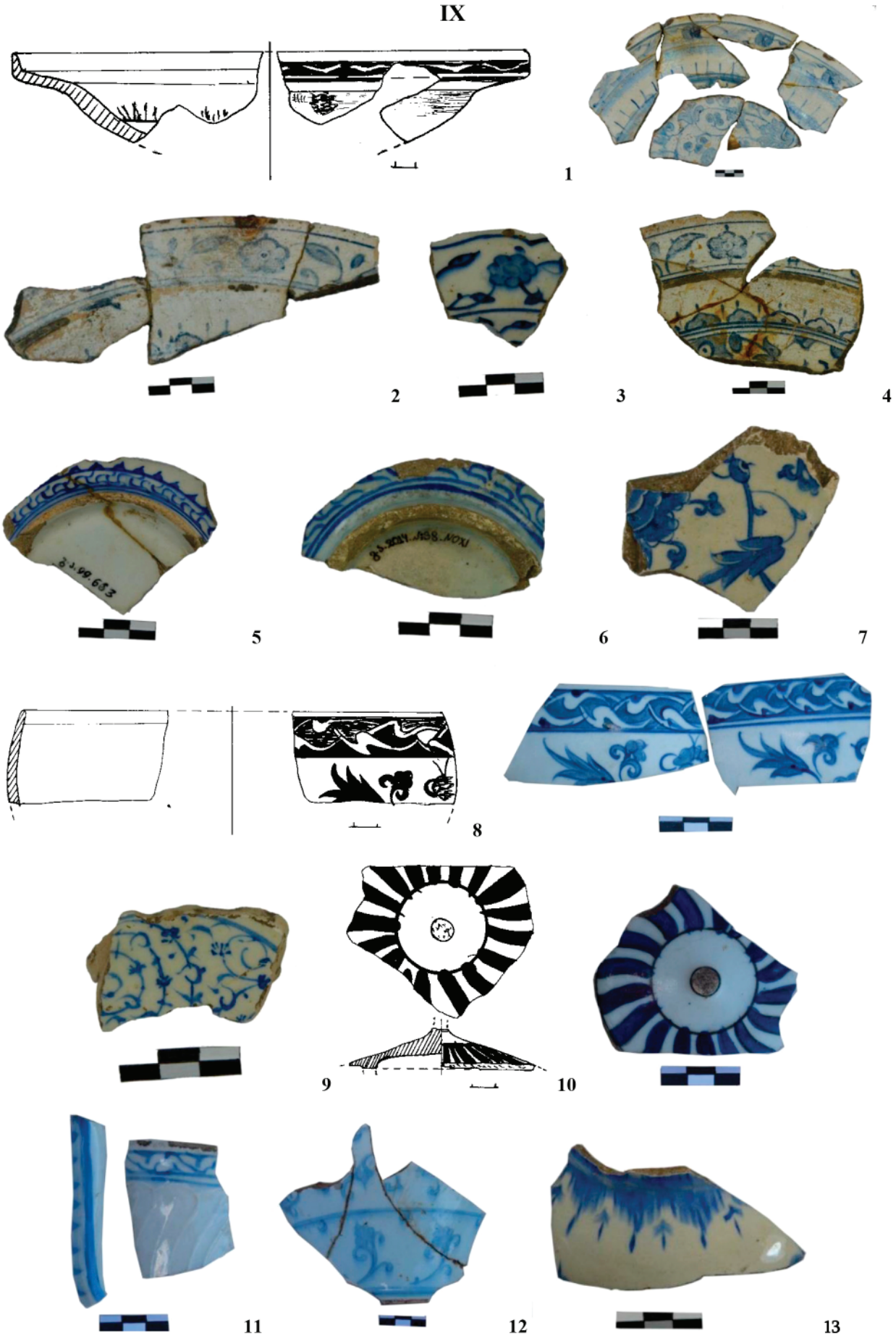
2

VII

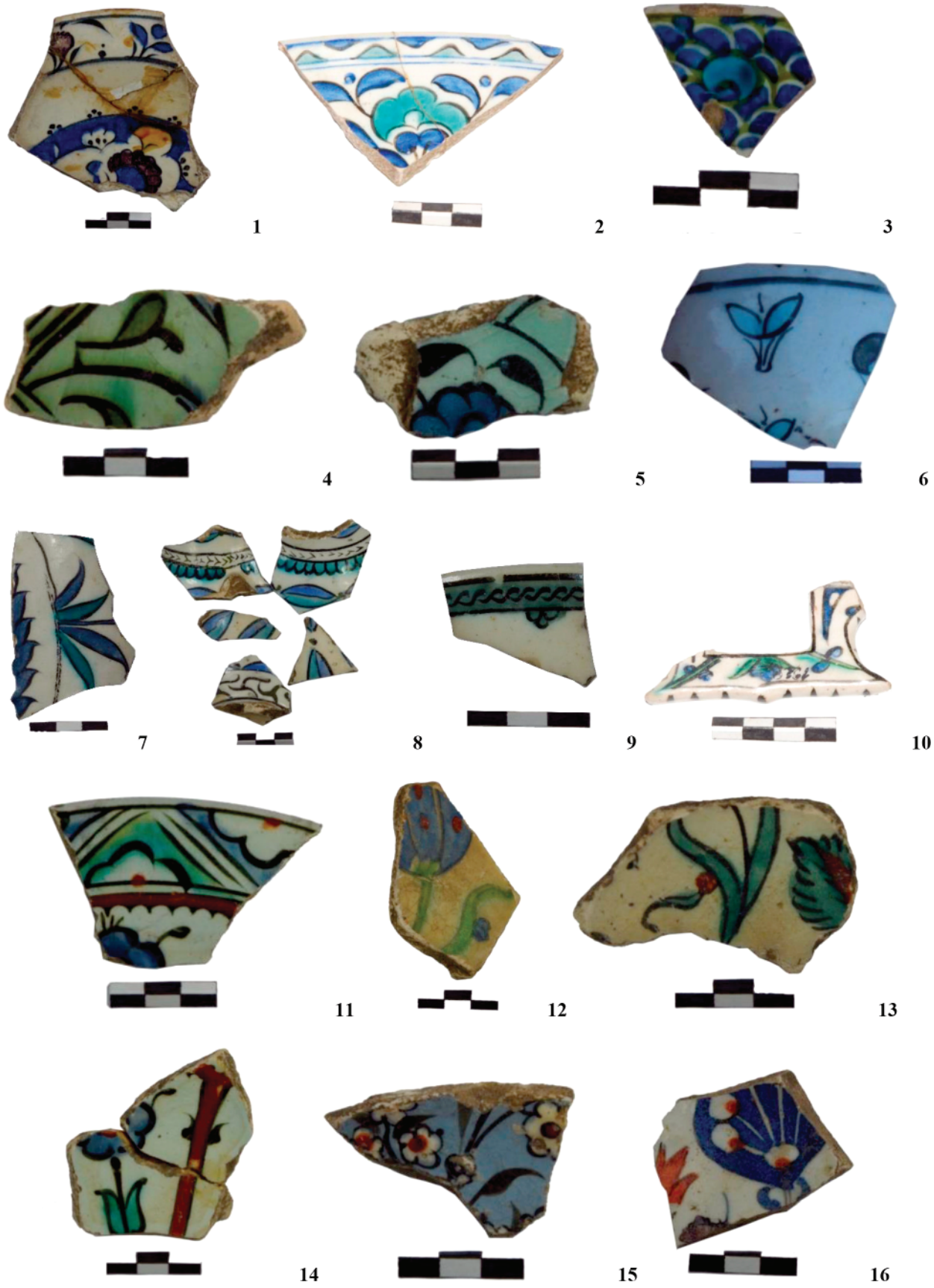

VIII

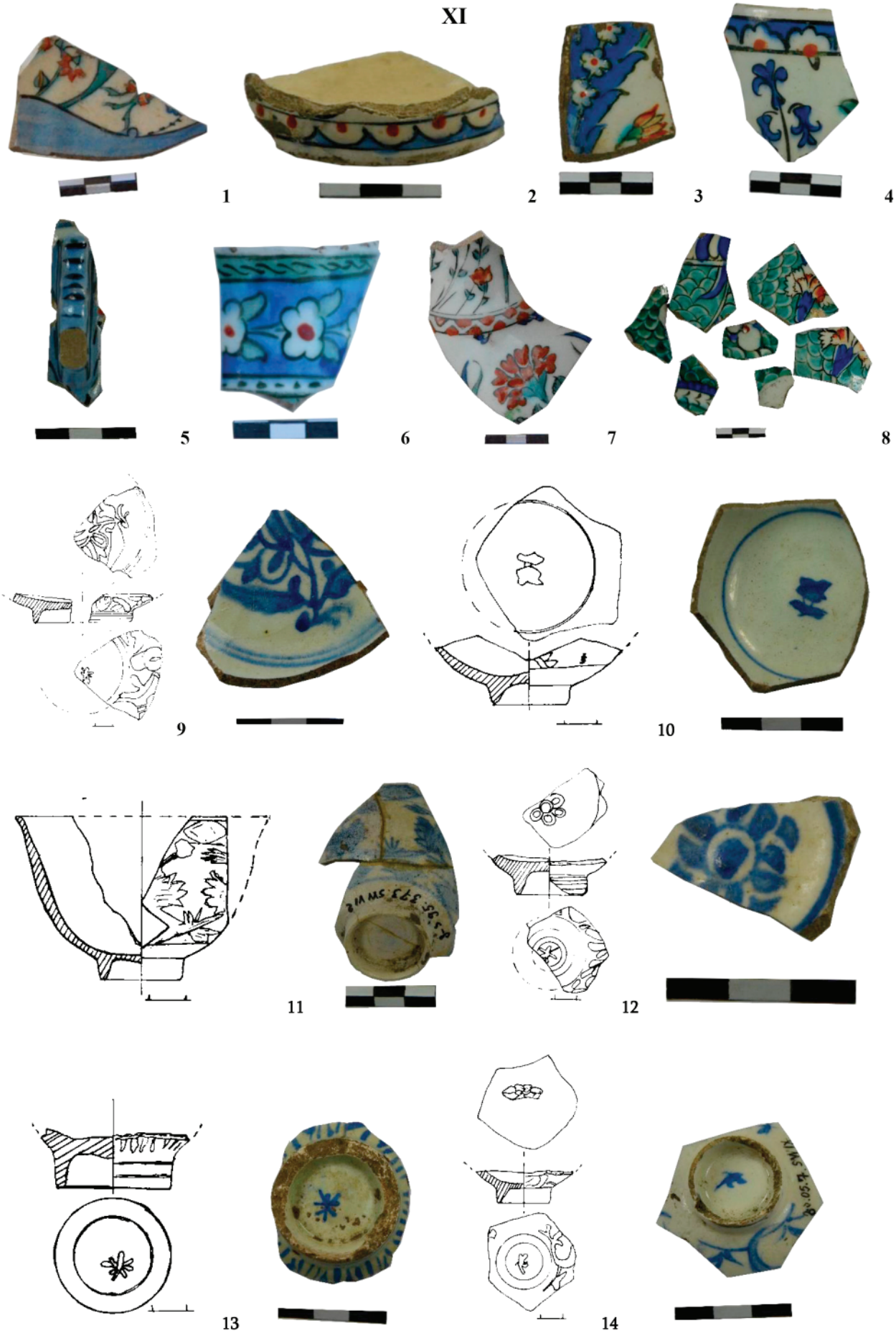

IX
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13

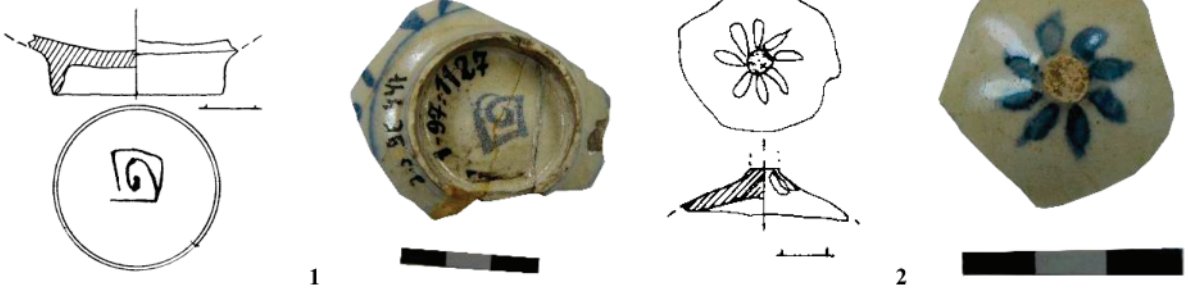
X

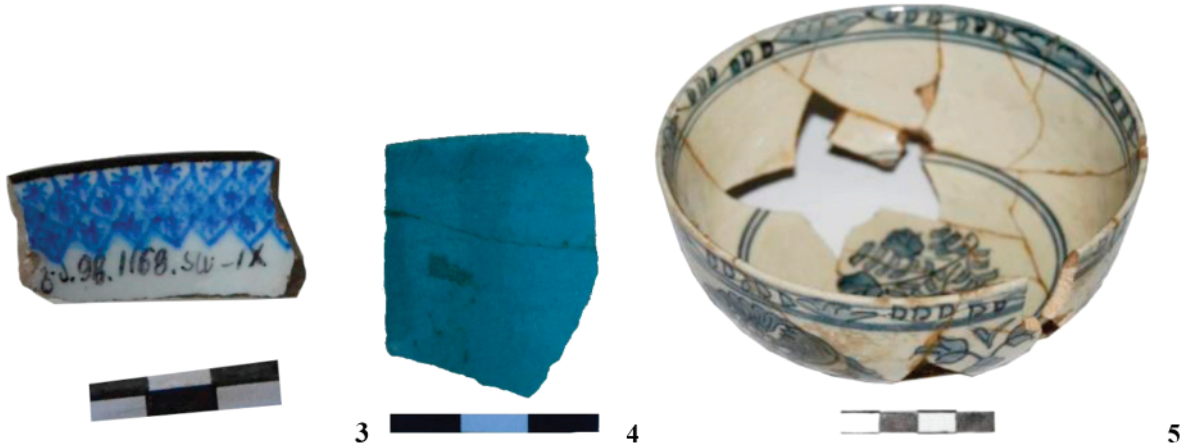
XI

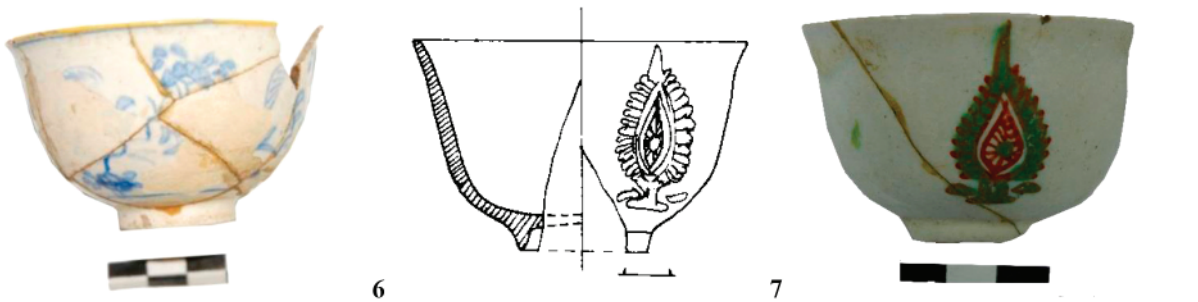
XII

1 2

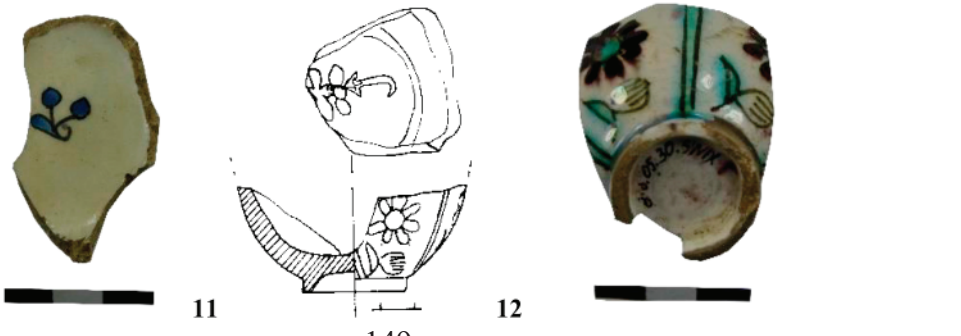
3 4 5

6 7

8 9 10

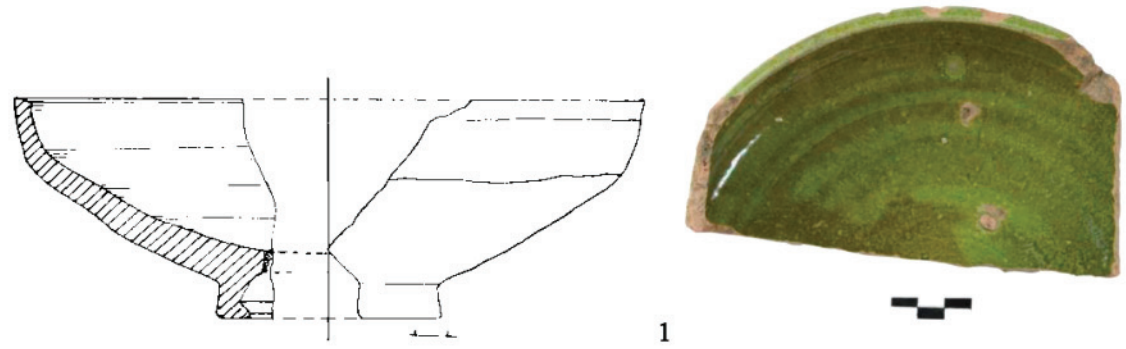

11 12

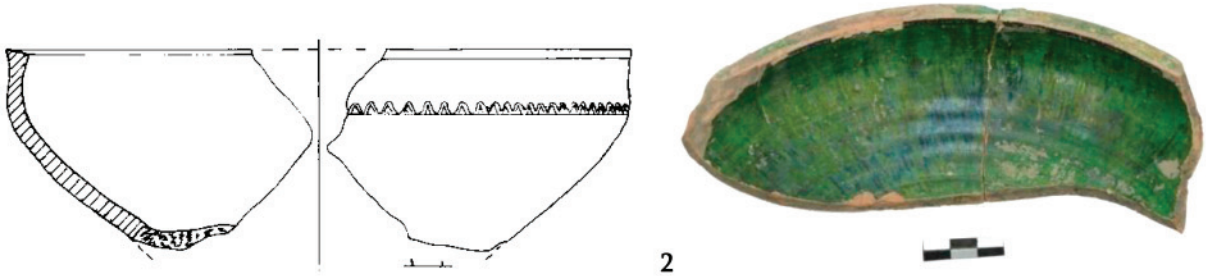
XIII

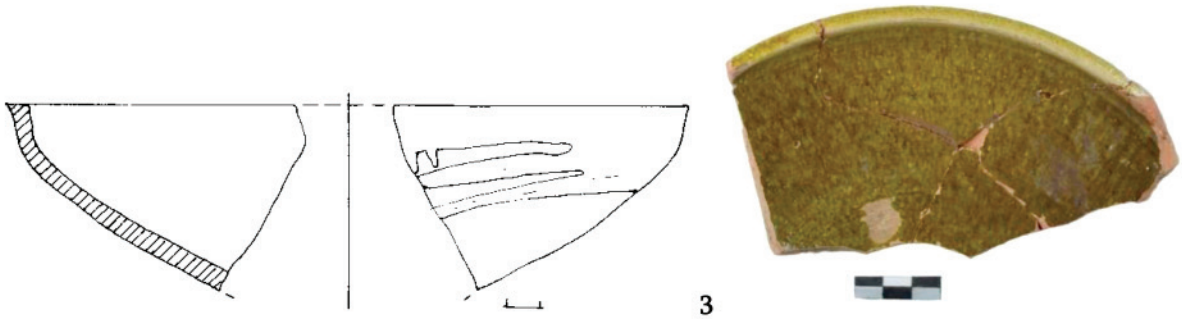
XIV

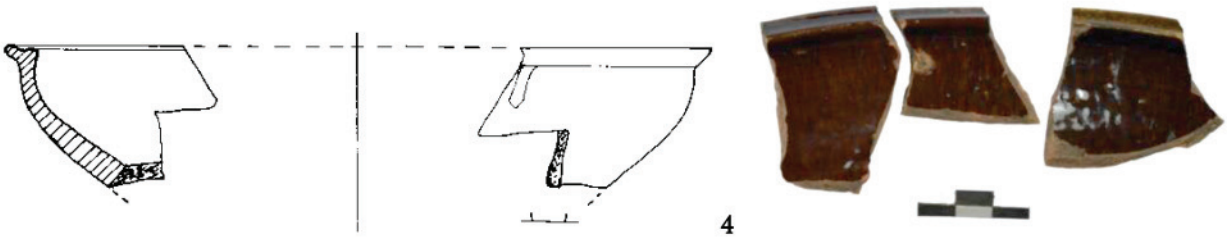
1

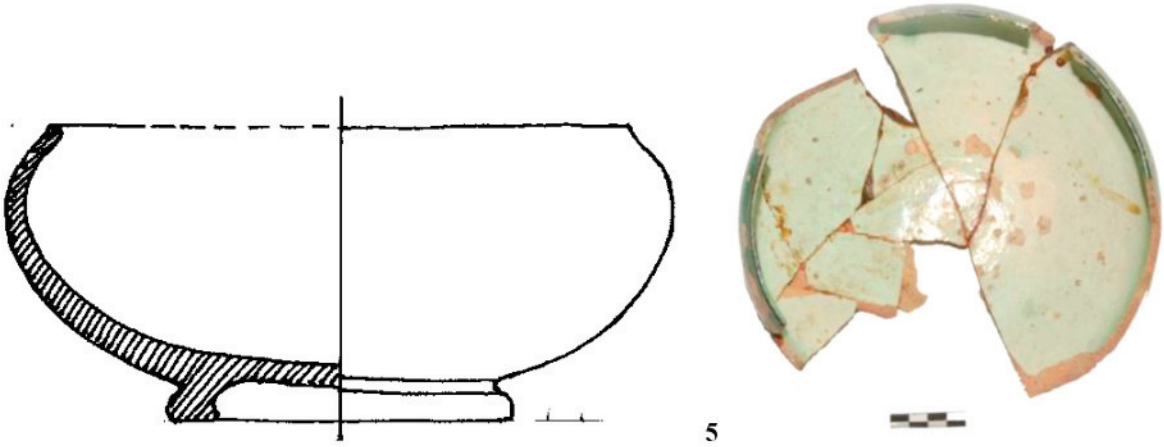
2

3

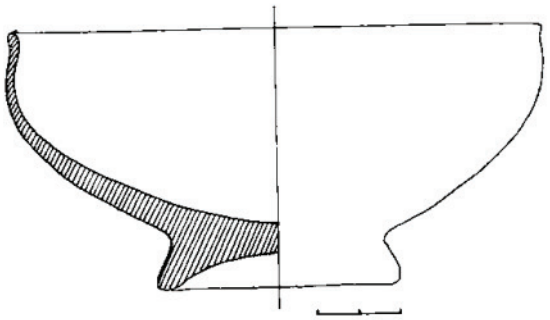

4

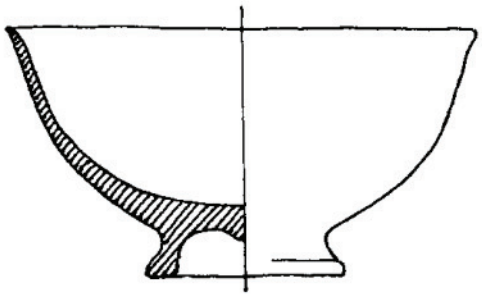
5

XV

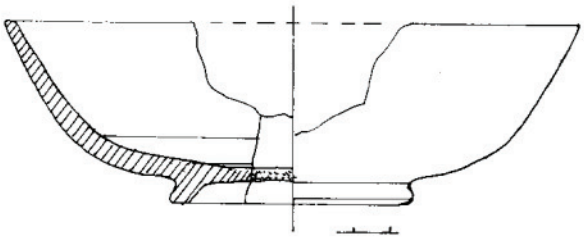

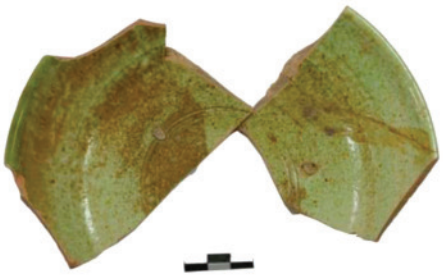
1

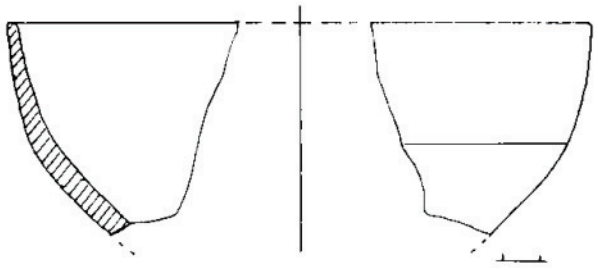

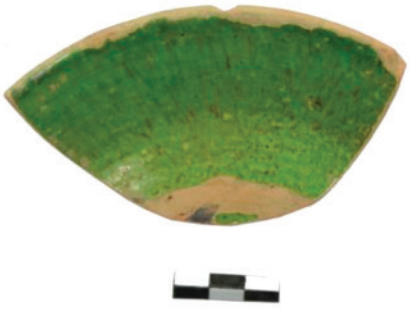
2

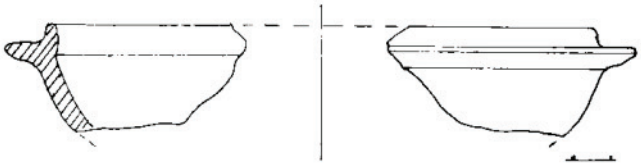

3

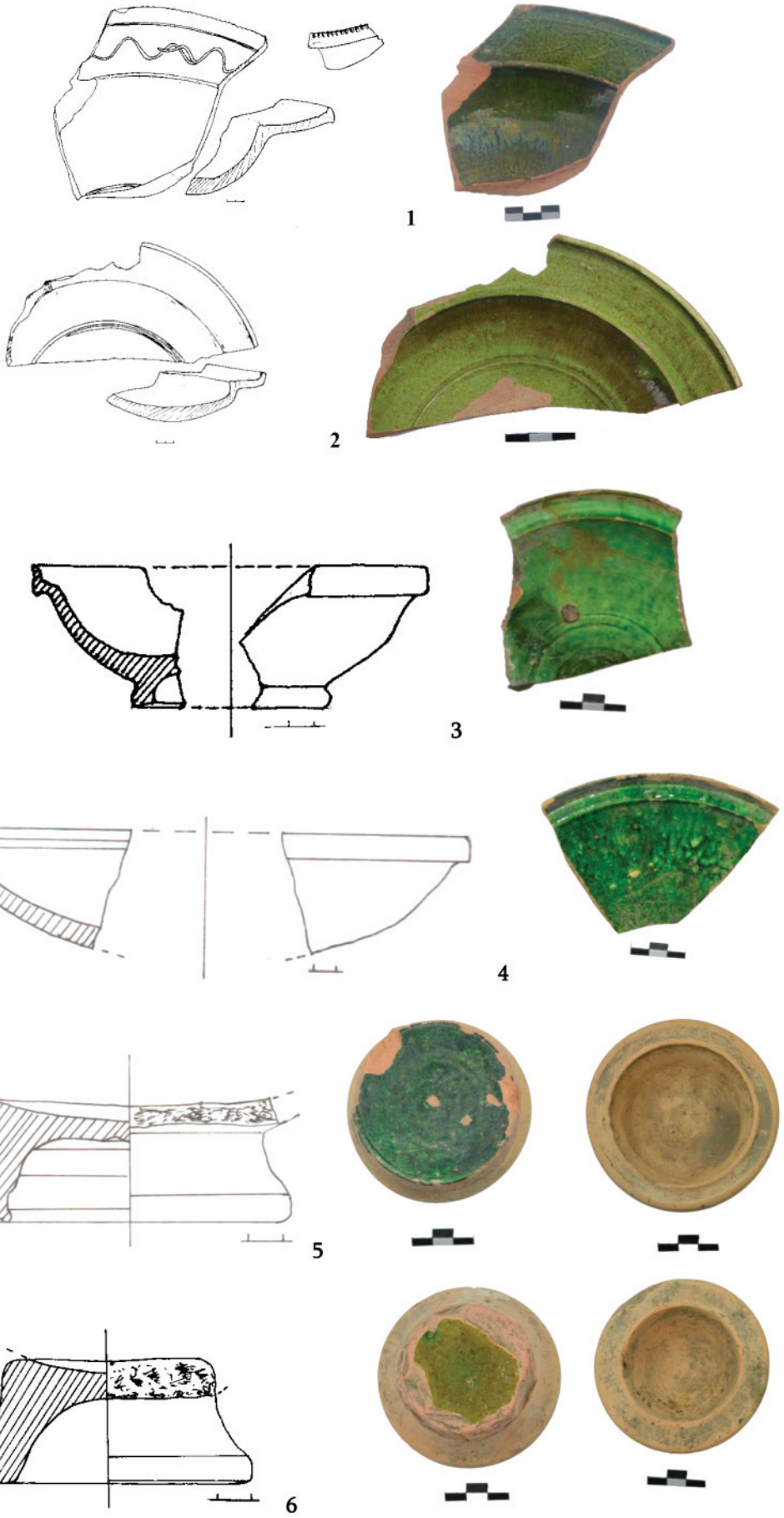
4

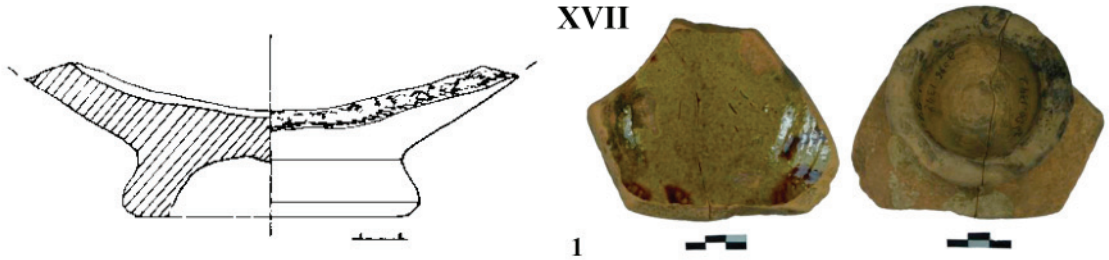

5

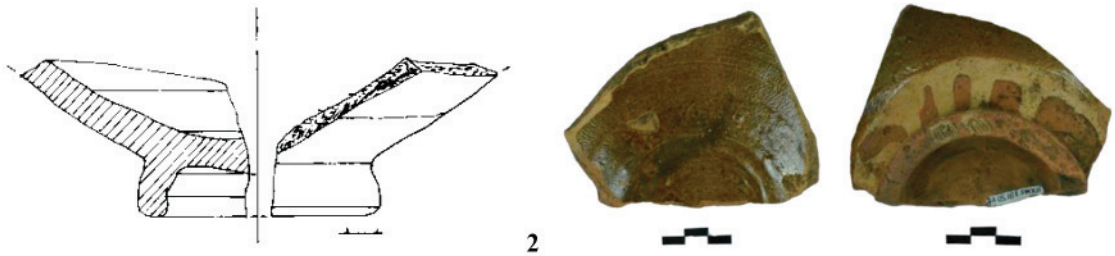
XVI

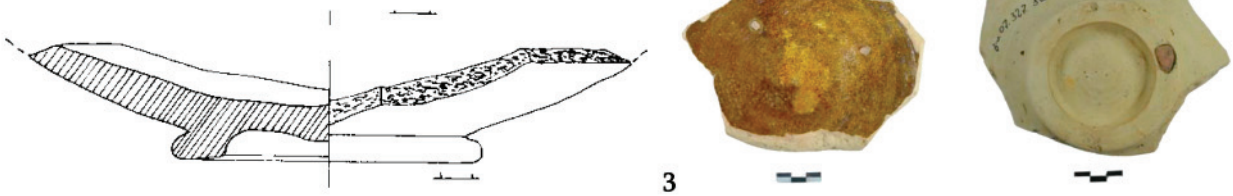
XVII

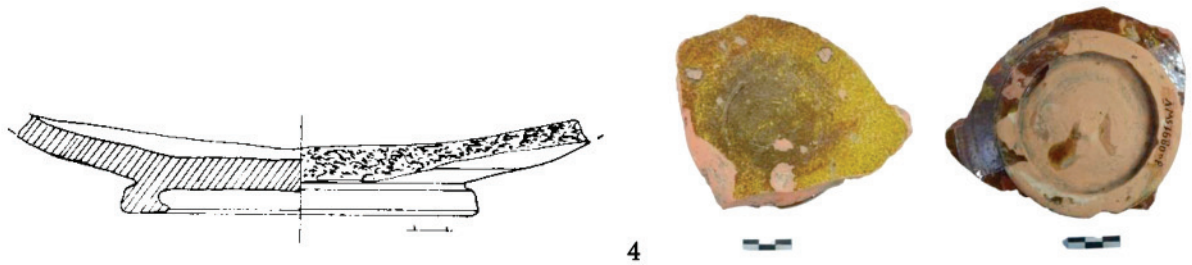
1

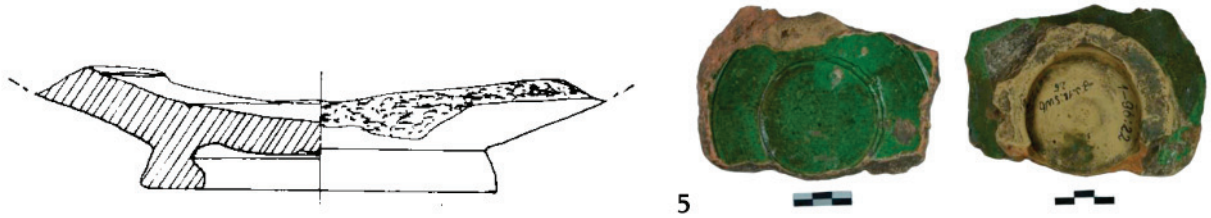
2

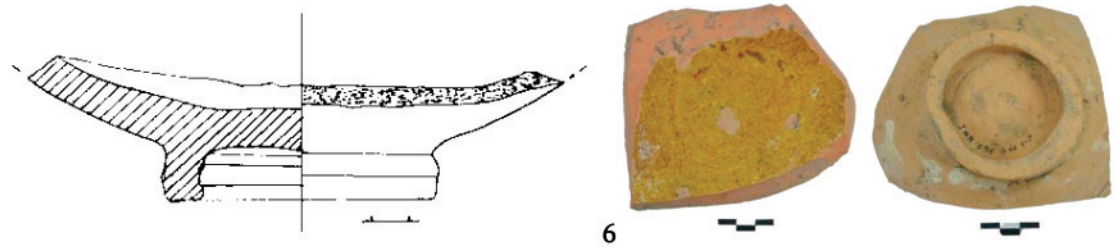
3

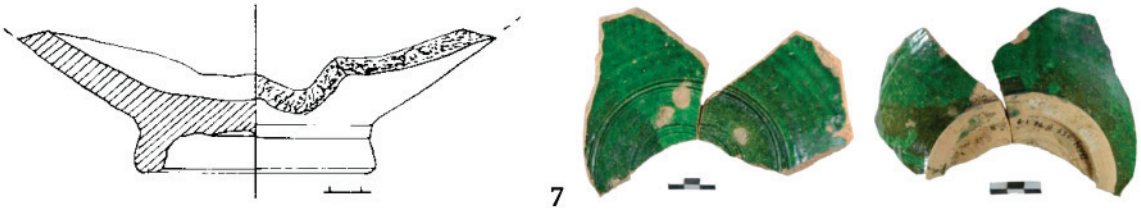
4

5

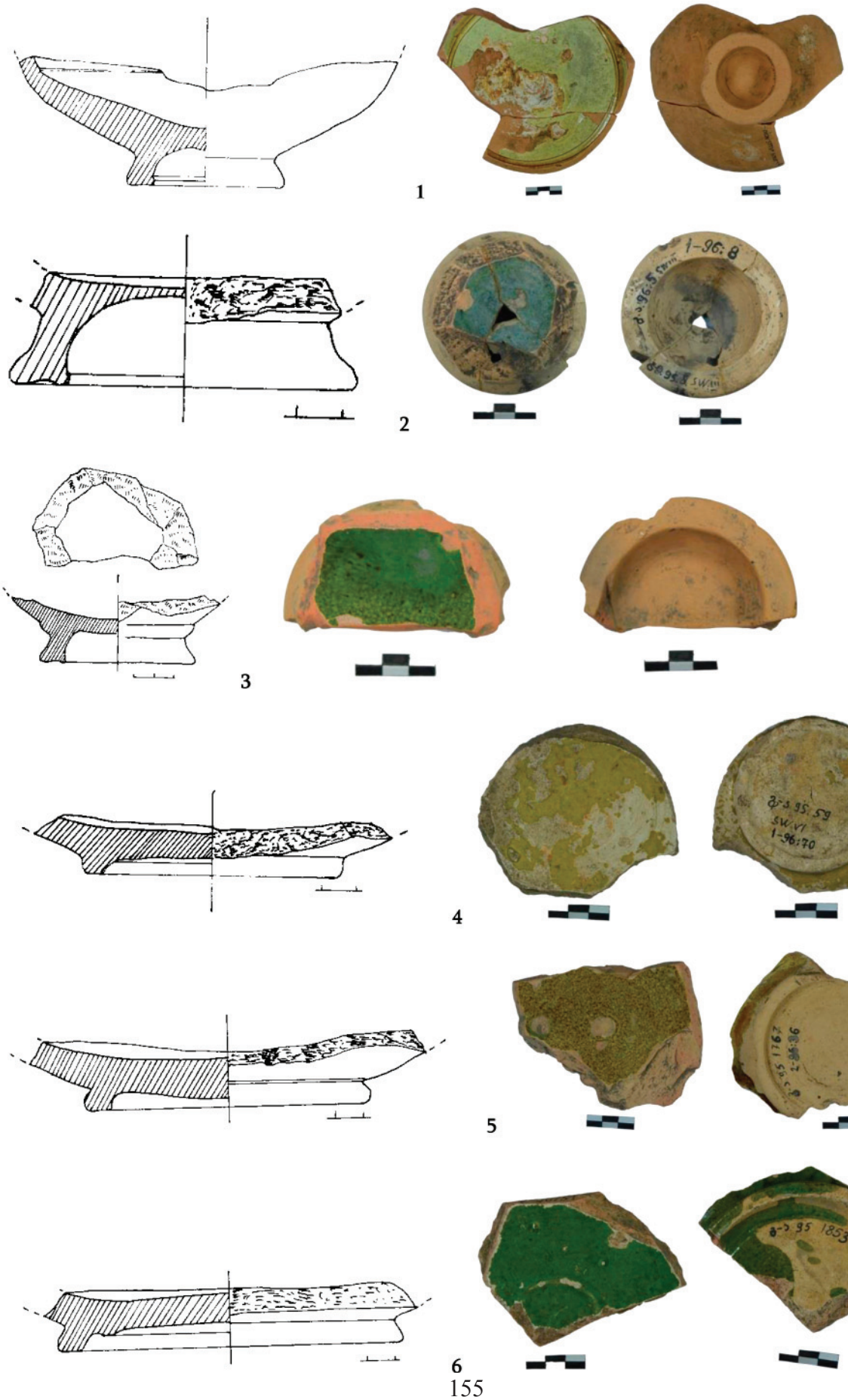

6

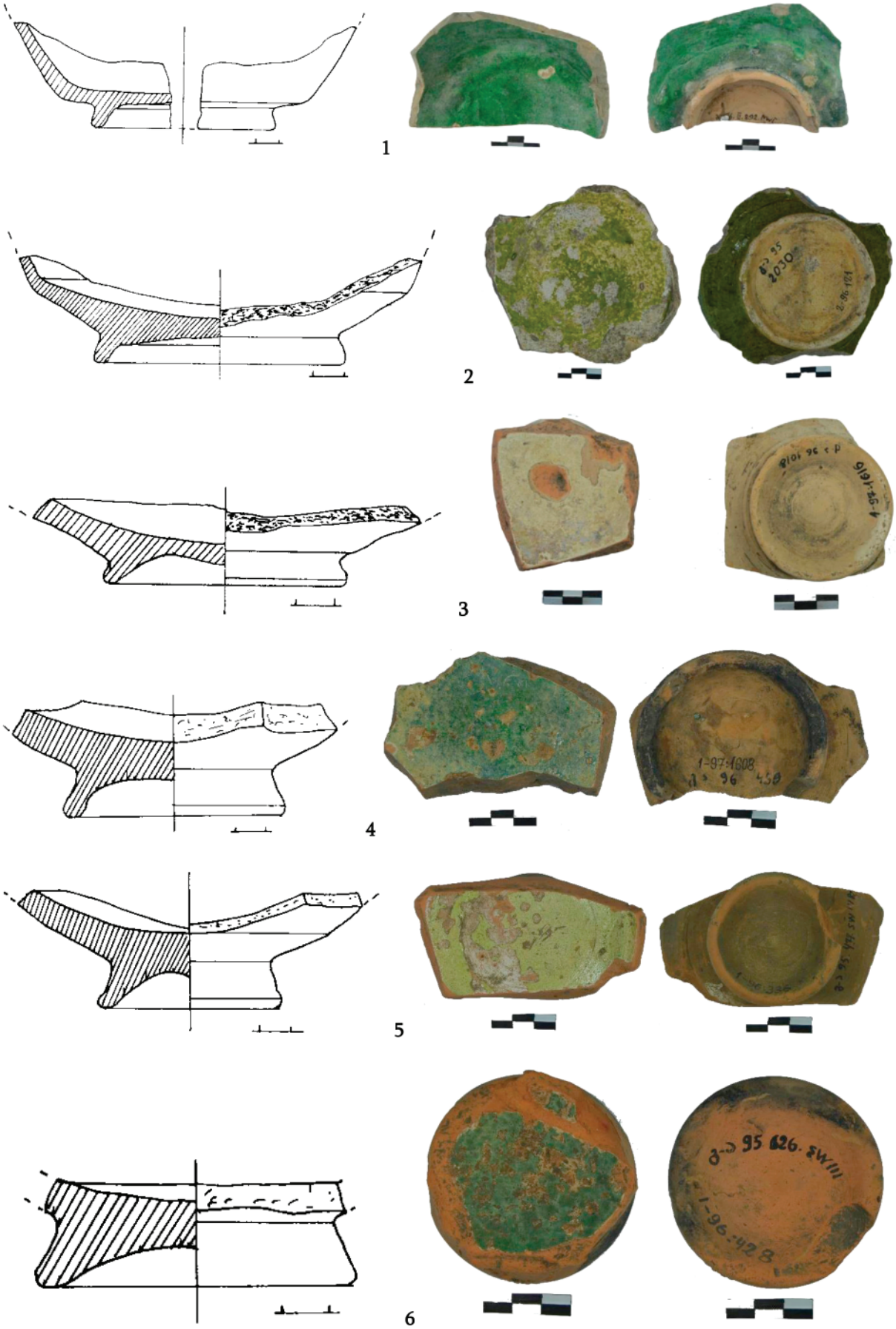

7

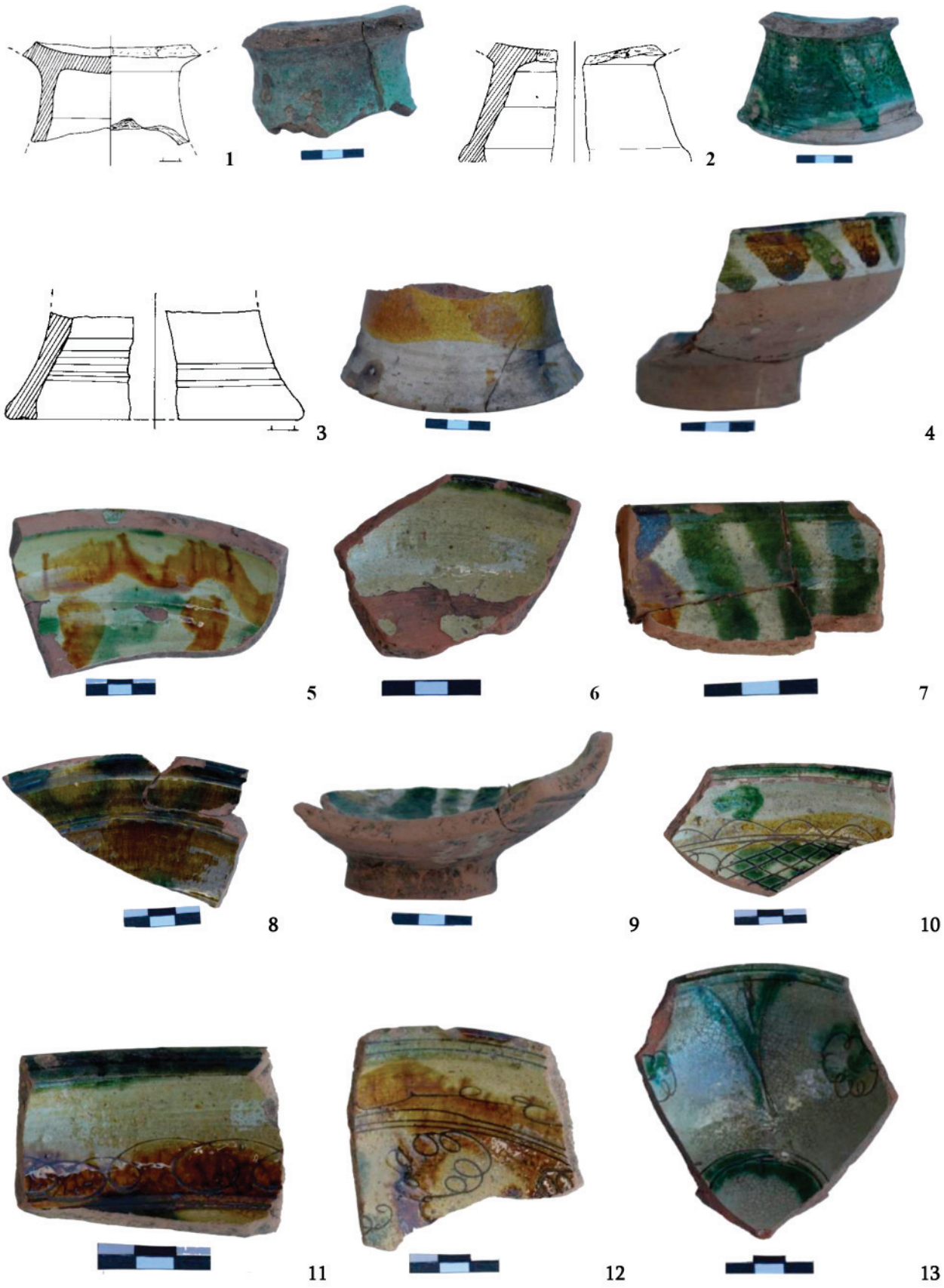
XVIII

XIX

XX

XXI

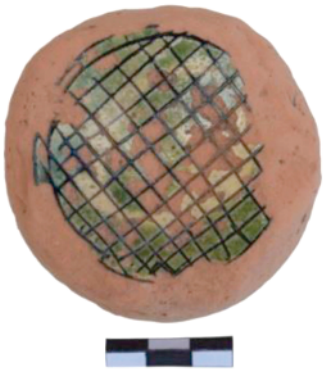
1

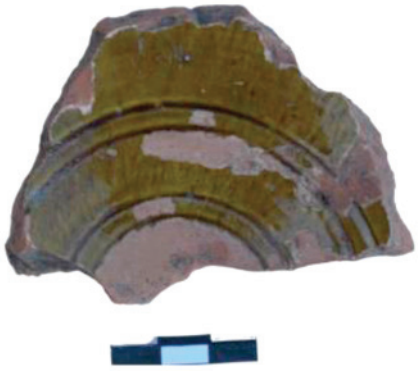
2

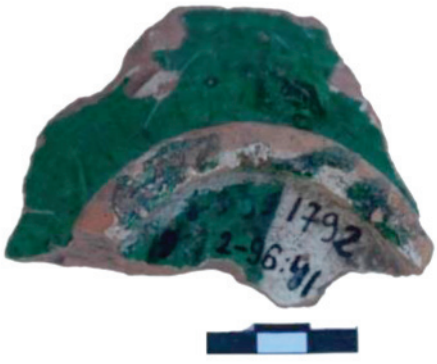
3

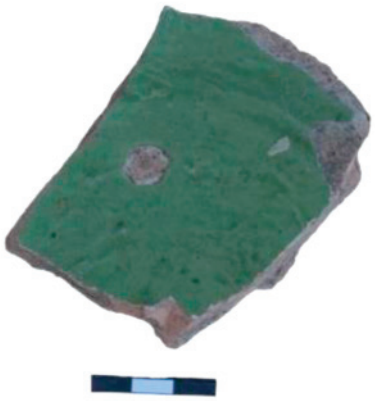

4

5

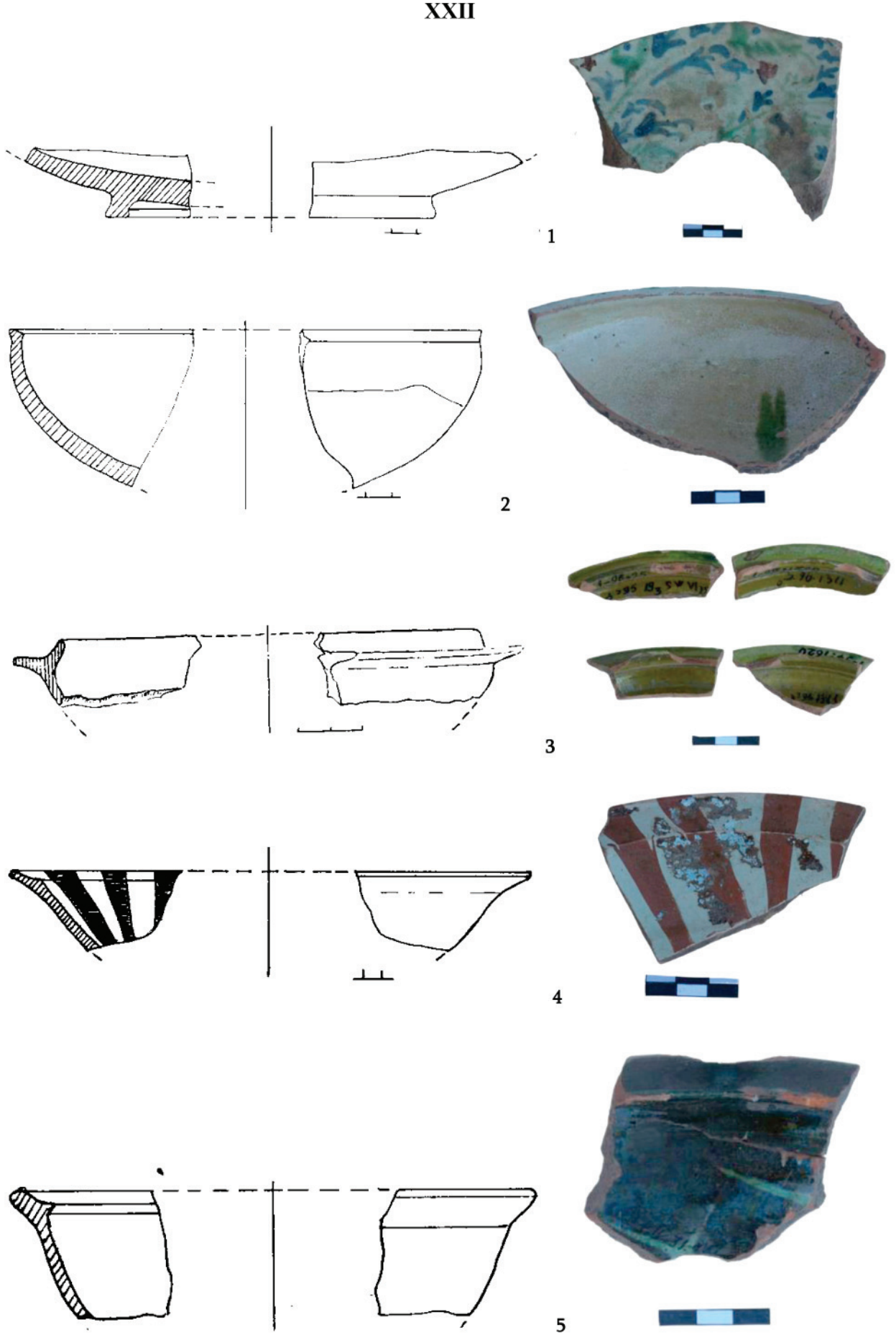

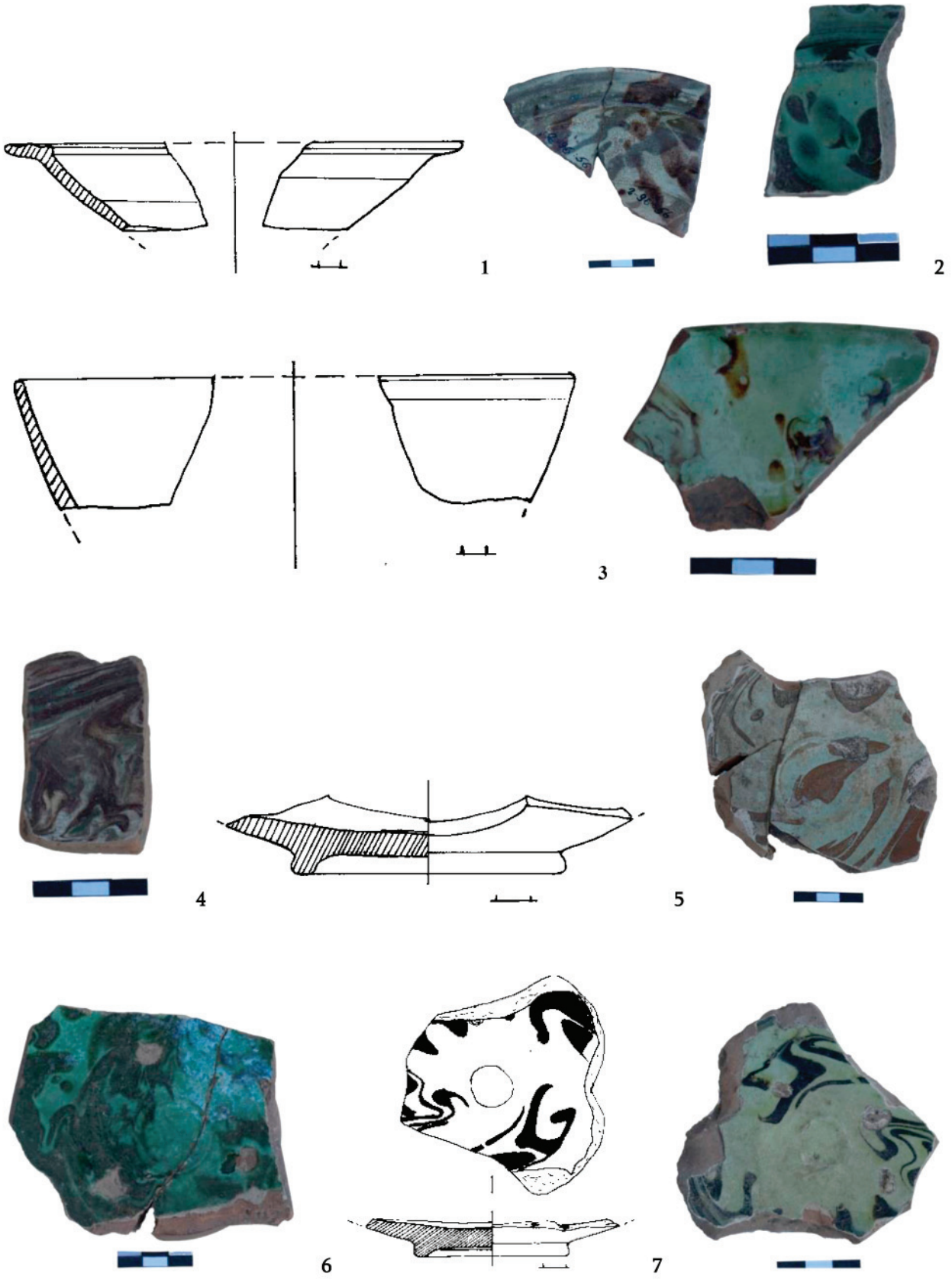
6

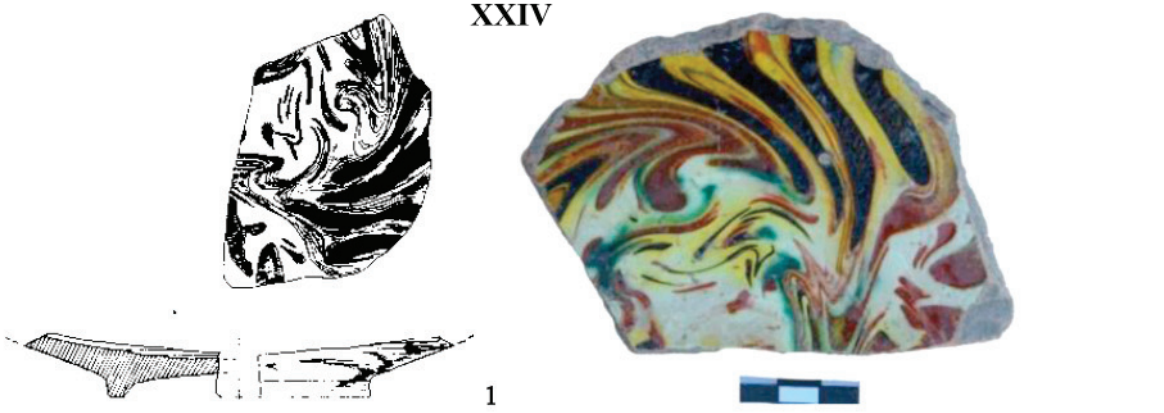
XXII

XXIII

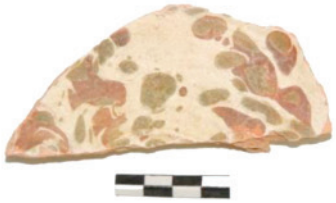
XXIV

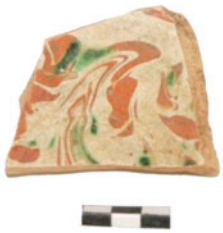
1

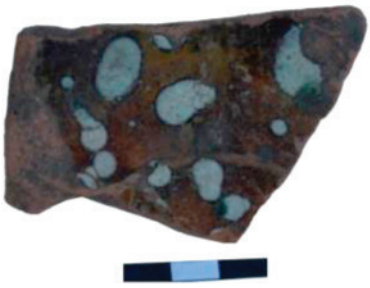
2

3

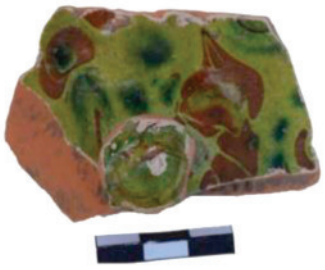
4

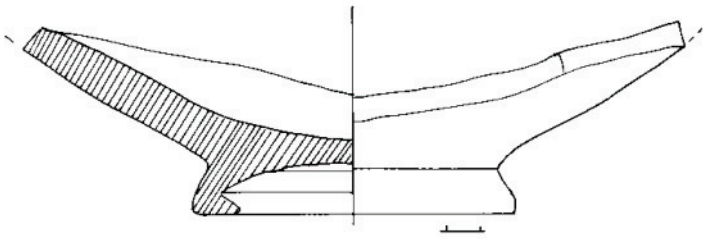
5

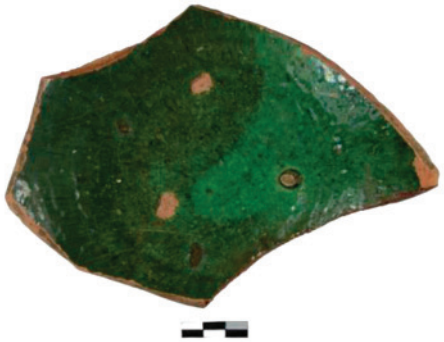
6

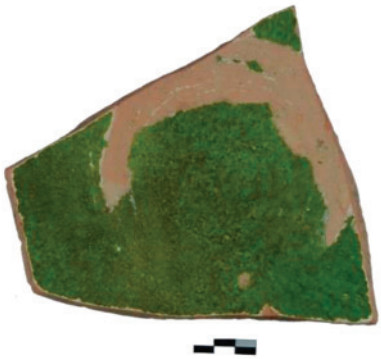

7

8

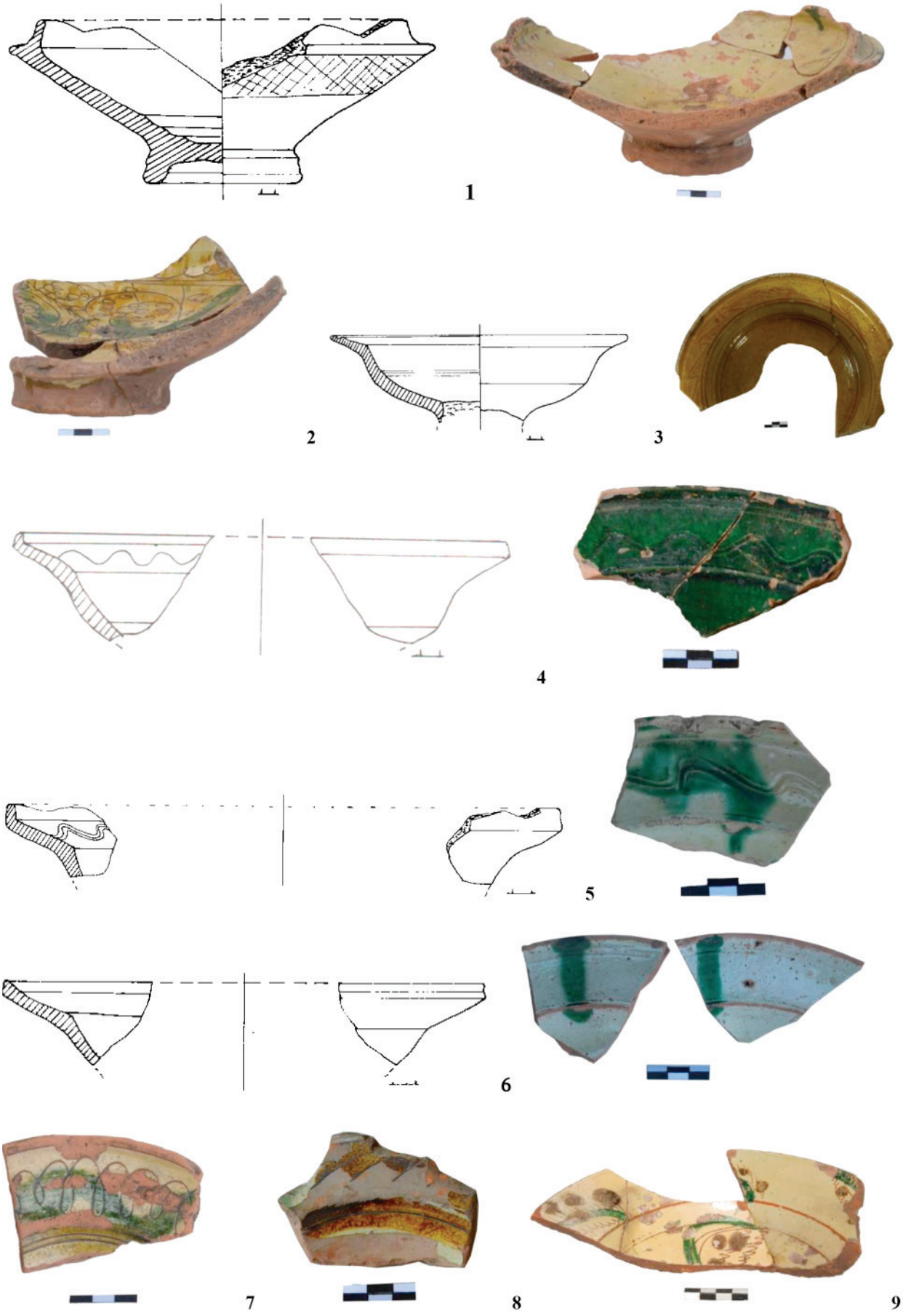

9

10

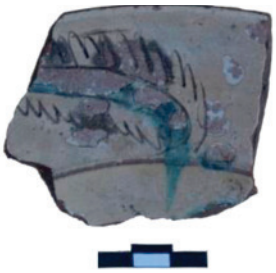
XXV

XXVI

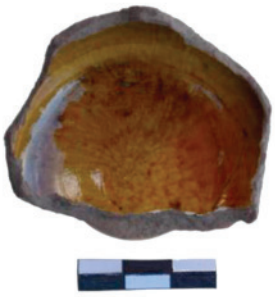

1

2

3

4

5

6

7

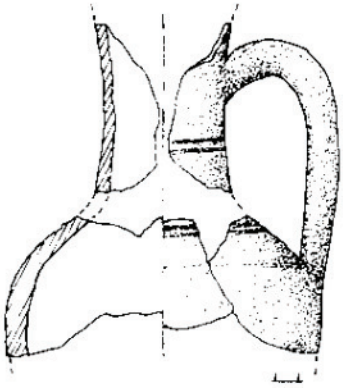
8

9

10

11

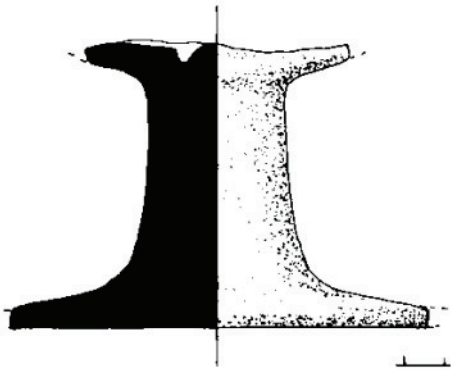

12

XXVII

XXVIII

1

2

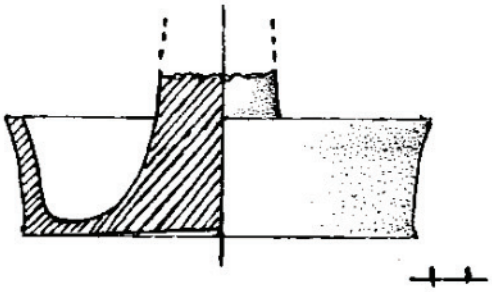
3

4

5

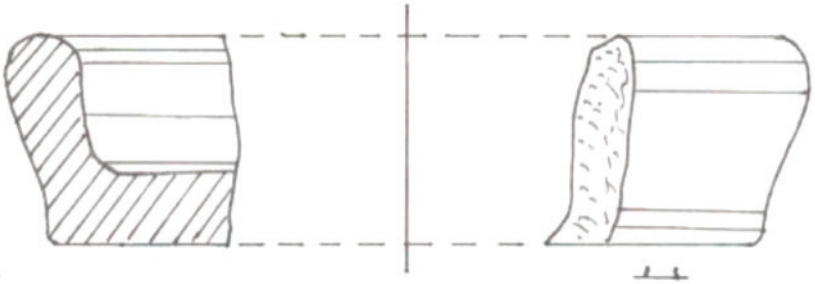
6

7

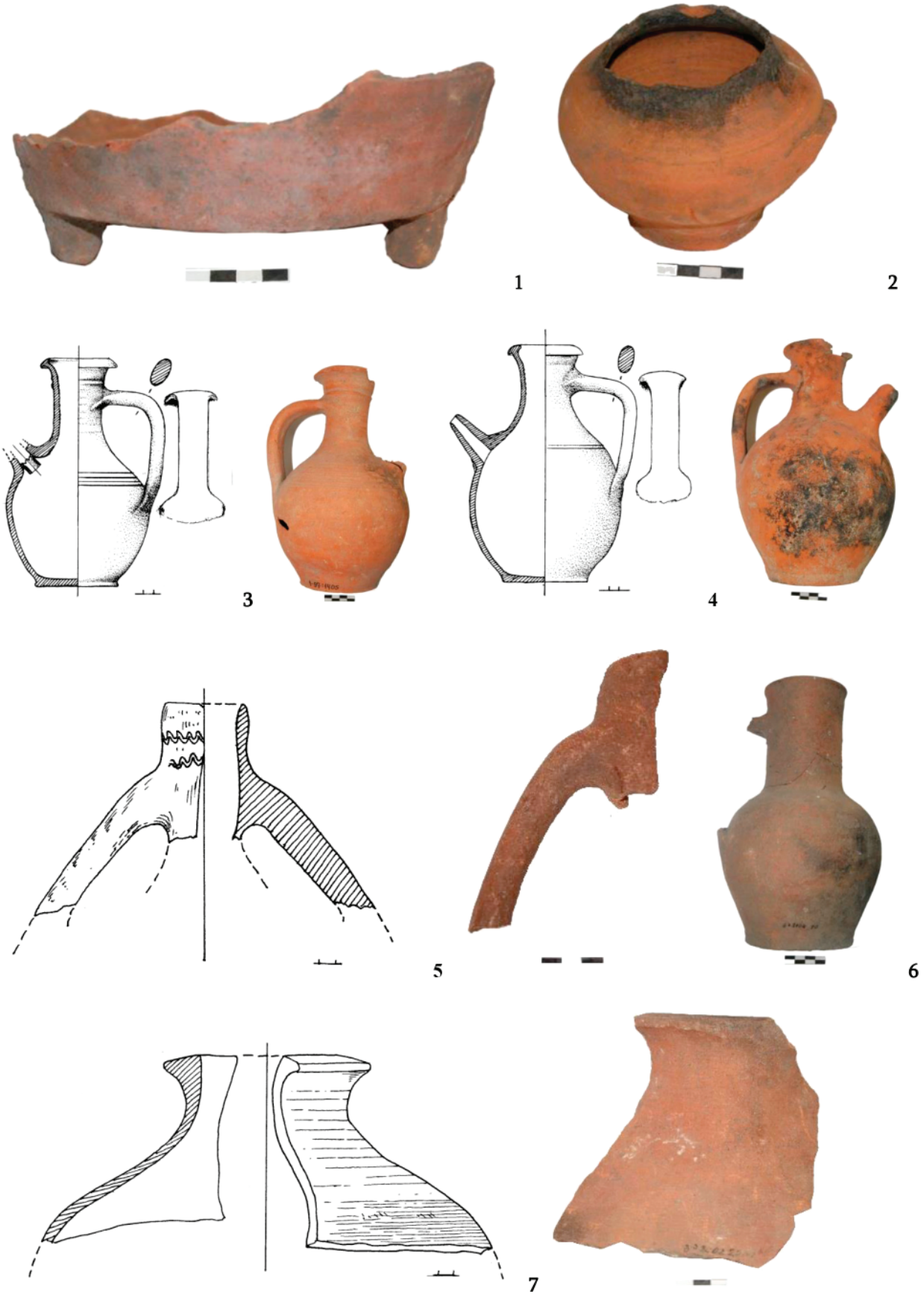
8

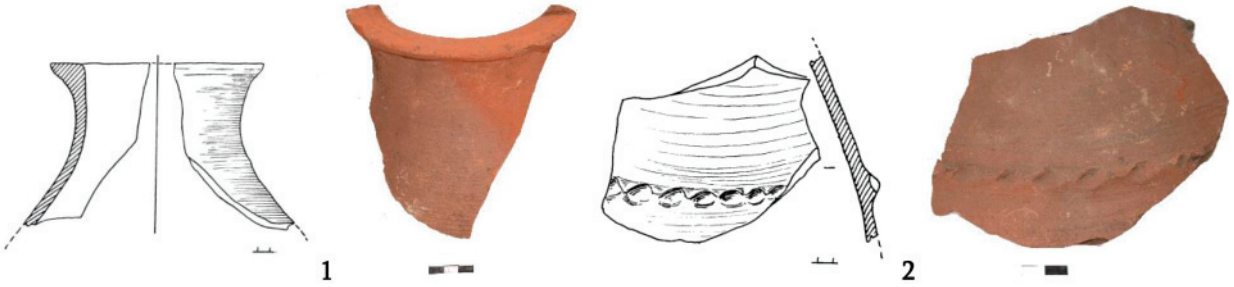
9

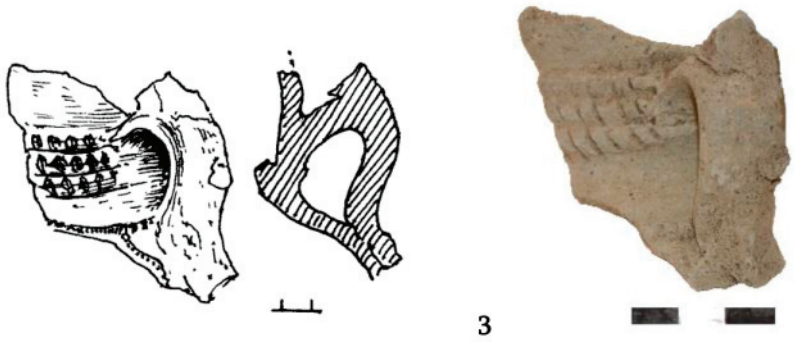
XXIX

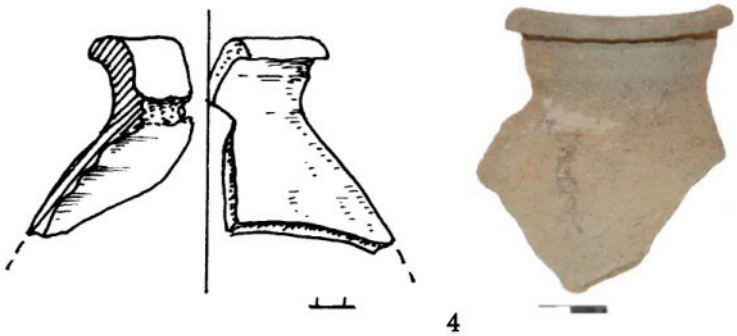
XXX

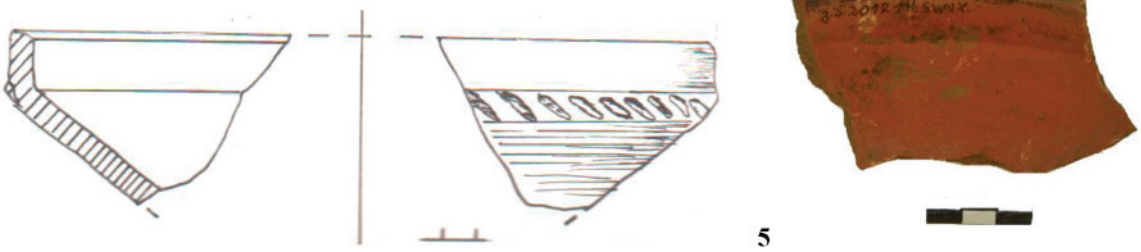
1 2

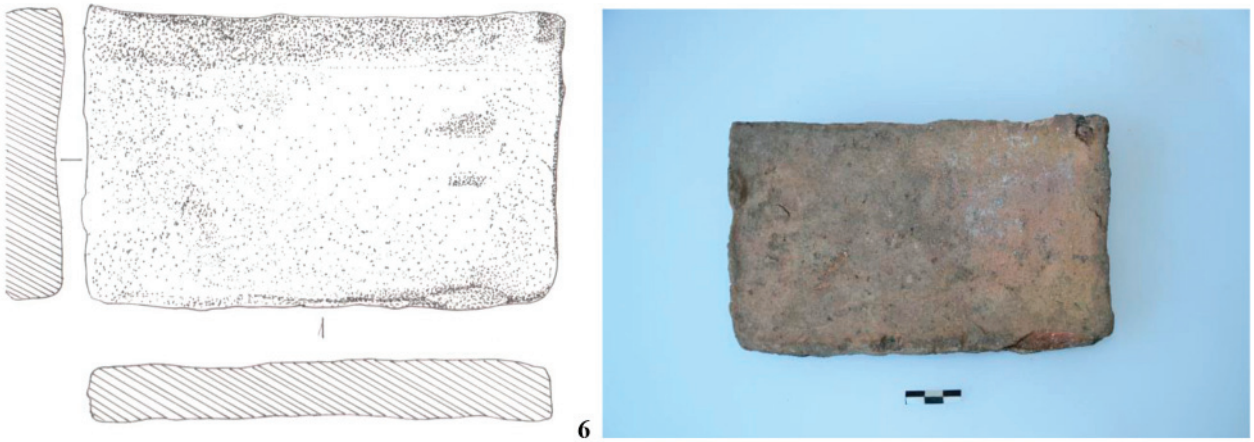
3

4

5

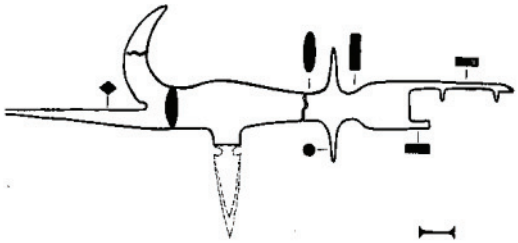

6

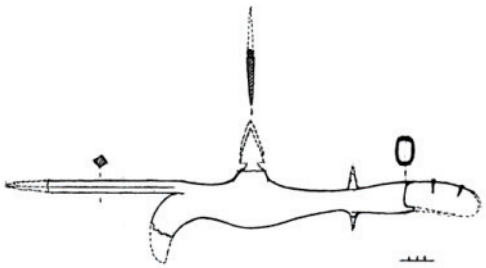
XXXI

XXXII

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

გამომცემლობის ტექნიკური ჯგუფი:

ნანა დუმბაძე, ირაკლი უშვერიძე

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0186, ა. პოლიტკოვსკაიას №4. ☎: 5(99) 17 22 30; 5(99) 33 52 02
E-mail: universal505@ymail.com; gamomcemlobauniversali@gmail.com

ISBN 978-9941-33-292-0